T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA GELEN MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

117887

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan
Gulzhazira KANASHAYEVA

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI

T 117887

ANKARA – 2001

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Gulzhazira Kanashayeva'ya ait TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA GELEN MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER adlı çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan .....

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI (Danışman)

Üye.....

Doç. Dr. Önal KAYA

—ÖN SÖZ—

Sevmiyorlar bilginler sizin Türk dilini
Erenlerden işitsen açar gönül ilini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa duyarlar
Anlamına erenler başlarını eğip uyarlar

Ahmet Yesevî

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

Aşık Paşa

Bu iki şiirin biri Türkistan'da XI. yüzyılda yaşayan ilk Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'ye, ikincisi Türk dilini yükseltmek için çalışan XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Aşık Paşa'ya aittir. Bu iki şiir arasındaki onca asırlık zamana, yüzlerce kilometrelik coğrafi uzaklığa aldırmayan fikir akrabalığına bakarak, Anadolu ve Türkistandaki güçlü kültürel bağa şahit oluyoruz.

Türkler Anadolu'yu yurt edindikten sonra da atayurdları olan Türkistan ile bağlarını koparmamışlardır. Türkistan ve Anadolu arasında kültürel ilişki zaman zaman duraklasa da, asırlarca devam etmiştir ve devam etmektedir. Anadolu Kültür tarihine baktığımızda Türkistan (Horasan) kültürünü görmemek mümkün değildir. Anadolu kültürünün temeline nüfuz eden Türkistan kültürü halkın şuur altına iyice yerleşmiştir.

Bu kültürel ilişki din, tasavvuf, sanat, ilim ve siyaset alanlarında yıllar boyunca türlü boyutlarda devam etmiştir. Özellikle tasavvuf alanında çok yoğun yaşandığı bilinmektedir. İlk dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren Horasan erenleri, Horasan Pirleri olarak halk şuurunda hala yaşamakta olan Türkistan dervişlerinin Anadolu'daki etkisi düşündürücüdür. Evliyâ Çelebî'nin eserinde belirttiği, Fuad

Köprülü'nün tespit ettiği Yesevî dervişlerinin ve onun gibi nice Türkistanlı mutasavvıfların dergahları ve yatırları aradan bunca asır geçse de halk tarafından ziyaret edilmektedir ve darda olanların medet umduğu kutsal yerlerdir. Söz konusu abdallar, babalar, Horasan erenleri etrafında yüzlerce efsaneler meydana getirilmiş, ve bu veliler edebi kahraman haline gelmişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynayan bu mutasavvıflar, Anadolu Türk İslam Kültürünün temelini atmışlardır.

Bu XIII. yüzyıldan başlayan tasavvufî ilişki XX. yüzyıla kadar süregelmiştir. Bu ilişkiyi gerçekleştiren, Anadolu ve Türkistan arasında birer kültür taşıyıcılar olarak hizmet veren mutasavvıfları aynı zamanda birer edip ve şair olmuşlardır. Türlü alanda eserler veren mutasavvıfları bir yazılı edebiyat meydana getirmişlerdir. İşte biz eserler meydana getiren, Anadolu tasavvuf edebiyatına katkıda bulunan mutasavvıfları araştırarak onların Anadolu kültüründeki yerlerini belirlemeğe çalıştık. Araştırmamızda sadece mutasavvıf edipler ve şairlerden söz edildiği için bir biyografik kimlik kazandı. Etüdümüzde tespit ettiğimiz mutasavvıf şairler ve ediplerin eserlerini incelemek, edebiyatımıza kazandırmak gelecekteki en büyük isteğimizdir.

Türkistan'dan Anadolu'ya Gelen Mutasavvıf Edipler ve Şairler adı verilen bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türkistan ve Anadolu arasındaki kültürel ilişki ve bu ilişkinin tasavvuf alanındaki gelişmesi, tasavvuf edebiyatı hakkında kısaca bilgiler verildi.

Birinci bölümde mutasavvıf edipler ve şairlerin kısaca hayat hikayelerine, Anadolu'ya geliş sebeplerine, mensup olduğu tarikatlara, eserlerine ve şiirlerine yer verildi. Ama bazı şairlerin kaynak yetersizliği dolayısıyla şiirlerine ulaşılamamıştır. Şairleri memleketlerine, ölüm tarihine göre sırasıyla vermeye çalıştık. Bazı şairlerin ise hangi şehirlerden geldiği belli değildir, kaynaklarda sadece ülkeleri belirtilmektedir: Horasan; Acem Diyarı gibi.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise şairlerin memleketlerine, yerleştiği bölgelere, yaşadıkları yüzyıllara, tarikatlarına, geliş sebeplerine, faaliyetleri ve eserlerine göre dağılımlarını tablolarla gösterildi. Bu tablolar tek tek yorumlandı. Böylece onların daha çok hangi bölgeden geldiği, nerelere yerleştiği, hangi yüzyıllarda daha yoğun bir şekilde geldiği ve bunun tarihi arka planları, geliş

sebepleri, hangi faaliyetlerde bulunduğu, yazılı bir edebiyat bırakıp bırakmadıkları ortaya konmaya çalışıldı.

Böylece bu çalışma ortaya çıkmış oldu. Türk Dünyasında son yıllarda gelişen ilişkiler dikkate alındığında çalışmamızın güncel bir yanı olduğu muhakkaktır. Ancak bu çalışmanın eksiklikler taşıması kaçınılmazdır. Bu eksiklikleri gelecekte gidereceğimizi ve edip ve şairlerin eserlerinden yola çıkarak bu çalışmayı devam ettireceğimizi ümit ediyoruz.

Bu çalışmayı sabırla yöneten, gelişmeme katkılarda bulunan danışman hocam Mustafa Tatcı Bey'e, fikirlerinden çok faydalandığım hocam Prof. Dr. Cemal Kurnaz ve Prof. Dr. İsa Özkan Beyler'e, bana manevi ve maddi destek ve katkıda bulunan Ahmet Yesevi Mütevelli Heyet Başkanlığı'na teşekkürü borç bilirim.

GULZHAZİRA KANASHAYEVA

ANKARA 2001

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....I
KISALTMALAR.....IX
GİRİŞ.....1

I. BÖLÜM

A. BUHARALI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....9-20
1. Handân.....9
2. Emir Sultan.....9
3. Emir Buharî.....11
4. Ahmed İlahî.....14
5. Saîd.....15
6. Resâ.....15
7. Şeydâ.....16
8. Seyyid Mehmed Kasımzâde.....17
9. Murâd Münzâvî.....17
10. Nâzîma.....18
11. Revnâk.....19
12. Hâlis.....19
13. Süleyman.....20

B. SEMERKANDLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....21-23
1. Alî Semerkandî.....21
2. Baba Haydar Semerkandî.....23
3. Âgâh.....23

C. KAŞGARLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....25-26

1. Abdullah Nidaî.....25

D. AZERBAYCANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER..... 27

1. Baba Nimetullah Nahçivânî.....27

E. TEBRİZLİ MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....28

1. Sâib.....28
2. Lütfî.....29
3. Remzî.....30

F. ŞİRAZLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....32-33

1. Elvân.....32

G. İSFAHANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....34

1. Yakîn.....34

H. HEMEDANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....35-38

1.Necmeddn Râzî.....35
2. Sehâbî.....35
3. Abdülvehhâb.....37

I. HORASANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....39-41

1. Baba İlyâs.....39
2. Hacı Bektaş.....40
3. Ma'sûm.....41

K. BELHLİ MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....42-46

1. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî.....42
2. Eser.....43
3. Feyzî.....44
4. Abdülkadir.....45

L. HERATLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....47

1. Mîrim Halvetî.....47

M. TACİKİSTANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER.....48-49

1. Hazinî.....48

N. ACEM DİYARINDAN GELEN EDİPLER VE ŞAİRLER.....50-53

1. Saffî-i Hatâyî.....50
2. Şâhî.....50

3. Fırâkî.....51
4. Sarfî.....52

II. BÖLÜM

A. MEMLEKETLERİNE GÖRE DAĞILIMI.....55-62
1. Buhara.....55
2. Semerkand.....56
3. Kaşgar.....57
4. Tebriz.....57
5. Şiraz.....58
6. İsfahan.....58
7. Hemedan.....59
8. Belh.....59
9. Herat.....60
10. Hisar.....61
12. Horasan.....61
13.Acem Diyarı.....62
B. YERLEŞİM ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI.....64-72
1. İstanbul.....64
2. Bursa.....65
3. Konya.....66
4. Diyarbakır.....67
5. Tokat.....68
6. Akşehir.....69
7. Amasya.....70
8. Karaman.....70
9. Kırşehir.....71
10.Yerleşim Alanları Bilinmeyen Mutasavvıf Edipler ve Şairler.....72
C. YÜZYILLARA GÖRE DAĞILIMI.....74-82
1. XIII. Yüzyıl.....74
2. XV. Yüzyıl.....76

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

3. XVI. Yüzyıl....78
4. XVII. Yüzyıl....80
5. XVIII-XIX Yüzyılları....80
D. TARİKATLARA GÖRE DAĞILIMI....83-90
1. Nakşbendilik....83
2. Yesevîlik....85
3. Bektaşîlik....86
4. Kübrevîlik....86
5. Nurbahşîlik....87
6. Mevlevîlik....87
7. Halvetîlik....88
8. Semerkandîlik....89
9. Vefâyılik....89
10.Zeyniyye....89
11. Mısriyye....90
E. GELİŞ SEBEPLERİNE GÖRE DAĞILIMI....91-100
1. Manevi işaret üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler....91
2. Seyahat üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler....94
3. Tarikatı öğrenmek için gelen mutasavvıf edipler ve şairler....95
4. Anadolulu bir müride bağlanıp gelen mutasavvıf edipler ve şairler.95
5. Özel bir davet üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler....96
6. Moğol istilası üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler....97
7. Şiî baskısından dolayı gelen mutasavvıf edipler ve şairler....99
8. Siyasî karışıklık üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler....98
9. Devlet hizmetiyle gelen mutasavvıf edipler ve şairler....99
10.Geliş sebebi bilinmeyen mutasavvıf edipler ve şairler....99
F. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN FAALİYETLERİNE GÖRE DAĞILIMI....101-103
1. Tekke kuran mutasavvıf edipler ve şairler....101
2. Eğitim veren mutasavvıf edipler ve şairler....102
3. Devlet işlerinde çalışan mutasavvıf edipler ve şairler....102
G. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN ESERLERİNE

GÖRE DAĞILIMI.....104-106
SONUÇ.....107
KAYNAKÇA.....110

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
bkz:	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DGBİT	:Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EA	: Evliyalar Ansiklopedisi
GÜ	: Gazi Üniversitesi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İAA	: İslam Alimleri Ansiklopedisi
İLAM	: İlmi Araştırmalar Dergisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
Nefehat	: Nefehatü'l Üns-Evliyâ Menkıbeleri
Nu.	: Numara
Nuhbe	: Nuhbetü'l Âsâr
Ravzâ	: Ravzâ-i Evliyâ
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sefîne	: Sefîne-i Evliyâ
Semahâne	: Semahâne-i Edeb
Sicil	: Sicill-i Osmanî
TA	: Türk Ansiklopedisi
TDEA	: Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi
TDED	: Türk Dili Edebiyatı Dergisi
Tuhfe	: Tuhfe-i Nailî
UÜ	: Uludağ Üniversitesi

— GİRİŞ —

"Türkistan" terimi Türk kelimesine –istan Farsça ekin getirilmesi ile teşkil edilmiş bir terimdir. Türkistan, Türklerin yurdu, memleketi, eli manasına gelir.[1]

Türkistan Asya kıtasının ortasında "Orta Asya" denilen bölgesinde yer alır. Bu ülke eski çağlarda Türk kavimlerinin son zamanlarda halan burada yaşamakta olan Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur ve Türk olmayan başka halkların ülkesi durumundadır.[2]

Barthold Türkistan'ın coğrafyası hakkında şöyle yazmaktadır: "Türkistan, Avrupa Asya kıtasının batı merkezi kısmında büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan denilen memlekettir ki bu da Türklerin memleketi demektir. Bu ülke batıda Ural nehri ve Hazar denizi, doğuda Altay dağı ve Çin hududu, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Tobol ve Tomsk vilayetleri arasındadır ve Avrupa'nın üçte biri büyüklüğündedir.[3] Bu bereketli topraklar, Asya'nın bir bakıma kalbi ve Türklerin vatanı olmuştur.

Türklerin bir yurdu da Anadolu'dur. Malazgirt savaşından önce Anadolu'nun zayıf olan doğu bölgelerinden girmeye başlayan Türk akınları, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşından sonra yoğun bir şekilde yerleşmeye başlamıştı. Bu göç XIV. yüzyıla kadar devam etti. Büyük çoğunluğu Müslüman Oğuzlar'ın teşkil ettiği, fakat aralarında Kıpçaklar, Karluklar, Halaçlar, hatta Uygurlar'ın da bulunduğu Türkler, başta Maveraünnehir olmak üzere Harizm, Horasan, Azerbaycan ve Arran bölgelerinden Anadolu'ya akıyorlardı.[4] XI yüzyılın son çeyreğinde Kutalmış oğlu

---

[1] Wilhelm Barthold, "Türkistan", *İA,* c. XII, (İstanbul, 1988), 141-142.
[2] Baymırza Hayıt, "Türkistan Terimi Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi,* 1, (Nisan, 1988), 23.
[3] *a.g.m.*, 28.
[4] Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *TDVİA*, c. III, (İstanbul, 1991), 110.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Süleyman Şah Anadolu topraklarında ilk Türk Devletinin temelini attı.[5] Anadolu Türklerin yeni bir yurdu oldu.

Anadolu Türkleri, atayurdu Türkistan'dan kopup Anadolu'ya geldikten sonra da Türkistan'la olan bağlarını koparmadılar. Tarih boyunca Türk dünyası arasında bu ilişki kesilmemiştir. Bir zamanlar çok yoğun bir şekilde, zaman zaman durgunluk geçirmiştir ama fırsat buldukça hep sürmüştür.[6] Bu münasebetler asırlara göre türlü boyutlarla gelişmiştir. Türkler Anadolu'ya geldikten sonra başlangıçta Türkistan Türkleriyle bir arada yaşamıştır. Çünkü, Anadolu Selçukluğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi idi. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Anadolu ve Türkistan Türklerini içinde barındıran tek siyasî Türk devleti olmuştur.[7] Anadolu'ya XI. yüzyılda başlayan göç, dalgalar halinde XIV. yüzyıla kadar sürmüştür.[8] XIII. yüzyılda Moğolların Türkistan'a yaptığı seferlerin sonucu olan göç dalgası Anadolu'nun İslamlaşmasında, Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır.[9] Türk Dünyasında kültürel ilişkinin en yoğun yaşandığı asır XV-XVI. yüzyıllardır. Bu yüzyıl Türk Dünyasında edebiyat ve kültürün tamamen milli şahsiyetini kazandığı, en zengin ve verimli devresini teşkil etmektedir.[10] Timurlular, batıda Osmanlılar, doğuda Baburlular bu yüzyıllarda en parlak devrelerini yaşamakta idiler. Bu büyük devletler birbirlerini etkisi altına almış ve birbirlerini takip etmişlerdir. Ama bu yüzyıllardan sonra Türkistan bir duraklama dönemi geçirmiştir. XVII-XVIII. yüzyıllardaki Türkistan'da gerçekleşen iktisadî sıkıntılar, sosyal çalkantılar ilim ve sanat dünyasını da etkilemiştir.[11] Bundan sonra Anadolu Türkleri ve Türkistan Türkleri arasındaki ilişki daha da siyasî boyutta gelişmektedir.[12] XIX. yüzyılın ortalarına gelince Anadolu ve Türkistan arasındaki ilişki yeni bir tarzda gerçekleşmeye başlamıştır. Bu defa bilim yoluyla münasebet başlıyor. Avrupa'da

---

[5] Anadolu'da Türk beyl'leri için bkz: Mehmet Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı,* (Ankara, 1983).
[6] Ahmet Bican Ercilasun, "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası Dil ve Kültür İlişkileri", *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 4, (İzmir, 2000), 10.
[7] Mehmed Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* (Ankara, 1984).
[8] Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı,* (İstanbul, 1980), 44.
[9] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, 54; Ahmet Bican Ercilasun, *a.g.m.*, 12; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar,* (İstanbul, 1981); Aydın Taneri, "Harezmşahlar", *DGBİT*, c. XVI, (İstanbul, 1997), 228-231; Nadir Devlet, "Harezmşahlar", *DGBİT*, c. IX, (İstanbul, 1989), 19-60.
[10] Amil Çelebioğlu, *Kanun Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, (İstanbul, 1994), 7.
[11] Zeki Velid Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* (İstanbul, 1981), 189.
[12] Mehmet Saray, *Osmanlı Devleti ve Türk Hanlıkları Arasında Siyasî Münasebetler, (1775-1879),* (İstanbul, 1984).

Türkoloji'nin gelişmesi bu ilişkinin hızlanmasına sebep olmuştur.[13] Bu ilişki, Türkistan Sovyetler Birliği altına girene kadar devam etmiştir. 1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yeniden türlü boyutlarda ilişkiler başladı ve devam etmektedir.

Burada net bir ifadeyle belirtmemiz gerekir ki, tarihte Türkistan Anadolu Türk kültürü coğrafyaları arasındaki ilişkinin en can alıcı örnekleri tasavvuf alanında görülmektedir. İlk dönemlerde yoğun bir şekilde gerçekleşen tasavvufî ilişki XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Türkistan'dan Anadolu'ya gelen mutasavvıflar Anadolu Türk kültürü tarihine nüfuz eden, halkının şuur altına yerleşen Türkistan (Horasan) kültürünün temsilcileridir. Anadolu Türk kültürü tarihinde bu şahsiyetler Horasan erenleri, Horasan erleri, Horasan pirleri, Merdan-ı Horasan gibi tamlamalarla ifade edilmektedir. Asılları itibariyle Horasan ve Maveraünnehr'de yetişen tasavvuf erbabından meslekî bir zümreyi temsil edenler, edebî ve kültürel hayatta da sık sık söz konusu olmuş, varlıklarını sürdürmüş ve sezdirmiştir.[14] Anadolu din ve kültür tarihini tek başına araştırmak, istenilen sonuca ulaştırmaz. Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi Türkistan'dan gelen mutasavvıfların çabalarıyla gerçekleşmiştir, bu kişiler sayesinde Anadolu'da Türk İslam kültürünün temelini atmıştır.

Tasavvuf İslamî kaynaklardan hareketle dinî prensiplerin konu ile ilgili yönlerini inceleyen, derinleştiren, başkalarına da aktarma yollarını gösteren bir faaliyettir. Bir başka ifadeyle tasavvuf Kur'an ve hadislerde yer alan insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işaret eden maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen, kalbi davranışları esas alan kaidelerin değişik yorumlarından ibaret bir ahlak ve tefekkür sistemidir.[15] Tasavvuf bir gönül terbiyesidir ve tasavvufun konusu insandır. Bu düşünce tarzı bireyi temel almıştır ve gayesi ise onu kalben olgunlaştırarak kâmil insan derecesine ulaştırmaktır. Tasavvuf yaşanan ilimdir yani, İlm-i Hâldir.

İslamiyet'le beraber tasavvufî düşüncenin de Türk halkı tarafından kısa bir zaman içerisinde benimsendiğini görüyoruz. Bu kabul öylesine derinden

---

[13] Ahmet Bican Ercilasun, *a.g.m.*, 14.
[14] Abdülkadir Karahan, "Horasan Kültürünün Anadolu Türk Kültürünün Gelişmesine Etkileri", *Milletlerarası Altaistik Kongresi Bildirileri,* c. XVI, (21-26 Ekim, 1973), (Ankara, 1979), 4.
[15] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* (İstanbul, 1999), 18.

gerçekleşmiş ki, bütün Türk Dünyasında büyük bir güç haline gelmiştir. Türkler daha İslam'ı ilk kabul ettikleri zaman IX. ve X. yüzyıllarda tasavvufla karşı karşıya kalmışlardır. İslam'ın Türk topraklarında hızla yayılmasıyla beraber tasavvuf erleri bölgeyi bir ağ gibi sarmıştır ve Herat, Nişabur, Merv, Buhara ve Fergana ve daha da bir çok şehirlerde tebliğ ve irşat faaliyetlerini sürdürmeye koyulmuşlardır.[16] XII.-XIII. yüzyıllarda Türkistan, tasavvuf ve tarikat faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölge haline gelmiştir. Türklerin ilk tarikatı olan Yesevîlik, Nakşbendîlik, Kubrevîlik bu asırlarda meydana gelmiştir.

Mutasavvıflar etkili irşat ve eğitimleriyle insanların sadece gönüllerini terbiye etmiyorlar, onları toplum içinde etkileri olan birer insan haline de getiriyorlardı. Bu sebeple suffîler hayatın her safhasında derin tesirler bırakmışlardır. Zira, mürşide bağlanan kişiler hangi ekolden olursa olsun cemiyetin bir bölümünde görev alan kişilerdir. Şu bir gerçektir ki, Türk tasavvufu sadece tekkede Allah'ı zikreden bir şahıs değil, halkla iç içe yaşayan bir şahsiyet ortaya çıkarmıştır.

Bu durum Anadolu'da da aynen geçerlidir. Selçuklular ve daha sonraki Osmanlılar döneminde hakim olan tasavvufî akımlar Türkistan geleneğinden gelen tasavvufî akımlardır. XIII. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'ya muhtelif tasavvufî cereyanlara ve tarikatlara mensup şeyhler ve dervişler gelmeye başlamıştır. Bunlar genç Türk beyliklerinin topraklarında yayılmaya elverişli birer çevre bulurken, bu beylikler de varlıklarını kuvvetlendirecek zengin bir kültürel yapıyı büyük ölçüde onların yardımıyla teşekkül ettirmeyi başarmıştır.[17] Anadolu'nun Müslümanlaşması Türkistan ve Horasan'dan kalkıp irşat ve tebliğ düşüncesiyle Anadolu'ya gelip yerleşen tasavvuf erleri ve onların yolunu devam ettirenler sayesinde olmuştur.[18] "Gazi", "Gaziyan-ı Rum",[19]"Abdal" "Abdalan-ı Rum"[20], "Baba",[21] "Dede"[22],

---

[16] Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara, 1976), 14-19.
[17] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.m.*, 113.
[18] Bu konuya ilgili olarak bkz. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* (Ankara, 1984); Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi,* C.II, (Ankara 1942); Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması,* (Ankara, 1985); Mehmet Akkuş, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü", *Tanımı, Kaynaklar ve Tesirleriyle Tasavvuf,* (İstanbul 1991); Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.m.*
[19] Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* (Ankara, 1991), 94-102; Şinasi Tekin, "Türk Dünyasında Gazâ ve Cihâd Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum Dergisi,* 110, (Şubat, 1993), 9-18.
[20] Süleyman Uludağ, "Abdal", *TDVİA*, c. I, (İstanbul, 1988), 59.
[21] aynı yazar, "Baba", *TDVİA*, c. IV, (İstanbul, 1991), 365-366.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

"Alperenler"[23], "Horasan Erenleri"[24] ünvanlarıyla tanınan bu insanlar müritleriyle birlikte Bizans'a karşı yapılan gazalara katılıyorlar, fethettikleri topraklarda tekkeler açarak oraları İslamlaştırıyorlardı.

Türk mutasavvıfların kurdukları tekkeler, birer dinî sosyal müesseseler mahiyetinde idi. Tarikat çevrelerinde toplanan insanların, hayatlarını çalışarak kazanmaları, birer sanat ve zanaatla meşgul olmaları, tarikat terbiyesinin icapları arasında idi. Bir sufî teşkilatı olan Ahilik aynı zamanda Anadolu'da ticaret ve şehirleşmenin gelişimine çok hizmetlerde bulunan bir esnaf teşkilatı olmuştur.[25] Tasavvufun sanat ve zanaatla ilgisi Yesevîlik ananesinin temelinde kalıplaşmıştı. Ahmed Yesevî'nin hayatını kaşık yontarak kazandığı bilinmektedir.

Tasavvuf felsefesinin edebiyatla ilişkisini anlamak için mutasavvıf edip ve şairlerimizin meydana getirdiği edebiyatını tanımamız gerekecek. Bu edebiyatın fikir kaynağı ve temel ideolojisi İslam dini ve onun iç yönü olan tasavvuftur. Ama dil, vezin, nazım şekilleri gibi dış unsurları zaman millî ruhu aksettirmiştir.[26]

Kadrosunda Divan şairleri ile birlikte saz şairleri de bulunan bu edebiyat her edebiyatın hitap ettiği ayrı ayrı zümreleri birleştiren bir edebiyat köprüsü vazifesini görmektedir.[27] Tekkelerde meydana gelen bu edebiyat Müslüman Türkler'in inanç ve duygularına ve bedîî zevklerine tercüman olmuş, manevî hayatını beslemiştir. Tasavvuf edebiyatı Halk edebiyatı içinde olsa da öğretici ve yetiştirici yönüyle diğer Halk edebiyatı kollarından büyük ölçüde ayrılır. Bu edebiyat halka açık olmasıyla, halk dilini ve zevkini, duygu ve düşüncesini esas almasıyla zümre edebiyatından da farklılık gözetmektedir.[28]

Türk Tasavvuf edebiyatının kurucusu ilk Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'dir. Fuad Köprülü'nün belirttiği gibi, "İslamiyetten sonraki Türk edebiyatında millî ruh ve zevki anlayabilmek için en çok tetkike layık devir, halk dilini ve halk veznini

---

[22] aynı yazar, "Dede", *TDVİA*, c. IX, (İstanbul, 1994), 76.
[23] Orhan Köprülü, "Alp", *TDVİA*, c. II, (İstanbul, 1989), 575.
[24] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında.....*, 33,35,41,50,51,54; Abdülkadir Karahan, *a.g.m.*, 4-5.
[25] Ahilik için bkz: Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* (Ankara, 1974); Mikail Bayram, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu,* (Konya 1991); Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, (İstanbul, 1989).
[26] Abdurrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı,* (Ankara, Tarihsiz), 2.
[27] Nihad Sami *Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* c. I, (İstanbul, 1971), 216.
[27]Kemal Eraslan, "Hikmet Geleneği", *Yesevîlik Bilgisi,* Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, (Ankara, 1998), 144.

kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitap etmiş ve eserleri asırlarca yaşamış büyük mutasavvıflar devridir."[29] Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar devri Ahmet Yesevî ile başlamaktadır. Bir çok Türk dervişleri yeni dini ve tarikatları yaymak aşkıyla göçebe Türkler arasına geliyorlar, yeni fikirleri onların anlayacakları lisan ve zevk alabilecekleri bedîî bir şekil ile yaymağa çalışıyordu. Tasavvuf edebiyatının temeli böylece atılmıştı.[30] Türkistan topraklarında hikmet olarak adlandırılan bu şiir, Anadolu'da ilahi olarak devam etmiştir.

Anadolu'da Tasavvuf edebiyatı XII. yüzyılda klasik Arap, Acem sufîlerinin eserlerini tercüme ve şerh etmekle başlamıştır.[31] Ama o dönemden günümüze ulaşan eserler bulunmamaktadır. XIII. yüzyılda büyük bir gelişme göstererek Yunus Emre ve Mevlânâ Celâleddin Rumî gibi derin ve coşkun iki büyük üstadın elinde en olgun şeklini almıştır.

Tasavvuf edebiyatında bu düşünce tarzının esaslarını anlatmak ve yaymak için vücuda getirilmiş, bir sanat mahiyeti olmayan öğretici eserler de[32] vardır ama bu sahada ilahî aşkı esas alan ve dilimizi edebileştirme yolunda en önemli merhale olan Yunus Emre ve takipçilerinin ilahileri daha ön plandadır.

Anadolu Türk edebiyatı geçmişin bir devamıdır. Fuad Köprülü'nün asrımızın başında iddia ettiği gibi, Türk Edebiyatı tarihi türlü coğrafî alanlarda yaşayan Türkler'in o sahadaki edebiyatları ve arasındaki münasebetler göz önüne alınarak incelendiği zaman başarılı bir sonuç verebilir.[33] XII. asırda ilk mahsulunu Ahmet Yesevî'nin hikmetleriyle veren Türk tasavvuf edebiyatı, Yunus Emre'nin ilahileriyle devam etmiştir. Yesevî'nin hikmetleri Anadolu'da XIII. yüzyılda Anadolu'ya göç eden Yesevî dervişleriyle yankılanırken, ondan sonraki asırlarda Türkistan'dan gelen Nakşibendî dervişleriyle Anadolu tasavvuf edebiyatında yer almıştır. Türkistan edebiyatı Anadolu edebiyatının meydana gelmesini hazırlamıştır, ondan sonraki devrelerde de aralarındaki ilişki devam etmiştir.

Bundan sonraki bölümde bu ilişkinin gerçekleşmesinde büyük katkıları olan mutasavvıf edipler ve şairleri hayat hikayeleriyle ele alacağız. Bu şahsiyetlerin

---

[29] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında.....*, 1.
[30] *a.g.e.*, 2.
[31] Abdurrahman Güzel, *a.g.e.*, 11.
[32] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* (İstanbul, 1981), 127.
[33] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında.....*, 2-3.

varlıkları Türkistan ve Anadolu arasındaki kültürel ilişkinin asırlarca devam ettiğini gösterir.

— BİRİNCİ BÖLÜM —

A. BUHARALI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Handân (ö. 1426)

Handân Buharalıdır. Nişabur ve İsfahan gibi şehirleri dolaşmıştır. Hacca gitmiş, hac sonrası Anadolu'ya gelmiştir. Buradan da Kerbalâ'ya gitmiştir.

Kaynaklarda onun mutasavvıf bir şair olduğu belirtilmiştir.

Farsça, Türkçe şiirler yazmıştır. Anadolu şairleri arasında itibar kazanmıştır. Hazır cevaplığı ile tanınmıştır. [1]

1.

Şu'le-i nâr-ı Ene'l-Hakdan tohdur sînemüz
Gayr nakşından müberrâdur dil-i bî-kînemüz

2.

Pes ki çekdüm derd ü mihnet firkat-ı dildârdan
Göklere çıkdı duhânum sîne-i efkârdan

Nâle döndi cism-i Handân câna yetdi dostlar
Mihnet-i eyyâm u ta'n-ı bî-had-i agyârdan[2]

2. Emir Sultan (1368-1429)

Asıl adı Muhammed Şemseddin olan Emir Sultan, Buhara'da doğdu. Babası Buharalı âriflerden Emir Külâl diye tanılan Ali Efendidir. Küçük yaşta iken babasını kaybetmiştir. Bir çok dervişlerle beraber Hacc'a gitmiştir. Mekke ve Medine'de uzun süre kaldıktan sonra memleketine dönmek için yola çıkmıştır. Bağdat'a uğramış ve bu yolculuğunun sonunda Anadolu'ya gelerek, Bursa'ya yerleşmiştir.[3] Menâkıbnâmesinde Anadolu'ya gelişinin ilahî bir işaret üzerine gerçekleştiği rivayet

---

[1] Süleyman Solmaz, 1996, Ahdî ve Gülşen-i Şuârâsı, Ankara, G.Ü. SBE. (yayınlanmamış doktora tezi), 390 (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece Ahdî olarak alınacaktır); Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, c. I, 259, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece *Tuhfe* olarak alınacaktır).

[2] Ahdî, 391.

[3] Hayatı için bkz: Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları,* Haz. Mustafa Kara – Kadir Altansoy, (Bursa, 1997), 287-291; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya,* Haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz, c. I, (İstanbul, 1990), 287-291; H. Şinasi Çoruh, *Emir Sultan,* (İstanbul, 1973).

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

edilmektedir. Menkabeye göre Emir Sultan'a üç kandil yol göstermektedir, maneviyat aleminden, kandiller nerede sönerse, orada yerleşmesi emri almıştır.[4]

Halvetî tarikatının Nurbahşiyye koluna mensuptur. Tasavvuf eğitimini Buhara'da tamamlamıştır. Hocası Şeyh İsa'dır.[5] Bursa'da Nurbahşiye tekkesini kurmuş ve müritler yetiştirmiştir.

Emir Buharî toplumda büyük saygı ve şöhret kazanan Horasan erenlerindendir. Çağın bilginleri ve devlet adamlarıyla sıkı münasebet içinde olmuştur. Molla Fenarî'ye Sadreddin Konevî'nin Miftahu'l Gayb'ını okuyup istinsah etmiş ve icazet almıştır.[6] II Murat döneminde 1422 yılında İstanbul'un kuşatmasına fiilen katıldığı Bursa Kütüğü'nde kaydedilmektedir.[7]

Bursa'da Yıldırım Beyazid'in kızıyla evlenmiştir, bir oğlan iki kızı olmuştur. 1429 yılında Bursa'da vefat etmiştir. Emir Sultan türbesi halk tarafından kutsal yer olarak ziyaret edilmekte.

Menâkıbnamesinde ve bir çok kaynaklarda Emir Sultan'a nispet edilen bir şiir nakledilmektedir. [8]

1.
Gerçek âşıklara salâ denildi
Derdli olan gelsin dermânı buldum
Âh ile vâh ile cevlân ederken
Cânumun içinde cânânı buldum

Açılmış dükkânlar kurulmuş bâzâr
Cânlar mezâd olmış dellâlda gezer
Oturmuş ümmetin berâtın yazar
Cevâhir bahş iden dükkânı buldum

Erenler meydâna toğru varurlar
Anda cem' oluban virür alırlar
Cümle enbiyâlar divân tururlar

---

[4] Menkabeye göre Emir Sultan, üç kandil yol göstermektedir ve maneviyat aleminden, kandiller nerede sönerse orada yerleşmesi emri almıştır. Mehmet Baldırılızade, *Ravza-ı Evliya,* Haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, (Bursa, 2000), 73, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece Ravza olarak alınacaktır).

[5] Mehmet Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân,* 97b.

[6] Mehmet Şeyhi, *Vekâyi'-i Fuzalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul, 1989), c.III, 47.

[7] Zafer Erginli, 1995, Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar, Bursa, U.Ü. SBE. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 55.

[8] Menâkıb-ı Emir Sultan, İ.Ü. Nu.6412, Beyazid Umumi Ktp., Nu. 38322; Sefine, c.I, 290-91; Cemal Kurnaz, *Türkiye – Orta Asya Edebî İlişkileri*, (Ankara, 1999), 148.

Hakka mahbûb olan sultanı buldum

Akar gözlerümden yaş yerine kan
Zerrece görünmez gözüme cihân
Deryâlar nuş idüp kandurmaz iken
Âşıklar kanduran ummânı buldum

Emir Sultân dir ne hoş bâzâr imiş
Âşıklar seyrân idüp gezer imiş
Cümlenün maksûdı ol dîzâr imiş
Hakk'a karşı turan dîvânı buldum[9]

3. Emir Buharî (1443-1516)

1443 yılında Buhara'da doğdu. Dedesi Nakşbendîlik silsilesinde önemli bir şahsiyet olan Şeyh Mahmûd Encîr el-Fağnevî'dir. Buhara'da çeşitli ilimler tahsil etmiştir. Anadolu'dan Semerkand'a gelip Ubeydullah Ahrar'a intisap eden Abdullah İlahî'ye bağlanıp, onunla birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Nefehatü'l–Üns'ten öğrendiğimize göre atası meşhur bir şeyh olduğu için herkes ona hürmet göstermiş ve onun bu teveccüh ve iltifattan kaçıp Anadolu'ya geldiği kaydedilmektedir.[10] Buharî'nin menâkıbnâmesinde Şeyhi Ubeydullah Ahrar'ın emriyle geldiği rivayet edilir.[11] Anadolu'ya geldikten sonra bir müddet Simav'da oturmuştur, sonra İstanbul'a gelip yerleşmiştir. 1516 yılında vefat ederek Fatih Camii'nin batısındaki türbesinde defnedilmiştir.

Emir Buharî, Nakşbendî yoluna bağlıdır. Vahdet-i vucut görüşünü benimsemiştir. Buhara'da Şeyh Ubeydullah Ahrar'a bağlanıp tasavvuf ilmini öğrendi. Buradan mezun olduktan sonra Abdullah İlahî'ye bağlandı. Nakşbendîliğin ve vahdet-i vücut görüşünün Anadolu'da yayılmasında Abdullah İlahî'den sonraki çok önemli isim, Emir Buharî'dir.

Emir Buharî'yi tanırken Anadolu ve Buhara arasındaki kültür münasebetlerini açıkça görebiliriz. Emir Buharî'nin şeyhi Abdullah İlahî Anadolu'dan ilmini

---

[9] Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, 40-41.
[10] Molla Cami, *Nefehatü'l-Üns-Evliya Menkıbeleri Tercüme ve Şerh,* Çev. Lamî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, (İstanbul, 1995), 579, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece Nefehat olarak alınacaktır).
[11] Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Emir Buharî*, (Ankara, 1999), 2.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

arttırmak için ve Nakşbendîliği öğrenmek için Buhara'ya gelmiştir. Abdullah-ı İlahî Horasan tasavvuf kültürünü Anadolu'ya taşıyan, Nakşbendîliği getiren önemli şahsiyettir. Onun talebesi olan Emir Buharî ise, İstanbul'da Nakşbendîliği teşkilatlandırmıştır. Buharî'nin irşat faaliyetlerini sürdürdüğü binaya II Beyazıt tarafından ek olarak yeni hücrelerin yaptırılması da, onun dönemin padişahının saygısını kazandığını gösterir. Sonraları mensuplarının çoğalması üzerine Ayvansaray ve Edirnekapı semtlerinde iki yeni tekke daha açmıştır.

Emir Buharî'nin, Risâle Fî't-Tasavvuf adlı eseri[12] ve Mevlânâ'nın bazı şiir ve beyitlerine yazdığı şerhleri bulunmaktadır. [13]

Büyük bir mutasavvıf olan Emir Buharî aynı zamanda da Anadolu Türkçesi ile şiir yazan önemli bir şairdir. Elli dört gazel, Arapça bir dörtlük, iki kaside, Türkçe bir gazelden oluşan Farsça Divançesi[14] vardır. Hüseyin Vassaf Türkçe Divançesi[15] olduğunu söylemektedir.[16] Ancak onun Türkçe şiirleri azdır. Otuz bir gazel, üç murabba, sekiz müfret, bir mesneviden oluşan Türkçe şiirleri yayınlanmıştır.[17]

Emir Buharî şiirlerinde muhtevayı ön plana koymuştur, ilahî aşk, zikir, vuslat, hasret, vahdet, konularını dile getirmiştir. Şiirlerinde aruz veznini kullanmıştır. Buharî Eski Anadolu Türkçesini kullanmıştır. Genç yaşta Anadolu'ya gelen şair Anadolu Türkçesini kısa zamanda öğrenerek, zengin deyimleriyle ustaca kullanmayı da başarmıştır.

Buharî Yunus tarzında ilahîler yazmıştır. Onun, teşbih ve mecazlarda sistemlerinde Yunus'un etkisi açıkça görülür. Şiirleri şair meşrepli müritlerini etkilemiştir ve şiirlerine nazireler yazılmıştır.[18]

1.
Cür'a-i tevhîdi nûş eyleyen gelsün berü

---

[12] Nüshaları için bkz: Süleymaniye Ktp. Halet Ef. No: 300/2, Lala İsmail Ef. Nu. 213/2; Hac. Nu. 40665; İ. Ü. Merkez Ktp. TY. 7221.
[13] Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, 13.
[14] Süleymaniye Ktp. Atıf Ef. Nu. 1398.
[15] Süleymaniye Ktp. Nu. KAR. 66750; Hacı Muhammed Ef. Nu. 40662, 40663, 40664; Hüsrev Paşa, Nu. 56445; 12926, Millet Ktp. Ali Emirî, Nu. 6458; İ. Ü. Merkez Ktp. Nu. 7222; 7223, 7779; Nurosmaniye Ktp. Nu. 1737; Beyazid Devlet Ktp. Nu. 10073.
[16] *Sefine,* C.II, 104.
[17] Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *a.g.e.*
[18] *a.g.e.*, 21.

Kend'özini mest ü serhoş eyleyen gelsün beri

Hak cemâlinden gönül gözini bir ân ırmayup
Hak'dan ayruğın ferâmûş eyleyen gelsün beri

Zikr bahrine talup müstağrak u hayrân olup
Kendüyi bî-akl u bî-hûş eyleyen gelsün beri

Her nefesde sırrile yüz bin münâcât eyleyüp
Zâhirin halk içre hâmûş eyleyen gelsün beri

Böyle bizden dâyimâ mestâne sözler işidüp
Şevkıla deryâya bin cûş eyleyen gelsün beri[19]

2
Himmetüni eyleyüp a'lâ gönül
Hak cemâlin eyledi sevdâ gönül
Bu cihâna bakmadı asla gönül
Hey gönül dânâ gönül bînâ gönül

Gaflet içre kalmayup açdun gözün
Mâsivâdan cümle kesdün kendözün
Hak Ta'âlâ'dan yana tutdun yüzün
Hey gönül dânâ gönül bînâ gönül

Çünki görmedün bekâsın âlemün
Hep kodun zevk u safâsın âlemün
Vay ne hoş tuydun fenâsın âlemün
Hey gönül dânâ gönül bînâ gönül

Nûr-ı Hak'dan eyleyüp kuhl-ı basar
Gayr-ı Hakk'a kılmadun kat'â nazar
Girü aslundan yana itdün güzer
Hey gönül dânâ gönül bînâ gönül

Dün ü gün Hak yoluna sa'y eyledün
Her hevâdan nefsinü nehy eyledün
Akıla uydun ne hoş re'y eyledün
Hey gönül dânâ gönül bînâ gönül[20]

[19] *a.g.e.*, 80
[20] *a.g.e.*, 120

4. Ahmed İlahî

Şeyh Ahmed İlahî Efendi Buhara'da doğdu. Fatih Sultan Mehmet zamanında Anadolu'ya gelerek Bursa'ya yerleşmiştir. Adı geçen kaynaklarda doğduğu ve öldüğü yıllara, Anadolu'ya gelmeden önceki hayatına, geliş sebebine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.[21] Bursa'da Yoğurtlu Baba kabri yanında medfundur.

Nakşbendî şeyhidir. Bursa'ya geldikten sonra Halvetî ve Melamî şeyhlerinden ilim öğrenmiştir. Seyr ü sülükunu yaşlı bir Nakşbendî şeyhinden tamamladığı bilinmektedir. Eğitimini tamamladıktan sonra halka bilim vermeye başlamıştır. Kaynaklar onun bilgin bir zat olduğunu belirtmektedir. Müridi Derviş Efendi İlahî adına Çekirge semtinde Yoğurtlu Baba dergahı ve camiini inşa ettirmiştir.[22]

Ahmed İlahî'nin bir çok eseri bilinmekte. Birinci eseri seyr ü sülükle ilgili bir eser olup Arap, Fars, Türk dillerinde yazılmıştır. Eser Risâle-i Hızriyye, Makâlât-ı Molla İlahî, Necâtü'l Ervâh adlarıyla da tanınmaktadır. İlahî'nin bir başka eseri de Sadreddin-i Konevî'nin Miftâhü'l Gayb'ına Farsça olarak yazdığı "Şerh Alâ Miftâhi'l Gayb" adlı şerhidir. Fatih'in ricasıyla Edremit'te yazıldığı bilinmektedir.

Ahmed İlahî'nin Farsça bir Divanı bulunmaktadır, Divanının sonunda 24 Türkçe şiiri mevcuttur.[23] Türkçe şiirleri Cemal Kurnaz tarafından yayımlanmıştır.[24] Türkçe şiirlerinin çoğu gazel şeklinde yazılmıştır.[25] Ahmet İlahî şiirlerinde ilahî aşkı işlemiştir. Şiirleri liriktir. Eski Anadolu Türkçesini ustaca kullanmıştır. Şiirleri de Anadolu mutasavvıf şairleriyle aynı üslupta yazılmıştır. Arapça ve Farsça'ya da hakimdir.

1.
Şol bî-vefâ kara gözüm nâz ile hâb içindedür
Hastalara cefâ kılur ayn-ı itâb içindedür

---

[21] Ravza, 16; Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, 598-599; Kadir Altansoy, *Bursa Şairleri* (Bursa, 1998), 254-255; *Tuhfe*, c.I, 55.
[22] Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, 598.
[23] Bursa Eski Eserler Ktp., Orhan Kitapları Nu.1223; Divanın tıpkıbasımı basılmıştır, Haz.İsmail Ertaylan, (İstanbul, 1960).
[24] Cemal Kurnaz, "Ahmed İlahî'nin Türkçe Şiirleri", *İLAM* Araştırma Dergisi, I, 1, (Ocak-Haziran), 153-170.
[25] *a.g.m.*, 155.

La'l-i lebünden ey sanem kana batup durur gönül
Sâk-i cân hayâline zevk-i şarâb içindedür

Hattıyla ağzunun suyın menzil iden lebün durur
Bir sekkere sebîh kim müşk ü gül-âb içindedür

Zülf ü ruhun tecellîsi cân u gönülde rûz u şeb
Genc-i sıfat u zât ola kim bu harâb içindedür

Bağrum içinde sûz u gam yandurıcı bu hâlile
Dûzâh müsâbih oldı kim çeng ü rebâb içindedür

Saçum içinde cân kuşu gerçi tereddüd eylese
Kurtılmaz çü dâmda bînî tînab içindedür

İlm-i İlâhî ey gönül cân varakından okunuz
Cânda olur bu ma'rifet sanma kitâb içindedür[26]

5. Said[27] (ö. 1681)

Buhara'da doğmuştur. Molla Câmî'nin soyundandır. Öğrenimini memleketinde tamamlamıştır. Öğrenimini bitirdikten sonra seyahate çıkmıştır. Seyahat sırasında İstanbul'a gelip Eyüp'te bir süre konaklamıştır. Anadolu'dan Hacca gitmiş ve dönüşte 1681 yılında Cidde'de vefat etmiştir[28]. Nakşbendî şeyhidir.

Farsça divan sahibi, şairdir.[29]

6. Resâ (ö. 1700)

Buhara'da doğdu. Asıl adı Haydar'dır. Aslen Özbek şehzadelerinden olan Haydar, seyahate çıkarak Anadolu'ya gelmiş ve İstanbul'da Üsküdar Bülbülderesi'nde yerleşmiştir. 1700 yılında vefat etmiş ve tekkesinde defnedilmiştir.

---

[26] Cemal Kurnaz, *a.g.m.*, 157.
[27] Bkz: Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmaniye*, (İstanbul, 1996), c.V, 1440, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece *Sicil* olarak alınacaktır); Şeyhî, c.I, 651.
[28] *Sicil*, c.V, 1440; Şeyhî memleketine dönerken Basra'da öldüğünü yazıyor. Şeyhî , c.I, 651.
[29] Haluk İpekten ve başk, *Tezkirelere Göre Divan edebiyatı, İsimler Sözlüğü,* (Ankara, 1988), 418-19.

Nakşbendîliğe mensup olan Resâ, sülûkunu memleketinde tamamlamıştır. Anadolu'ya geldikten sonra İstanbul Üsküdar'da Nakşbendî zaviyesi ve mescidi yaptırmıştır. Uzun zaman burada şeyhlik yapmıştır. Tekkesinde eğitim ile meşgul olmuştur. Tekkesi fakir kişilerin barındığı bir yer olmuştur.[30]

Farsça şiirler söylemiştir.

1.

Ser-i kûyun temâşâ eyleyenler tûr'dur dirler
Tecellî cilve-gâh-ı kâmetünde nûrdur dirler

Ser-i kûyinde zâr ü nâtüvânem anlayan söyler
Garîb ü bî-nevâ miskîn Resâ rencûrdur dirler[31]

7. Şeydâ

Buhara'da doğdu. Buhara'da eğitimini tamamladıktan sonra seyahate çıkmıştır ve İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşmiştir.

Nakşbendîlik yoluna mensuptur. Tasavvufî tahsilini Buhara'da almıştır.[32] Döneminin tanınmış şairlerindendir.[33]

1.

Tâ lâlezâra döndi dil-i dâğdârımız
Rûşendir el-garaz bu çemende çerâğımız

2.

Çözdükçe her seher o sanem zülfi bağını
Bâd-ı sabâ mu'attar ider cân dimâğını[34]

---

[30] Şeyhî, c.II, 205; *Tuhfe*, c.I, 333-334; *Sicil*, c.II, 659.
[31] İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar,* Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, (Ankara, 1985) 120, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece Nuhbe olarak alınacaktır); Şeyhî, c.II, 205.
[32] Mirzazâde Mehmed Efendi Safâyî, *Tezkiretü'ş Şuarâ,* yk 231-232.
[33] Sâlim Mustafa Efendi, *Tezkire-i Sâlim,* 404, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece Sâlim olarak alınacaktır); *Tuhfe,* C.II, 524.
[34] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 163.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

8. Seyyid Mehmed Kasımzâde (ö. 1719)

Buharalıdır. Dedesi Emîr Buharî ile Buhara'dan gelmiştir.[35] Niyazî-i Mısrî'den hilafet alıp büyük şeyhlerden oldu.[36] 1719 yılında Bursa'da vefat etti. Şairdir, divan sahibidir.[37] Şiirlerinde Seyyid mahlasını kullanmıştır. Divanının bir nüshası Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.[38]

1.
Karındaş benden istersen nasîhat
Tutarsan der diyem birkaç vasiyyet
2.
Her şeye irişüp memât illâ ki bâkî vech-i zât
Seyyid cihânı hiçe sat sabr it gönül sabr it gönül[39]

9. Murâd-ı Münzâvî (ö. 1719)

1644 yılında Buhara'da doğdu. Soyu Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Babası Semerkant'ta seyyid ve şeriflerin işleriyle ilgilenen idareciydi. İlk tahsilini memleketinde alan Münzâvî Keşmir'e gidip eğitimini orada devam ettirmiştir. Sonra Hindistan'a gidip Ma'sum Farûkî'den icazet almıştır. Bundan sonra türlü ilim merkezlerinde seyahat ederek ilim almaya başlamıştır. Beş defa Hacca gitmiştir. Keşmîr, Hindistan, Bağdat, Hicaz, İsfahan, Buhara, Belh Şam, Kahire, Mısır, Mekke gibi İslam merkezlerini gezerek, oradaki alimler ve şeyhlerle görüşmüştür. Şam'da üç sene kaldı Orada evlendi ve Sultan Mustafa Hân ona bir köy verdi. O köyde bir medrese kurarak öğretmenlik yapmıştır. Bu medresede okuyan talebelerin ihtiyaçları için vakıflar kurmuştur.

1681 yılında İstanbul'a gelerek Eyüp Sultan hazretlerinin kabri civarında ikamet etmiştir. Buradan dördüncü defa hacca gitti, dönüşte Şam'da bir sene, Mekke'de bir sene kaldıktan sonra 1708 senesinde tekrar İstanbul'a gelerek Yavuz

---

[35] *Sicil*, c.V, 1503.
[36] Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, 520.
[37] Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, "Manzum Bir Şathiyye Şerhi: Mehmed Nesîm Efendinin *Tuhfe*-i Verdiyye'si" (basılmamış makale).
[38] Şeyh Mehmed Efendi b. Mehmed Kâsım (?-1131), Divan-ı Seyyid, Nu. FB. 269.
[39] Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, *a.g.m.*,

Selim'de Bıçaklı Efendi'de yerleşmiştir. Murâd-ı Münzâvî Bursa'ya gitti ve orada bir müddet oturduktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Eyyüb'de Reisü'l-etibbâ Nûh Efendi yalısında kalmıştır. 1719 yılında vefat etti. Edirnekapı dışındaki Münzâvî Câmii karşısındaki medresenin dershanesine defnedildi.

Şeyhülislâm Minkârizâde Eyyüp Sultan ve Edirnekapı arasında Nişancı Mustafa Paşa caddesindeki Şeyh Murâd Dergâhında halka ilim ve edep öğretti. Yahyâ Efendinin damadı Çankırılı Mustafa Efendi Murâd-ı Münzâvî dergahını yaptırdı. [40]

Murâd-ı Münzâvî büyük âlim olup çok kıymetli eserler yazdı. Eserleri şunlardır: El-Müfredâti'l – Kur'âniyye Tefsiri, Arapça, Farsça, Türkçe olarak yazılmıştır. Silsiletü'z Zeheb fi's Sülûkî vel-Edeb, Risâle fit-Tasavvuf, Mektûbât ve Melfûzat.[41]

10. Nazîmâ (ö. 1751)

Rahmetullah Efendi Buhara'da doğmuştur. Özbek elçisi olarak Osmanlı ülkesine gelmiş ve İstanbul'da kalmıştır. 1751 yılları civarında vefat etti.[42]

Nakşbendî tarikatına mensuptur.

Farsça ve Türkçe şiirler söylemiştir. Sâlim Farsça şiirlerinin çok iyi olduğunu söylemektedir.[43]

---

[40] İslam Alimleri Ansiklopedisi, (İstanbul, 1986), c.XXVII, 125; Evliyalar Ansiklopedisi, (İstanbul, 1992)c.VIII, 200-210.
[41] Veliyyüddîn Efendi Devlet Ktp., Nu. 1780; 1781; 1838; İ.Ü. Merkez Ktp., TY., Nu. 3442.
[42] Sâlim, 677; *Tuhfe*, c. II, 1079.
[43] Sâlim, 677.

1.

Dehen açılmaya hatt-ı lebi ma'lûm olmaz
Ma'nâ-yı nâme-i pîçîdesi mefhûm olmaz

Yâr içün tâze gazel söyleyelim kaddi gibi
Öyle bir mısra'-i berceste-i manzûm olmaz[44]

11. Revnâk (ö. 1812)

Adı Seyyid Halil olup Buharalıdır. Anadolu'ya gelerek, İstanbul'a yerleşmiştir. Üsküdar Sultantepesi'nde Hacıhoca tekkesinin şeyhi olarak görev yapmıştır. 1812 yılında vebadan ölmüş, görev yaptığı tekkede defnedilmiştir.

Fars diline hakim olan Revnâk, isteyenlere Farsça öğretmiş. Hafız divânı, Bostan ve Gülistân gibi ünlü, anlaşılması zor eserleri okutmuştur. Geçimini kendisinin yaptığı ebru kağıdı ve fişekleri satarak sağlamıştır.

Farsça güzel şiirleri vardır.[45]

12. Hâlis (ö. 1836)

Mirzâ Abdüssettâr Hâlis, Buharalıdır. Anadolu'ya gelerek İstanbul Eyüp'e yerleşmiştir. 1836 yılında vefat etmiştir. Evinin yakınındaki Şeyh Vefâ hazîresine defnedilmiştir.

Kaynaklarda hangi tarikata mensup olduğu kaydedilmemektedir. Tuhfe'de ömrünün sonlarında Eyüp'teki Kalenderhâne şeyhliği kendisine verilmek üzere olduğu belirtilmiştir.[46]

---

[44] Sâlim, 677, Cemal Kurnaz *a.g.e.*, 163.
[45] Arif Hikmet, *Tezkiretü'ş Şuarâ*, 32b; *Tuhfe*, c.I, 384; *TDEA*, c.VII, (İstanbul, 1990), 223-24.
[46] *Tuhfe*, c.I, 243.

Şevket ve Bidil'in anlaşılması zor beyitlerini şerh edebilecek kadar Farsça'yı iyi bilen birisidir.[47]

13. Süleyman (ö. 1890)

Şeyh Süleyman Efendi, Buharalıdır. Anadolu'ya gelerek İstanbul'a yerleşmiştir. Ne sebepten geldiğine dair bilgi yoktur. 1890 yılında vefat etmiştir.

Süleyman Nakşbendî şeyhidir. İstanbul Sultanahmet'te Nakşbendî dergâhı yaptırarak, burada irşat ile uğraşmıştır. Kendisi dergâhında şeyh olmuştur. Burası Türkistan ve Buhara'dan gelenlere merkez olmuştur.

Süleyman Efendi devlet işleriyle de uğraşmıştır. Bir ara görevli olarak Macaristan'a gidip gelmiştir. Buhara'da bulunmuştur. Encümen-i Teftiş üyeliği yapmıştır.

Kaynaklar Süleyman'ın şair olduğunu belirtmekte olsa da şiirlerini vermemektedir.[48]

---

[47] Arif Hikmet, *a.g.e.*, 20a; *TDEA*, c.IV, (İstanbul, 1981), 51.

[48] *Sicil*, c.V, 1536; *Tuhfe*, c. I, 448.

B. SEMERKANTLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Alî Semerkandî (ö. 1456)

Asıl adı Ali b. Yahya es-Semerkandî el-Karamanî el-Hanefî'dir. Semerkant'ta doğmuştur. Babası Halvetiye'nin pîr-i sânisi sayılan Seyyid Yahya Şirvanî'dir. İlk tahsilini babasından almıştır. Hac münasebetiyle Mekke ve Medine'de bulunmuştur. Mısır, Şam, Kudüs, İsfahan ve Irak bölgelerinde fıkıh, tefsir, kelam derslerini alarak bu ilimlerde yüksek derecelere ulaşmıştır. 1432 yılında Anadolu'ya gelerek Larende'ye yerleşmiştir. Bir müddet orada kaldıktan sonra Gülnar'a bağlı Zeyniye köyüne gidip, ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır. Anadolu'ya gelişiyle anlatılan menkıbeye göre manevî işaret üzere Anadolu'ya gelmiştir. Medine'de bulunduğu zamanlar Ravza-i Mutahhara'da türbedârlık yapmıştır. Bu esnada Hz. Peygamberi rüyasında görür. Hz Peygamber, Karamanoğulları diyarına gitmesini işaret eder. Bu işaret üzerine Anadolu'ya gelir." Ravza-i Seyyidi'l-mürselîn 'aleyhi's-selâmdan envâr-ı muhtelife zuhûr idüp hatifden bir nidâ geldi kim:

Ey vilâyet serveri nûr-ı basar
Var Karaman iline ey hoş basar
Anları da'vet idüp Hak'dan yana
Sana uyanlar olsun mu'teber

Ey benim oğlum saadet kanısı
Seni sevmek 'ârife olur hüner
Ümmetim olan sana tâbi' olur
Sana tâbi' olmayan bulur zarar
Bu işaret üzerine Anadolu'ya gelir".[49]

[49] Osman Yılmaz, 1998, Bursa'da Semarkandiyye Kültürü ve Menâkıb-ı Ali Semarkandî, Bursa, U.Ü, SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 32.

Ali Semerkandî 1456 yılında vefat etmiştir ve Zeyne köyünde defnedilmiştir.[50] Türbesi şimdiki Mersin ili Murt ilçesine bağlı bulunan Zeyne köyündedir. Türbenin yanında Ali Semerkandî Camî'i bulunmaktadır.

Ali Semerkandî Anadolu'ya geldikten sonra Halvetiliğin bir kolu olan Semerkandiye tarikatını kurmuştur. Zeyniye'de ve Bursa'da tekkesi bulunan tarikat asrımıza kadar ulaşamamıştır. Hüsameddin Bursavî gibi bir çok müritler yetiştirmiştir. [51]

Ali Semerkandî Tefsir, Hadis, Kelâm Arap dili ve Tasavvuf konularında muhim eserler veren alim zattır. Tespit edilen eserleri şunlardır: [52] Bahru'l Ulûm, Kur'an'ın tefsiri olup dört cilttir.[53] Şemsiyye Şerhi, eserin adı Hâşiye âla Şerhu'ş-Şemsiyye'dir. Ali Semerkandî'nin böyle eseri olduğu çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Haşiye ala Şerhi'l-Metâli' Haşiye ala Şerhi'l Mevakıf Seyyid Şerif Cürcanî'nin Şerhu'l-Mevakıf adlı eserine yazılan haşiye. Makâlât-ı Şeyh Ali Semerkandî, eserin diğer adı Câmu'l-Letâif fi Şerh-i Ahvâl-i Şerifi'l- Ârif'[54]
Mecmua-yı Külliyât-ı Şeyh Ali Semerkandî, Şeyh Ali Semerkandî hakkında bilgi veren bir kitaptır. Semerkandî ve Muhammed Nur Bahş tarfından keleme alınmıştır. Esrâru't-Tâlibin adlı bir eserin Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş halidir.[55] Kitab-ı Lisan, Şerh-ı Risaleti'l-Va'z[56] Haşiye ala Sadri'ş-Şeri'a[57] Keşfu'l-Esrâr li't-Tâlibin.[58]Âdâb-ı Tarikat, Arapça olan bu eser tarikat adabından bahs eden bir eserdir. Seyyid Nizameddin Bedahşî tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[59]

---

[50] Katip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, (İstanbul 1974), c. I, 225; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* Haz. Fikrî Yavuz, İsmail Özen, c. I, (İstanbul, tarihsiz), 60.
[51] Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler,* c. II, (Bursa, 1993), 73.
[52] Osman Yılmaz, a.g.t., 5-8.
[53] Eser için ve hüshaları için bkz: Yavuz Ishak, "Bahru'l Ulûm", *TDVİA*, c. IV, (İstanbul, 1991), 517.
[54] Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., Nu. 13508.
[55] Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., Nu. 11833.
[56] Süleymaniye Ktp., Carullah, Nu. 1875/5; Çorlulu Ali Paşa, Nu. 418/2.
[57] Süleymaniye Ktp., Carullah, Nu. 427.
[58] Süleymaniye Ktp., Carullah, Nu. 1077/1.
[59] Süleymaniye Ktp., İzmir Kit., Nu. 340.

2. Baba Haydar Semerkandî (ö. 1550)

Baba Haydar Semerkandî, Semerkandlıdır. Tahsilini Semerkant'ta tamamlayan Baba Haydar Mekke'ye gitmiş ve uzun süre orada kalmıştır. Mekke'den dönüşünde bir arkadaşıyla Anadolu'ya gelmiş ve İstanbul, Eyüp'e yerleşmiştir. Ne zaman geldiği belli değildir.

Nakşbendî tarikatına mensuptur. Küçüklüğünde Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetinde bulunmuş, asıl tasavvufî terbiyesini Ahrar'ın halifelerinden almıştır. Kanunî'nin teveccühünü kazanmış ve Sultan Süleyman onun için Eyyüp, Düğmeciler'de bir tekke-mescit yaptırmıştır. Tekkesi Türkistan'dan gelen Nakşbendî'lere misafirhane vazifesini yapmıştır. Tekkesinde mürit yetiştirip yetiştirmediğine dair bir kayıt yoktur. 1550 yılında vefat etti ve mescidinde defnedildi.

Şiirleri olduğu söylenmekte ise de [60] henüz yayınlanmamıştır.

3. Âgâh (ö. 1731-32)

Asıl adı Mehmed Bulak'tır. 1630 yılında Salim'e göre Semerkant'ta,[61] Safâî'ye göre Buhara'da[62] doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Buhara'ya gelerek şair Şevket-i Buharî'den edebiyat dersleri almıştır. Seyahat ederek İsfahan, Tebriz, Bağdat, Şam, Kudüs, Mısır gibi ilim merkezlerinde bulunmuştur. Seyahatinin sonunda Anadolu'ya gelmiş ve Diyarbakır'da yerleşmiştir. 60 sene burada yaşadıktan sonra 1731-32 yılında vefat etmiştir. Mezarı Diyarbakır'dadır. Âgâh hiç evlenmemiştir.

Âgâh, Nakşbendî şeyhidir. Buhara'da Nakşbendî şeyhi Şeyh Sâida'ya intisap etmiştir.

---

[60] Mehmed Mecdî, *Hadâikü'ş-Şakâik,* Haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul, 1989), 435, (bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece Mecdî olarak alınacaktır); Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî'*, (İstanbul, 1281) c. I, 285; aynı yazar, *Mecmûa-i Cevâmî,* Haz. Fahri Derin, Vahit Çabuk, c. II, (İstanbul, 1985), 2-3; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri,* (İstanbul, 1989), 58; Kasım Kurfalı, Abdullah İlahî ve Kendisinden Sonra Nakşbendî Muhiti", *İLAM,* c. I, 1, (Ocak-Haziran),146.

[61] Sâlim, 140.

[62] Safâyî, 50a.

Âgâh Diyarbakır'da şöhret sahibi bir üstat olmuştur. XVII. asırda o yörede yetişen bir çok şair Âgâh'tan edebiyat dersleri almıştır. Ali Emirî o şehirde yetişen şairlere 60 sene muallimlik ettiğini ve zengin bir edebiyat mektebi teşkil ettiğini söylemektedir. Bu mektebe ünlü şair Nabî'nin de katıldığını kaydetmektedir.[63] Başka kaynaklar da onun hücresinin şairlerin toplandığı mekan olduğunu kaydetmektedir.[64]

Âgâh'ın Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşan bir mürettep divanı bulunmaktadır.[65] Onun şairliğine tezkereciler olumlu bakıyorlar. Râmiz, şiirlerinin parlak ve eşsiz olduğunu, Sâfayî, onun Farsça ve Türkçe çok ustaca ve manalı şiirler söylediğini kaydetmektedir.[66] Âgâh, pürüzsüz, açık ifade ile sade şiirler yazmıştır. S. Ergun, onun Türk edebiyatında ihmal edilemeyecek şair olduğunu söyler.[67]

1.
Figan ki çeşm-i bütân gâh mest ü geh mahmûr
Nihân olur dil ü cân gâh mest ü geh mahmûr
Dirîg geçmede eyyâm-ı ömr geflet ile
Misâl-i bâdehşan gâh mest ü geh mahmûr
O rind bâdeperestim ki subh ü şâm iderim
Tavaf-ı kûy-ı mugân gâh mest ü geh mahmûr
Hücûm-i gamla serâsîme olduğumdur kim
Sanurlar ehl-i sihân gâh mest ü geh mahmûr
Metâ'-ı akl u dili çoktan itmişim Âgâh
Fedâ-yi rıtl-ı girân gâh mest ü geh mahmûr[68]

[63] Ali Emirî, *Tezkere-i Şuarâ-i Amid,* (İstanbul, 1328), 8.
[64] Sâlim, 140; Safâyî, 50a.
[65] Millet Ktp. Ali Emirî, Nu. 2, 3, 4; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Nu. 2599; Reşid Ef. Nu. 7410; İst.Ün.Ktb. Nu. 2896, 2916, 3021, 3023; Topkapı Ktp. Revan, Nu. 777.
[66] Sadik Erdem, *Râmiz ve Adab-ı Zürefâ'sı,* (Ankara, 1994), 14; Safâyî, 50a.
[67] S.Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, c. I, (İstanbul 1935), 12.
[68] *a.g.e.*, 13.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

C. KAŞGARLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Abdullah Nidaî (ö. 1688)

Abdullah b. Muhammed el-Kaşgarî 1688 yılında Kaşgar'da doğmuştur. Hayatının ilk yarısını memleketinde geçirir. Nakşbendî halifelerinden Mevlânâ Azhârî-i Kâşgârî'ye bağlanıp, bir süre Keça'da şeyhinin yanında kalmıştır. Kendini geliştirmiştir. Şeyhinin tavsiyesi üzerine Kaşgar, Semerkand, Buhara, Belh, Herat ve Hocend, İsfaha'a seyahat etmiştir. Bağdat'ta İmam-ı Azam, imam Mûsâ Kâzım, Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî, Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî, Hallâc-ı Mansûr gibi büyük mutasavvıf ve şeyhlerlin türbelerini ziyaret etmiştir. Kerkük, Musul ve Halep yoluyla Şam'a gitmiştir. Şam'da Hacı Muhammed Belhî'nin hizmetinde bulunur ve Kudüs ve Hicaz'a gitmiştir. Şiirlerinde 45 yıl seyahat ettiğini ve sonra gelip İstanbul'a yerleştiğini söylemektedir.[69]

Abdullah Kaşgari Nakşbendî yoluna mensuptur. İlk şeyhi Nakşbendî halifelerinden Mevlânâ Azharî-i Kaşgârî'dir. Nakşbendîliğin Kasaniyye koluna bağlı olan Kaşgâri âlim bir zattır.[70]

İstanbul'da Nakşbendîliğin önemli temsilcilerinden olmuştur. 1743-46 yılları arasında Kalenderhane tekkesinde şeyhlik yapmıştır.[71] Evlenme niyetiyle bu tekkeden ayrılmış ve Nakşbendî şeyhi Yekçeşm el-Hac Murtaza Efendi'nin yaptırdığı Kaşgarî tekkesinin ilk postnişini olmuştur.[72] Kaşgarî tekkesi Orta asya kökenli Nakşbendîliğin İstanbul'daki ikinci merkezi olmuştur.

Kaşgarî'nin Farsça mürettep divanı[73] ve Risale-i Hakkîyye adlı risalesi[74] bulunmaktadır. Risalesi bazı kaynaklarda ve kütüphanelerde Hakkıyye-i Nidâî,

---

[69] Azmi Bilgin, "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *TDED,* XXVII, (1994-1997), 64.
[70] *Sefine*, c.II, 118.
[71] Ayvansarâyî, *Mecmûa..., a.g.e.*,269.
[72] Ayvansarâyî, *Hadîkatü..., a.g.e.*, 270.
[73] Nüshaları Süleymaniye Ktp., Aşır efendi, Nu. 411; Şâzelî, Nu. 158; Hüsnü Paşa, Nu. 784, 1044; esad Efendi, Nu. 1458; Mihrişah Sultan Nu.209, vr. 61a-109b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine. Nu. 984; İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Osman Ergin Yazmaları, Nu. 1194/3; Kahire'de dar-'l-Kütüb'de, Tasavvuf, Nu. 46; Mecâmiu Türkî Nu. 38 bulunmaktadır.
[74] Süleymaniyye Ktp., aşır efendi, Nu. 411, vr. 1b-29b; Şâzelî, Nu. 158, 65a-83b; Hüsnü Paşa, Nu. 251; Esad Efendi, Nu. 1422, 1b-36b; Mihrişah Sultan Nu. 209, 1a-50b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine Nu. 984, 19b-53b; Osman Ergin Yazmaları, Nu. 1194/2 nüshaları bulunmaktadır.

Risâle fî-Beyânî Tarîkâti'n –Nakşbendiyye, Risâle der-Tarîkat-ı Nakşibendiyye ve Şîrîn Şemâil gibi adlarla geçmektedir. Bu eserini 1755 yılında yazmış ve IV. Mehmet'e sunmuştur. 1790-91 senesinde İsmail Müfid tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Abdullah Nidâî divan sahibi şairdir. Şiirlerini Farsça yazmıştır. Divanında iki Çağatayca şiir bulunmaktadır.[75] Nidâî, risalesinde öğleden sonraları rast makamında Mesnevî okuyup şerh ettiğini kaydetmektedir. Ayrıca risâlesinde Molla Camî'nin şiirlerinden örneklere de rastlanır.[76] Bu onun şiir ve edebiyata önem verdiğini gösterir.

1.
Cemâlüñ câmıdın bir cür'a birgil intizarunga
Cihân hayrette kalmış bu senüñ hüsn-i cemâluñga
Kemâl-ı merhametdin bir nazar kıl pâymâluñga
Bu can ten içredür hamd eylerem sîmây hâluñga
Cihân u cân fedâ olsun senuñki mîm ü dâluñga

Nedür hayretdeyüm yüz nâz u istiğnâ semensâlik
Visalüñ ârzûsıdın düşüp zencîr rüsvâlık
Senüñ zıll-ı hayalüñdin olup nâkus tersâlık
Burâk üzre kudûm-ı evvelîndür arş-fersâlık
Yirişmek mümkin olmaz aşksız bağ-ı visâluñga[77]

[75] Azmi Bilgin, *a.g.m.*, 68-71.
[76] *A.g.m.*, 66.
[77] *A.g.m.*, 68.

D. AZERBAYCANLI MUTASAVVIF ŞAİRLER VE EDİPLER

1. Baba Nimetullah Nahçivânî (ö. 1514)

Asıl ismi Nîmetullah bin Mahmûd Şeyh Elvan'dır. Azerbaycan'ın Nahçivân şehrinde doğmuştur. Küçük yaşta doğduğu şehirde fen ve din ilimlerini tahsil etmiştir. Memleketinden ayrılıp Anadolu'ya gelen Nahçivânî Konya'ya bağlı Akşehir'e gelip yerleşmiştir. Manevî işaret üzerine Anadolu'ya geldiği rivayet edilmektedir. 1514 senesinde burada vefat etmiştir. Türbesi Akşehir'de Baştekke yolu üzerindedir.

Baba Nimetullah Nakşbendîlik tarikatının büyüklerindendir. Nahçivânî Akşehir'de halkı eğitip, bir çok talebe yetiştirmiştir. Büyük bir alim olan Nahçivânî arkasında bir çok eser bırakarak ilme hizmet etti. Türk diliyle beraber Arap, Fars dillerine hakim idi.[78]

En önemli eseri olan Fevâtihu'l İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l Gaybiyye isimli tefsiri 1908 yılında Matbaa-i Osmâniye'de iki cilt olarak basılmıştır. Beydâvî Tefsîrine yazdığı bir haşiyesi, Muhyiddîn-i Arabî'nin Füsûsü'l Hikem isimli eserine yazdığı haşiyesi, Gülşen-i Râz'a yazdığı haşiyesi, Hidayetü'l İhvân ve Risâletü'l Vücûd adlı tasavvufla ilgili risaleleri bulunmaktadır.[79]

---

[78] Mecdî, 60; *İAA.*, C.XIV, 292.
[79] Mehmet Tahir, *a.g.e.*, c. I, 57-58.

E. TEBRİZLİ MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Sâib (1601-1676)

Tebriz mirzalarından olan Sâib'in lakabı Ali Bey'dir. Genç yaşta Ailesi ile Tebriz'den İsfahan'a göç ettiği için bazı kaynaklarda İsfahanlı olarak gösterilmektedir. İsfahan'da öğrenimini tamamladıktan sonra hacca gitti, dönüşte Herat ve Kabil'de bulundu. Kabil'in ünlü şairi Mirza Ahsenullah Zafer Han'la beraber Hindistan Ahra'daki Şah Cihan'ın yanına gittiler. Şah Cihân, Sâib'e Müstaid Han ünvanını ve Hezârî mansıbını verdi. 1632 yılında İsfahan'a döndü, şiirleriyle meşhur oldu, "melikü'ş-şuarâ" ünvanını aldı. Sonradan Şah Süleyman döneminde (1667-1694) yazdığı bir kaside yüzünden gözden düştü.

Sâib, ömrünün sonlarında Anadolu'ya geldi, bir çok şehirlerinde bulundu. Onun Anadolu'ya gelişinin sebebi memleketinde gözden düşmesi olabilir. İkinci sebep Anadolu'nun kültür ve ilim merkezi olmasıdır. Anadolu'ya gelmeden önce şair İslam dünyasının kültür ilim merkezlerinin bir çoğunu gezmiştir. Anadolu da onun dikkatini çekmiş olmalı. Şair Anadolu'yu "derya-yı marifet" olarak nitelendirmiştir. Şair Anadolu'ya divanını niye getirmediğini soranlara: "Derya'yı marifete bir katre'yi naçiz getürmek mülâyim-i tâb'-ı derrakımız değildir" diye cevap vermiştir.[80]

Konya'ya gelip Çelebi Bostan-ı Evvel'den el alarak Mevlevî oldu. Sonra memleketine döndü ve orada Mevlevî tekkesi kurdu. Tekkesi Anadolu ve İran şairlerini buluşturan meclis merkezi olmuştur.[81] 1670-71 yıllarında burada vefat etmiştir.

Sâib'in Kandehernâme, Mahmud u Ayaz isimli iki mesnevisi, Beyaz isimli antolojisi ve divanı mevcuttur. Divanını Zihni Dede Anadolu'ya getirmiştir.

Sâib, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Esrar Dede onun Türk şairleriyle müşaare ettiğini ancak Türkçe şiir söyleme yeteneği kuvvetli olmadığından onlara teslim olduğunu söyler.[82] Sâib, Anadolu'daki XVII yüzyılda divan şiirinde başlayan

---

[80] Esrar Dede, *a.g.e., Tezkire-i Şuara-i Mevleviyye,* Haz. İlhan Genç, (Ankara, 1998), 283.
[81] Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, (İstanbul, 1309), 123.
[82] Esrar Dede, *a.g.e.*, 284.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

anlatım biçimi olan Sebk-i Hindî'nin önemli temsilcilerindendir. Hindistan, Afganistan ve Anadolu'da asırlar boyunca büyük üstat olarak anıldı. [83]

1.
Könlüm o mahmûr gözlerden değül âzârsız
Kim görüpdür bu harâb olmuş ivi bîmârsız

El-be-el gülzârdan horşîd dâmanin dutar

Çekmedi bülbül nefes tâ gitdi gül gül-zârdan
Hîç kafer kalmasun yâ Rab cihânda yârsız

Hâksârlıg pîşe kıl tâ feyz-i Hak etsün sana
Kölge salmaz mihr-i tâban başlara dîvârsız

Küfrsiz ger mümkin olsaydı nizâm-ı âb u gil
Baş dutardı sübhanın cem'iyyeti zünnârsız

Derd-i dağ-ı ışk ilen Sâib olur insân melek
Kâmil olmaz sîm ü zer mağşûş olanda nârsız[84]

2. Lütfî

İsmi Rahîm'dır. Tebriz'de doğmuştur. Kaynaklarda onun derviş Aydî tarafından yetiştirildiğinden başka hayatına dair bir bilgi bulunmamaktadır.[85]

Değişik tarzlarda garip şiirler yazmıştır. Şiirlerinde Lütfî mahlasını kullanmıştır.

---

[83] Cemal Kurnaz., *a.g.e.* 86-87; Müserret Diriöz, "Sâib'in Türkçe Şiirleri", *Türk Kültürü Araştırmaları,* XVI, 1-2, (1977-1978), 277-301.
[84] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 89.
[85] Mucib, *Tezkire-i Mucib*, Haz. Kudret Altun, (Ankara 1997), 56; Rıza, *Tezkire-i Rıza,* (İstanbul, 1316), 87; *Tuhfe*, C.II, 887.

1.

Çün şâh-ı mâr-ı zülfüni gördi dil-i harab
İtdi hayâl anı ki dil-i pâsbân-ı genc
Îmâ-yî çeşm-i ma'reke –ârâ-yı hüsn ü nâz
Bitmez esîr-i 'ışkına hergiz delâl ü gunc[86]

3. Remzî

Derviş Remzî Tebrizli'dir. Memleketinde biraz okuduktan sonra seyahata çıkmıştır. İsfahan, Kaşgar şehirlerini, Halh, Saman kasabalarını dolaştıktan sonra yirmi yaşlarında İstanbul'a gelmiş ve yerleşmiştir.[87] Bir işle meşgul olmamıştır. 1889 yılında vefat etmiştir. Üsküdar'daki İranîler mezarlığına defnedilmiştir.[88]

Remzi babanın hangi tarikata mensup olduğuna dair bilgi yoktur.

Remzî baba çok başarılı bir şairdir. Özellikle irticalen şiir söylemekte usta olmuştur. Ali Ekrem ve Muallim Naci gibi şahısların tanıyıp, takdir ettiği bir şair olmuştur. Bazı şiirleri mecmua-i Eş'âr adıyla basılmıştır. Ayîne-i İbret adlı doksan bir beyitlik Türkçe şiiri de basılmıştır.[89]

1.
Zamîr-i gülde gülâb-ı ruhun nihân olalı
Yoruldu bülbül-i hoş-nağme tercemân olalı

Ne servdir kadin ey sîm-ten ki beslememiş
Bu i'tidâlde tûbâ cinân cinân olalı

Ne bâde hahiş eder dil ne şerbet-i gül-kand
Lebin müferrihi yâkutu kût-ı cân olalı

Kaşın hamı gibi mihrâbı kıble-i dil ü cân

---

[86] Mucib, *a.g.e.*, 56.
[87] Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri,* c. III, (İstanbul, 1971), 1418.
[88] *Sicil*, c.IV, 1374.
[89] Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, 1417; *Tuhfe*, c.II, 418; *TDEA*, c.VI, 309.

Ne vakt gördü cedi kutb-ı mihribân olalı

Diyâr-ı yâri ferâmuş eyledim Remzî
Enîs-i hâtırım ol yâr-i mihribân olalı[90]

[90] Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, 1419.

F. ŞİRAZLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Elvân

Elvân-ı Şîrâzî Türkistan'da doğmuştur. Aslen Şirazlı'dır. Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı ve geliş sebebi hakkında bilgiye rastlayamadık. XV. asırda yaşamıştır. Bazı kaynaklar Hacı Bayram'ın halifesi, bazıları ise ahbabı olduğunu rivayet eder.[91]

Elvan Çelebî mutasavvıf bir şairdir. Nazire mecmualarındaki bazı gazellerini Faruk Kadri Timurtaş yayımlamıştır.[92] Sehî bey onun için: "Zihni pak, tabiatı tez canlı, sözü nazik ve ölçülü, şiiri parlak inciye eşsözleri açık, edası güzel, hoşa giden ve eşsiz, nazmı gösterişli, gazelleri güzel kimse kimseydi" demektedir.[93] Anadolu Türkçesi'ni kullanmıştır, dili çok akıcı ve sadedir. Onun bir gazeline çok sayıda nazire yazılmıştır. Bu onun şairler üzerindeki etkisini gösterir.

Elvân, Şebusterî'nin Gülşen-i Râz adlı kitabını Türkçe'ye tercüme ederek meşhur olmuştur. Çok sade bir dille Farsça'dan Türkçe'ye tercüme ederek Türkçe'ye tasavvufî terimleri kazandırmıştır ve halkın tasavvuf ilminin sırlarını anlamasını sağlamıştır. Bahru'l Velâye'de onun yetenekli tercüman olduğu kaydedilmektedir.[94] Onun en önemli faaliyeti de Türk diline olan hizmetidir.

1.

Gülşen-i Râz'dan:

Nazm-ı işâret-i şarâb u şâhid

Şarâb u şem' ü şâhid nûr-ı ma'nâ

---

[91] Latifî, *Tezkire-i Şuara,* Haz. Mustafa İsen, (Ankara, 1999), 50.
[92] Faruk Timurtaş, Eski *Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük,* (İstanbul, 1981), 210-243.
[93] Sehî, *Heşt-Behişt*, Haz. Mustafa İsen, (Ankara, 1998), 119-120.
[94] Süleyman Köstendili, *Bahru'l Velâye,* 488.

Görinmez görinür çün aks-i Mevlâ
Şarâb esrâra şem' envâra benzer
Bakun şâhid yüzinden dîdâra benzer

Şarâb u şem'e bak kim sırr-ı mektûm
Sana şahid yüzinden ola ma'lûm[95]

[95] Faruk Timurtaş, *a.g.e.*, 211.

G. İSFAHANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Yakîn (ö. 1695-96)

Adı derviş Ali'dir. İsfahan'da doğmuştur. Seyahat arzusuyla Anadolu'ya gelerek İstanbul'a yerleşmiştir. Memleketine dönerken Diyarbakır'da vefat etmiştir. Sâlim H. 1100 tarihinde İstanbul'dan ayrıldığını kaydetmektedir.[96] İstanbul'da isteyenlere Saib ve Örfî divanlarını okutmuştur.

Yakîn şairdir. Şiirlerini Farsça ve Türkçe yazmıştır. Şiirlerinden Anadolu Türkçesi'ni ustaca kullandığını görürüz.[97]

1.

Perîşân eyleyen uşşâkı her mû zülf-i Hindûdur
Harâb iden hezârân hâneyi ol tak-ı ebrûdur

Gönüller almada çîn-i ser-i zülfî hata itmez
Nice medhûşi hayrân eyleyen gûyâ heman budur[98]

---

[96] Sâlim, 725.
[97] Sâlim, 725; Şeyhi, c.II, 247; *Nuhbe*, 531.
[98] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 116.

H. HEMEDANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Necmeddin Râzî (ö. 1256)

Hemedan'da doğmuştur. Moğol istilası zamanında birkaç derviş ve büyüklerle beraber Anadolu'ya gelmiştir. Mirsadü'l-İbâd adlı kitabında Anadolu'ya geliş sebebini şöyle anlatmaktadır: "Fitne, fesat, haksız yere adam öldürmek ve şehirlerin harap edilmesiyle âlem doldu. Şüphesiz savaşa kudret yetmezse göç etme peygamberlerin sünnetlerindendir. Gereğince bulduğum şehir olan hemedan'dan gece bazı dervişler ile beraber 618 H. Erbil yolundan Anadolu'ya yöneldim".[99] Önce Kayseri'ye gelip yerleşmiştir, sonra Sivas'ta bir müddet oturmuştur. Memleketine dönerken 1256 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Necmeddin Râzî Kubrevî tarikatına mensuptur. Necmeddîn-i Kübra'nın talebelerindendir.

Anadolu'da Şeyh Sadreddîn Konevî ve Mevlânâ Celâleddin ile sıkı münasebette bulunmuştur. Mirsâdü'l-İbad adlı eserini burada yazmıştır. Bu eseri Kasım Karahisarî (1486) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Dönemin meşhur şairlerindendir.[100]

2. Sehâbî (ö. 1563)

İsmi Hüsameddin Hüseyin Efendi'dir. Hemedan'da doğdu.[101] Onun hakkında bir çok kaynakta bilgiler olduğuna rağmen Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı hakkında malumat hiç birinde yer almamaktadır. Kanunî Sultan Süleyman'ın Irak seferinde onunla beraber Tebriz'e gelen alim şair Kadrî Efendi Sehabî ile tanışmış ve İstanbul'a davet etmiştir. Bu davet üzerine Sehabî 1535-36 yıllarında Anadolu'ya

---

[99] *Nefahat,* 499.
[100] *Nefehat*, 498-99; *İAA,* c.VI, 199-200.
[101] Ahdî, Dergüzen şehrinde doğduğnu kaydetmekte'dir. Ahdî, 423

gelerek İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'da otuz sene devlet hizmetinde bulunmuştur. 1563'te vefat etti, İstanbul'da medfundur.

Kaynakların hepsi onun zamanın alim ve şairleri arasında itibar sahibi bir zat olduğunu yazmakta.[102] Devlet tarafından Kimya-ı Saadet kitabını çevirmekle görevlendirilmiştir. 1562-63 yıllarında bitirip, Kanunî Sultan Süleyman'a takdim etmiştir.

Sehabî, Nurbahşî yoluna bağlanmıştır.

Sehâbî, divan sahibi şairdir. Şiirlerini Farsça ve Türkçe yazmıştır. Kaynaklar onun başarılı şair olduğunu söylemekte. Kınalızâde, onun şiirlerinin herkes tarafından sevilerek okunduğunu, Ahdî, inşa ve manada başarılı, Türkçe şiir ve muamma söylemede yetenekli olduğunu, Aşık Çelebî, güçlü ve parlak şiirlerinin olduğunu söylerler.[103]

1
Hadünden lâle-i hamrâ hacîl berg-i gül-i ter hem
Kadünden şâh-ı tûbâ münfail serv ü savber hem

Gören ruhsârunı zülfün şebinde vechi var diyüp
Meh-i zulmet-nisâr u âfitâb-ı sâye-perver hem

2
Gözümde sîm-i eşk ü sînem üzre tâze dâğum var
Gedâ-yı kûy-i ışkum sîm ile zerden ferâğum var

Eğerçi subh-ı ışkum şâm-ı gamdan tîredür lîkin
Hayâl-i şem'-i ruhsarunla bir rûşen çerâğum var[104]

---

[102]Mustafa İsen, *Künhü'l Ahbar'ın Tezkire Kısmı,* (Ankara, 1994), 226-227; *Tuhfe*, c. I, 415; Şemseddin Samî, *a.g.e.*, c.IV, 2539; *Sicil*, c.III, 9; Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 119-120.
[103]Hasan Çelebî Kınalızâde, Tezkiretü'ş- Şuarâ, Haz. İbrahim Kutluk, c. I, (Ankara, 1981), 451, (bu eser sonraki dipnotlarda sadece Kınalızâde olarak alınacaktır); Ahdî., 424; Filiz Kılıç, *Aşık Çelebî: Meşâirü'ş Şuarâ, (İnceleme Tenkitli Metin)*, (Ankara, 1994), 510.
[104] Filiz Kılıç, *a.g.e.,* 510.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

3. Abdülvehhâb (ö. 1574)

Abdülvehhâb es-Sabunî Hemedan'da doğdu. Şah Tahmasıb ülkesini istila ettikten sonra ortaya çıkan Şiî baskısından dolayı ülkesini terk ederek Anadolu'ya gelmiştir. Burada bir süre konakladıktan sonra hac için Şam ve Kahire'ye oradan Hicaz'a gitmiştir. 1547 yılında vefat etmiştir. Kınalızâde, Şam'da,[105] Esrar Dede, Mekke'de[106] vefat ettiğini söylemektedir.

Abdülvehhâb'ın tasavvufî kimliği çok karmaşıktır. Hemedan'da iken tasavvuf yoluna Nakşbendîlikle başlamıştır. Anadolu'ya geldikten sonra Mevlevî yoluna girmiş ve yüce makamlara ulaşmıştır.[107] Şam'da Şeyh Abdülcelil'e bağlanmış. Onun girdiği tarikatlar bir birine benzediği için onun Sünnî, vahdet-i vücud görüşünü benimseyen bir mutasavvıf olduğu anlaşılır.

Anadolu'da Osmanlı devlet tarihçileri Mecdüddîn Sipehsâlar ve Ahmed Eflakî'nin yazı faaliyetlerinde yardımcı olarak çalışmıştır.

Abdülvehhâb'ın Muammeyât-ı Esmâü'l-Hüsnâ, Menâkıb-ı Hazret-i Molla Hudâvendigâr, Nevâ-yı Horûs, Sırât-ı Müstakîm adlı eserleri vardır. [108]

Abdülvehhâb şiirde Abdî mahlasını kullanmıştır. Şiirlerini Türkçe, Farsça yazmıştır. Şiirlerinde en başarılı olanları muammalarıdır. Muammaları sanat yönünden başarılı değilse de kuruluşu bakımından sağlamdır.[109] Kınalızâde, Muammeyât-ı Mîr Hüseyn'e yazılan bütün şerhler arasında en güzeli onun şerhi olduğunu yazmaktadır.[110]

---

[105] Kınalızâde, c. II, 606.
[106] Esrar Dede, *a.g.e.*, 340.
[107] Esrar Dede, *a.g.e.*, 340.
[108] Cemal Kurnaz, *a.g.e.* s. 122; Kınalızade, c. II, 605-6; *Tuhfe*, c. II, 640; *TDEA*, c. I, (İstanbul, 1977), 22.
[109] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 122.
[110] Kınalızâde, c. II, 606.

1.

Kûy-ı aşk-ı Mevlevî dîvânesi olmış ubeyd
Seng-i etfâl-i rehi hısn-ı hasînidür anun[111]

[111] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 122.

I. HORASANLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Baba İlyâs (ö. 1240)

Şeyh Ebu'l-Bekâ Baba İlyâs-ı Horasanî, Horasan menşelidir. Moğol istilası sırasında yıkılan Harezmşahlar devleti sahasından beraberindeki Türkmenler'le Anadolu'ya göç ettiği tahmin edilmektedir.[112] Baba İlyâs'ın torunu Elvan Çelebî tarafından yazılan menâkıbnâmesinde, Baba İlyâs, şeyhi Dede Garkın tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir.[113] Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı hakkında malumat yoktur. Anadolu'ya geldikten sonra Amasya yakınındaki Çat köyüne (bugünkü İlyas köyü) yerleşmiştir.

Vefâyîlik yoluna mensuptur. Çat köyünde bir zaviye açarak faaliyete ve Vefâiyye fikirlerini yaymaya başlamıştır. Etrafına oldukça kalabalık mürid toplamıştır, müridleri tarafından "baba" olarak adlandırılmıştır. Baba İlyâs'ın bu ünvana sahip olması onun sıradan bir şeyh değil en üst kademedeki şeyhlerden olduğunu gösterir. Baba İlyas Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'e karşı Türkmen ayaklanmasını hazırlamıştır ve bu ayaklanmanın fiilî idarecisi olmuştur. Babaîlerin bu isyanı bastırıldıktan sonra, Baba İlyas idam edilmiştir.[114]

İlyas-ı Horasanî'nin Halvet-nâme adlı manzum bir eseri vardır. Bu eser K. Eraslan tarafından yayımlanmıştır. [115]

---

[112] Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyânı*, (Ankara, 1980), 90.
[113] Elvan Çelebî, *Menakıbu'l Kudsiyye fî-Menâsıbi'l Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi,* Haz. İsmail Erünsel, Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara, 1992), 15-16.
[114] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, 144; Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *TDVİA*, c. IV, (İstanbul, 1991), 368; C. Kurnaz, *a.g.e.*, 124-138.
[115] K. Eraslan, "Baba İlyas-ı Horasanî'ye Ait Halvetle İlgili Manzum Bir Risâle", *Türkiyat Mecmuası*, c. XX, (1997), 131-194.

2. Hacı Bektaş-ı Velî

Asıl adı Muhammed Bektaş olan Hacı Bektaş-ı Veli XIII asırda yaşamıştır. Horasan'ın Nişabur şehrinde doğduğu bilinen Hacı Bektaş tahsilini de orada almıştır.[116] Hacı Bektaş-ı Velî menâkıbnâmesinde Hacı Bektaş Horasan erenlerinin en büyüğü olduğu ve Ahmed Yesevî tarafından Anadolu'ya gönderildiği rivayet edilmektedir: ".... Hâce (Hoca Ahmed Yesevî) erkâna uygun olarak Hünkârı teraş etti ve emanetleri verdi, icazetini teslim etti. Ya Bektaş dedi, tam olarak nasibini aldın, müjde olsun ki kutb-al-aktâblık senindir, kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz, bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, ahirete gideriz. vaR seni Rum'a saldı, Sulucakaraköyük'ü sana yurt verdik, Rum abdallarına seni baş yaptık. Rum'da gerçekler, budalalar, serhoşlar çoktur, artık hiçbir yerde eğlenme, hemen yürü."[117]

Hacı Bektaş Yesevîlik yoluna bağlıdır. Vilayetnâme'de Hacı Bektaş'ın hocası Şeyh Lokman-ı Perende "Türkistan'ın doksan dokuz pîrinin pîri Hoca Ahmet Yesevî'nin halifelerindendir."[118]

Hacı Bektaş Anadolu kültüründe Horasan erenleri olarak adlandırılan Horasan kültürünün temsilcilerinden biridir. Anadolu tasavvuf tarihinde önemli bir yer işgal eden Horasan ekolü Hacı Bektaş ile kendisini göstermektedir. Hacı Bektaş'ın adına nispet edilen Bektaşîlik Anadolu kültür hayatında derin iz bırakan bir ekol olmuştur.

Hacı Bektaş'ın mezarı Kırşehir'in Hacı Bektaş ilçesinde, Hacı Bektaş dergahındadır.

---

[116] Duran, 1987, Hacı Bektaş Velî'nin Makalatı'nda Din ve Tasavvuf, Ankara, GÜ. SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 14.
[117] *Vilayet-nâme,* Haz. Abdulbaki Gölpınarlı, (İstanbul, 1958), 16.
[118] *a.g.e.,* 5.

Haci Bektaş'ın Fâtiha Sûresi Tefsiri, Şathiye, Mecmuatü'r-Resâil adlı nasihatnamesi[119], Besmelle Tefisri[120], Makalât[121] adlı eserleri bilinmektedir.[122]

3. Ma'sûm (ö. 1601)

Asıl adı Mehmet olan Ma'sûm, Molla Ma'sûm olarak tanındı. Horasan'da Merdşahcanlıdır. Seyahat arzusuyla memleketinden ayrılarak, Anadolu'ya geldi.[123] İstanbul'da eğitim aldıktan sonra bir çok devlet görevlerinde bulundu. Ağrıboz, Tırhala'da müfettiş oldu. 1598-99 yılında ordu kadısı ve bir aralık İbrahim Paşa'ya tezkireci oldu. 1600-01 senesinde Yenişehir-i Fenâr mollası oldu, 1601 ağustosta azledildi ve 1602 senesinde Çatalca'da vefat etti.[124]

Kaynaklarda Saadettin Efendi'ye intisap ettiğini kaydetmektedir..

Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Şiirleri Anadolu şairleriyle aynıdır. Hasan Çelebî, "Onun Acem olduğuna şahit lazımdır" der. [125]

1.
Niçe bir devlet-i vuslatdan olasın mahrum
Ol mehün yolına vir hâsılını ey Ma'sûm

---

[119] İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., Nu. 891.
[120] Hacı Bektaş-ı Velî, *Şerh-i Besmelle*,Haz. Rüştü Şardağ, (Ankara, 1989).
[121] Esad Coşan, *Makalât,* (Ankara, 1980).
[122] Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı,* (Ankara, tarihsiz), 175-177.
[123] Kınalızâde, c. II, 912.
[124] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 144; Nev'îzâde Atâyi, *Hadâikü'l-Hakâyık Fî Tekmilati'ş Şakâyık*, Haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul, 1989), 450-451; *Sicil*, c. III, 932; *Tuhfe,* c. II,
[125] Kınalızade, c. II, 912.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

K. BELHLİ MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 1207-1273)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin asıl adı Muhammed Celâleddin'dir. 1207 yılında Belh'te dünyaya gelmiştir.Aydın bir ailenin oğlu olan Mevlana'nın babası Bahaeddin Muhammed Veled Horasan'ın büyük fıkıh âlimlerinden ve önde gelen sûfîlerindendir, Mevlânâ çocuk yaşta iken babası Moğol istilası[126] ve fikir ayrılığı[127] yüzünden Belh'ten ayrılır ve Konya'ya gelip yerleşmiştir.

İlk tahsilini babasından alır. Babasının ölümünden sonra Bahaeddin Tirmizî'den ders almaya başlar. Öğrenimini Şam'da tamamalar. Konya'ya döndükten sonra medresede fıkıh dersleri verir, talebeler yetiştirir.

1244 yılında Şems-i Tebrizî ile tanışır. Mevlânâ'nın asıl tasavvufî kişiliğini şekillendiren Tebrizî olmuştur.

Mevlânâ bir fikir adamıdır. Düşünürdür. Onun insanlık hakkındaki düşünceleri çağın ötesindedir ve günümüz insanlığına, geleceğe sunacağı değerler açısından kıymeti tartışılmazdır.

Mevlânâ en çok şiir yazan mutasavvıf şairdir. Şiirlerinde manayı üstün tutmuştur. Şiirlerinde tasavvufun temel fikirleri olan hoşgörü, birlik, beraberlik, iç dünyayı tanıma, kendi kendiyle barışık olma fikirlerini işlemiştir. İnsan, tabiat, günlük hayat şiir dünyasının temel kaynaklarıdır. Onun şiirlerini orijinal kılan realist buluşları olsa gerek.

Gibb onun şiirlerinde edebî yöne dikkat etmediğini söylemekte.[128] Gölpınarlı onun klasik edebiyatın kurallarına dikilip kalmadığını mana gereği nazım şekillerinde değişiklik yaptığını söyler. Ama son derece sade üslupla, ahenkli, düzgün şiirler verdiği konusunda onun şiirlerini inceleyen edebiyatçılar hemfikirdirler. Ne kadar öğretici üslupta yazsa da, onun Divan-ı Kebîr'i tasavvufî

---

[126] Bediuzzaman Firuzanfer, *Mevlânâ Celalettin,* (İstanbul, 1986), 21; Reynold Nickolson , *Mevlânâ Celalettin,* Çev. Ayten Lermioğlu, (Tercüman), 16.
[127] Şefik Can, *Mevlânâ Celâleddin Rumî,* (İstanbul, 1995), 33;
[128] Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi,* c. I, (Ankara, 1998), 92.

aşkı terennüm ettiği için olağanüstü lirizmle doludur. Onun bütün şiirlerinde didaktizm ve lirizm bağdaşmıştır.[129]

Mevlânâ, nazım şekliyle tertiplenen altı ciltten müteşekkil olan Mesnevî ve Divân-ı Kebîr'inin yanında mensur olarak kaleme aldığı Mecâlîs-i Seb'a, Fîhi mâ Fîh ve Mektubat adlı eserleri vardır.

Mevlânâ şiirlerini Farsça yazmıştır. Selçuklu Türkleri döneminde şiir Farsça söylenirdi, bu bir sosyal ve tarihi olaydır. Şiirlerinde anlaşılır sade ve berrak bir dil kullanmıştır.[130] Divanında Farsça Türkçe olan bir gazeli, Farsça ama arasında Türkçe beyit bulunan üç gazeli vardır.

Mevlânâ Selçuklu döneminde Anadolu halkını etkisi altına alan bir şahsiyettir. Onun etkisi tasavvuf alanı ile birlikte edebiyat alanında da görülmektedir. Türk edebiyatında tasavvuf edebiyatının temelini atan ekol bir şairdir. Onun edebî tarzını benimseyen Mevlevî şairleri divan edebiyatına tasavvufî yön kazandırmıştır ve divan edebiyatının üst şairleri olmuştur.[131]

2. Eser (ö. 1722)

Asıl adı Sâlim'e göre Abdullah, Esad'a göre Mustafa'dır. Belhli'dir. Tahsil hayatına memleketinde başlamıştır ve Buhara'da tamamlamıştır. Seyahat etmek için yola çıkmış ve İstanbul'a gelip yerleşmiştir. 1722 senesinde vefat etmiştir.

Tahsilini Buhara'da tamamlamıştır. Hangi tarikata mensup olduğu ve şeyhinin kim olduğuna dair bir bilgiye rastlamamaktayız. Ramiz: "... ol diyar-ı celîlü'l-i'tibârda bir 'azîz-i muhteremden münib ü sâlik ve ser-rişte-i tezkiye-i nefse mâlik olduklarından soñra..."[132] diyerek onun tasavvufî eğitimini tamamladığı hakkında bilgi vermektedir. Kendi dostları arasında çok sevilen bilgili bir derviş olmuştur. Fars diline hakim olmuştur.

---

[129] Abdurrahman Güzel, 155.
[130] Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî ve Mevlevîler*, (İstanbul, 1953), 23.
[131] Wilkinson Gibb, *a.g.e.*, 102; Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, XIII.
[132] Sadik Erdem, *a.g.e.*, 1.

Muhib mahlasını kullandığı için Sâlim Tezkiresinde mim harfinde yer almaktadır. Bu tezkirede Eser'e ait bir Farsça beyit kayıtlıdır.[133]

3. Feyzî

Belh'te doğdu. İlk tasavvuf bilgisini memleketinde almıştır. Mevlevî tarikatını öğrenmek için Anadolu'ya gelmiştir ve Konya'ya yerleşmiştir. Ömrünün sonuna kadar burada yaşamış ve burada vefat etmiştir.[134]

Mevlevî tarikatına girmiş ve Emîr-i Âlim Çelebî'ye bağlanmıştır. Ondan ders almış ve hizmetinde bulunmuştur. Vahdet-i vücut görüşünü benimsemiştir.

Esrar Dede onun Farsça şiir söylemede usta olduğunu kaydetmekte.[135] Esrar Dede tezkiresinde yedi Farsça, üç Türkçe şiirine yer vermekte.[136] Türkçe şiirleri hakkında hiçbir yorum yapmamıştır. Türkçe şiirlerinin dili oldukça karışıktır. Farsça şiirleri güzeldir.

1.

Emîr-i Âlem hakkında:

Vücûdunla müşerrefdür vücûd-ı âlem ü Âdem
Hakîkat âleminde ibtidâ vü intihâ sensin

'Abâdan delk-i tecrîde değişdük atlas-ı çarhı
Hudâ'nun hâsısın şâhen-şeh-i âl-i 'abâ sensin

Kitâb-ı Mesnevî gûş-ı dile vecd ü semâ'uñdür
Tarîk-i Mevlevî'de neydeki sıyt u sadâ sensin[137]

---

[133] *a.g.e.,* 1; Sâlim, 211-12 ; *TDEA*, c. III, 93; Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 173.
[134] *Tuhfe,* c. II, 812; Ali Enver, *a.g.e.,* 198.
[135] Esrar Dede, *a.g.e.,* 433.
[136] *a.g.e.*, 433-434.

[137] *a.g.e.*, 433.

4. Abdülkadir

Asıl adı Gulâmî Kadir olan Seyyid Abdulkadir Efendi 1839 senesinde Belh'te Kunduz denilen yerde doğmuştur. Babası Özkend hükümdarı âlim mutasavvıf Süleyman Hüseynî Efendi'dir. Belh'te ortaya çıkan zülüm ve kötü idareden kurtulmak için babası 400 kadar müridi ile memleketini terk ederek, Irak ve İran üzerinden Anadolu'ya gelmiştir. İlk önce Konya ve Bursa'da bir müddet kalmıştır, sonra Abdülaziz Han'ın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve burada yerleşmiştir.

Daha Belh'te iken babasından ilim öğrenmiştir. Arap ve Fars dillerine hakimdi.

Abdülkadir tasavvuf tahsilini Nakşbendî şeyhi olan babasından aldı. Anadolu'ya geldikten sonra Abdülkadir Seyyid Bekir Reşat Efendi'ye intisap ederek Hamzavî olmuştur. Hamzavî tarikatının büyük velilerinden olup, kendi tarikatından ve başka tarikatlardan bir çok müritleri olmuştur.[138] 1877 yılında Murad Buharî tekkesine şeyh oldu. Burada 46 yıl görev yaptı. Muhyiddin Arabî'nin bazı eserlerini istinsah etti. 27 Temmuz 1923 yılında vefat ederek, tekkesinde defnedilmiştir.

Tasavvufi eserler vücuda getirmiştir. Eserlerinin hepsini şiirle yazmıştır. S.N. Ergun "Mevlânâ'dan sonra onun kadar manzume yazan mutasavvıf hemen hemen bulunmaz" der.[139] Abdülkadir Efendi'nin Yenâbi'-i Hikem, Gülşen-i Esrâr, Künûzü'l Ârifîn fî Esrârı't- Tevhîd, Esrârü't-Tevhîd, Şems-i Rah-şân, Sünûhât-ı İlâhîye, İlhâmât-ı Rabbâniye, Şems-i Envâr adlı eserleri bulunmaktadır.[140]

---

[138] Saadettin Hüzhet Ergun, *a.g.e.*, c. I, 230.
[139] *a.g.e.*, 231.
[140] *a.g.e.*, c. I, 229-233; *TDEA*, c. I, 20.

Abdülkadir, mutasavvıf şairdir. Şiirlerinde Gulâmî Kadir, Kadir-i Hikmet, Belhî gibi farklı mahlaslar kullanmıştır. Divan sahibidir.[141] Şiirlerini Türkiye Türkçesi, Çağatayca ve Farsça yazmıştır. Şiirlerini bedîî sanat gözetmeksizin tasavvufun sırlarını, inceliklerini anlatmıştır. [142]

1.

Âlem-i cân içre bulgan mahzen-i esrârdur
Cânıdın geçgan kişi cânânı birle yardır

Kûy-ı yârıga ikemet eylegan uşşâkını
Rûz-ı mahşerde şefi'i Ahmed-i Muhtar'dır

Sâkî kevser elinden hamr-ı vahdet nûş iden
Feyz-i Hak'dan neş'e-yab olmuş o berhordâdır

Bağ-ı gülzâr ruhında ârif-i sâbit-kadem
Bir Hudâ'dın başkası gözine anın bârdır

Bir Hudâ'dın gayrısında ârif-i sâbit kadem
Ol sebebten ârif-i hak bende-i derbârdır

Kâdir-i Hikmet Hudânıng bende-i ednâsıdır
Ol hudâvend-i cihânga mehzen-i esrârdır[143]

---

[141] Millet Ktp., Ali Emirî, Nu. 266; Divanı basılmıştır.
[142] Saadettin Hüzhet Ergun, *a.g.e.*, 232; Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 174.
[143] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 178.

M. HERATLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİMİZ

1. Mîrim Halvetî

Mîrim Halvetî Ahî Mîrim olarak da tanınmaktadır. Herat şehri kasabalarından Kilbâd'da doğdu. Halvetî tarikatına mensuptur. Şirvan ve Herat'ta ilim tahsil etti. Timur Han zamanında Anadolu'ya gelerek Kırşehir'e yerleşti. Orada mescit ve dergâh yaptırdı, talebeler yetiştirdi.

Şiirleri var. [144]

[144] Cemaleddin Mehmed Hulvî, Lemezat-ı Hulviyye, (İstanbul, 1980); EA., c.X, 247.

L. HİSARLI MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLER

1. Hazinî (d. 1532-33-?)

Adı Sultan Ahmed, Hazinî olarak şöhret kazanmıştır. Şimdi Tacikistan'ın sınırlarında olan Hisar'da doğdu. Kendi eserinden alınan bazı ipuçlarına göre 1532-33 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi Mansur Ata, Hazinî'nin dip dedesidir.[145] Tahminen 1564 yılında Medine'ye giden Hazinî hac sonrasında Anadolu'ya gelir. Kendi kitabında Anadolu'ya gelişini şöyle anlatmaktadır: "Sultan Selim'in hükümeti zamanında bu hayran gönlüm geldi, İstanbul'u mesken tuttu. Zamanın sultanının yardımlarıyla yine Hareme gittim ve orayı mekan tuttum. Sonra memleketlerin idâresi Hazret-i Sultan Murâd'a geçti. Yüksek bahtının ayağı tahta kadar yükseldi ve tahta oturmakla bahtı parladı. Tebrik için yine geri geldim, başı yüksek hükümdar tarafına yöneldim. Şanlı pâdişâhın daveti ile İstanbul'a yerleştim".[146] Hazinî'nin Anadolu'ya ikinci gelişi Sultan III. Murad'ın tahta oturduğu yıl 1574 yılına rastlar. Onun hakkında klasik kaynakların hemen hemen hiç birinde bilgi yoktur. Hayatı hakkında bilgileri kendi eserinde vermiştir.

Yesevîlik yoluna mensuptur. Tasavvufi tahsilini memleketinde dedesi Seyyid Mansur ve Molla Emin'den almıştır.[147] Hazinî kendisinin Anadolu'da Yesevîliği tanıtmak için geldiğini, Hac için yola çıkan dedesi Seyyid Mansur Karaahmette vefat etmiştir, Burada 1593 senesinde Yesevî silsilesini ve bu yolun âdâb ve erkânını anlatan tek ve ilk kaynak olan Cevâhîrü'l Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr adlı kitabını yazmıştır ve dönemin padişahı Sultan Murat'a sunmuştur.

Cevâhirü'l Ebrâr 162 varaktan oluşmaktadır. 116 sayfası Türkçe, kalan kısmı Farsça'dır. Eserinde Anadolu Türkçesi'ni ustaca kullanmıştır. Yesevî kaynakları arasında önemli yeri olan bu kitap Yesevî'nin menkabevî hayatını, Yesevîlik âdabıyla ilgili malumatları içermektedir. Bu eser İstanbul Üniversitesi Merkez

---

[145]Hazinî, *Cevahirü'l Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr*, Haz. Cihan Okuyucu (Kayseri, 1995).
[146] *a.g.e.*, 190.

Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 8393 numarada kayıtlıdır. Eserde Hazinî'nin şiirleri de yer almaktadır. Bu şiirler içinde mesnevîler, gazeller, rubaîler bulunmaktadır.[148]

1
Rabbenâ feyzungni işâr eylegin
Rûh-ı ebrâruñ bize yâr eylegin
Fehm-i esrârungda isti'dâd vir
Bu risâledin bize irşâd vir
Hâce Ahmed şeyh-i Türkistan u Şâm
Kutbu'l aktâb u tarik-ârâ tamam
Haşr divânında çün kâzi ola
Hak Ta'âlâ şeyhden razi ola
Ta ki o yâver ola o ashâbına
Belki yâr ola kamu ahbâbına
Kul Haziniye işâret eyleye
Kendüsi dik pür beşâret eyleye

2
Bu tarikat cümle âdâb ü rümûz
Remz ü âdâbı gevâhirden künûz
Gevher-i ma'ni dile âdâbdan
Virdi âdâbuñ haber Vehhâbdan
Hak ta'âlâ yolında bekle edeb
Bekleye seni edeb min fazl-ı Rab
Ger Habîb ü Tâ'i vü Ma'rûf-ı Kerh
Virdi nakdinelerine de'b-i narh
Bellü oldı de'bde kıymetleri
Şarf oldı de'bden himmetleri
Cümle çün âdâb u kânûndur tarik
De'b ü kânûnuñ bırakma ey refîk
Kul Hazinîdür mü'eddeb rûz u şeb
Ola ki bula edebden vasl-ı Rab[149]

---

[147]".. kuvvetli şeyh, saygı değer Molla Emin, Bu kölenin mürşidi de o benzersiz kişidir ve Seyyid Mansur gibi o da beni irşad etmişti" *a.g.e.*, 189.
[148]Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 189-192.
[149] Hazinî, *a.g.e.*, 48.

N. ACEM DİYARINDAN GELEN EDİPLER VE ŞAİRLE+R

1. Saffî-i Hatâyî (ö. 1529-30)

Derviş Mirza Saffî, Şah İsmail'in şehzâdesidir. İran'a Mevlânâ'nın divanını almaya giden Mevlevî şeyhi Semaî Mehmet Çelebî (Dîvânî) ile Osmanlı ülkesine gelmiştir. Konya'ya yerleşmiştir ve şeyhi Divânî'den hemen sonra vefat etti, onun ayak ucunda defnedilmiştir. [150]

Mevlevî yoluna bağlanmıştır. Farsça şiirler yazmıştır.

2. Şâhî

Şâhî-i Acem veya Şâhî-i Şarkî olarak tanındı. Memleketinde itibar sahibi Şah İsmail'in değer verdiği bir şair olmuştur.[151] Yavuz Sultan Selim devrinde Anadolu'ya gelmiştir. Kaynaklarda Anadolu'ya geliş sebebini ve nerede kaldığına dair bilgi verilmemektedir.

Şâhî Bektaşî'dir. İsmail-i Erdebilî'nin müritlerindendir.

Dönemin ünlü şairlerindendi. Bazı mecmualarda şiirleri bulunmaktadır.[152] Latifî onun "kendine has üslubu olan, büyüleyici, kendine has hayallere sahip" olduğunu söyler.[153] Hasan Çelebi onun orta halli bir şair olduğu kanaatindedir.[154] Şiirleri Bektaşî'ler arasında çok tanınmıştır. S. N. Ergun "Bektaşî Şairleri ve Nefesleri" adlı eserinde birkaç şiirini yayımlamıştır.[155] Şiirlerinde Tarihî Türkiye Türkçesi'ni kullanmış, bazı Çağatayca unsurlar da rastlanmaktadır.

---

[150] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 59.
[151] Latifî, *a.g.e.*,415.
[152] *TDEA*, 91.
[153]Latifî, *a.g.e.*, 415.
[154] Kınalızâde, c. I, 514.
[155] S.Nuzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri,* (İstanbul, 1955), 65.

1.

Gonceyi gül bülbülün kasdına peykân eylemiş
Gonce açılgan güli yüzine kalkan eylemiş

Goncenün peykânını tîz itmek içün şâh-ı gül
Cismini başdan ayağa şekl-i sûhân eylemiş

Gül arûsın subh-ı dem bülbül nikâh itmüş meğer
Kim özin yeşil duvak altında pinhân eylemiş

Dehr ara her bir bozuk dîvâr görsen şöyle bil
Bir Süleyman mülkidür çarh anı vîrân eylemiş

Mihrine aldanma Şâhî bu felekenin kim güni
Göğe yetürmiş yine hak ile yeksân eylemiş[156]

4. Fırâkî (ö. 1582?)

Şeyh Fırâkî Abdurrahman Çelebi, Acem diyarından gelerek Kütahya'ya yerleşen bir ailenin çocuğudur. Zeyniyye tarikatının şeyhi olan babasının ısrarıyla tasavvuf yoluna girdi. Ömrünü vaaz ve nasihatle geçirdi. Sultan Beyazıt Kütahya'da şehzâde iken onu câize vererek ödüllendirmiştir. Ölüm tarihi kaynaklarda farklı gösterilmektedir.[157]

---

[156] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 60.
[157] *a.g.e.*, 70; Latifî, *a.g.e.*, 260; Ahdî, 521-522; Mehmet Tahir, *a.g.e.*, c. II, 363.

Fırâkî, tasavvufî şiirler yazmıştır. Mesnevîlerinin olduğu da söylenmektedir. Hasan Çelebî şiirlerinin orta halli olduğunu söylemektedir.[158]

1.
Kanlı yaşum dem-be-dem derya gibi eyler hurûş
Bilmezem kandan gelür her dem bana yâ Rab bu mûş

Halka halka dağlar yakdum tenümde mutribâ
Nay dinletgil bana def gibi oldum cümle gûş

Işk pul pul dağ ile zeyn itdi üryân cismümi
Oldum İbrâhîm-i Edhem'den Firâkî hırka-pûş

2
Âşıka naz eylemez dilber eğerçi az olur
A benüm çok sevdiğüm bu ne dükenmez nâz olur

Veh ki bir şehbâza el virmez hevâ-yı ışkda
Pâyine düşdüklerim ekser hümâ pervâz olur

Yâre karşu yâreler açsam aceb mi sînede
Lâlşeler açılmağa başlar kaçan ki yaz olur

Ey Firâkî şehrümüz şâhin yuvasıdur bizüm
Anun içün anadan toğanumuz şehbâz olur[159]

4. Sarfî

Acem Sarfî olarak tanınmıştır. Anadolu'ya gelerek Tokat'a yerleşmiştir. Derviş yaratılışlı hoş sohbet, kemanı güzel çalan bir zat olmuştur.

---

[158] Kınalızâde, c. II, 743-744.
[159] Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 71-72.

Sarfî Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Ahdî onun aruz, muamma ve kafiye ilminde çok yetenekli olduğunu kaydetmekte.[160]

Türkistan'dan Anadolu'ya gelen otuz dokuz mutasavvıf edipler ve şairlerimizi kısaca hayat hikayeleriyle tanıdık. Bu şahıslar, Türkistan'ın türlü şehirlerinden ve ayrı ayrı yüzyıllarda gelip Anadolu'nun değişik yerlerinde yerleşmiştir, eserler vermiştir ve türlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yukarıda da gördüğümüz gibi mutasavvıflarımızın arasında Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî gibi Anadolu kültürünü derinden etkileyen, Türkistan kültürünü Anadolu'ya aşılayan büyük şahsiyetlerimiz de bulunmaktadır. Bundan sonraki bölümde onları geldiği memleketlerine, yerleştiği yerlere, yaşadıkları yüzyıllara, geliş sebeplerine, faaliyetlerine ve eserlerine göre değerlendireceğiz. Böylece Anadolu kültür hayatındaki yeri ve katkıları daha iyi anlaşılacaktır.

[160] Ahdî, 464.

— İKİNCİ BÖLÜM —

A. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN MEMLEKETLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Kültür değerlerinin birikimi, medeniyetlerin gelişmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Medeniyetler ise, coğrafyalarıyla belirlenmiş olan mekanlarına çok yönlü bir biçimde sıkı sıkıya bağlıdırlar.[1] İnsanlık tarihini iklim ve coğrafya da çok yakından etkilemektedir. İnsanın gelişmesinde coğrafyanın oynadığı rol tartışılmazdır. Doğup büyüdüğü ailenin, yetiştiği çevrenin onun kişiliği üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu yüzden insanlık tarihini incelemede yaşadığı yerin tarihini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Burada mutasavvıf edip ve şairlerin doğup, büyüdüğü şehirleri kısaca tarihî gelişmeleriyle anlatacağız.

1. Buhara

Maveraünnehr'in en ünlü tarihî şehri olan Buhara şimdi Özbekistan sınırları içindedir. Buhara bilindiği gibi İç Asya ve Çin'i Yakın Doğu ve Hindistan'a bağlayan meşhur ve tarihî ticaret yollarının güzergahında kurulmuştur. Bu bakımdan bölgenin en önemli ticarî ve dinî merkezlerinden biri olmuştur. Buhara sadece Türk Dünyasının değil, İslam Dünyasının ilim ve kültür merkezi olagelmiştir.

Buhara ilk önce Samanoğulları (874-999) zamanında başkent olarak ilim ve kültür merkezi halinde en parlak dönemini yaşamıştır.[2] Samanoğulları hükümdarlarının ilim ve sanat adamlarını himaye etmesinden dolayı buraya bir ilim merkezinin temeli atıldı. Samanoğulları'ndan sonra Karahanlılar'ın, Moğollar'ın Timurlular'ın hakimiyeti altında bulunan Buhara bölgenin siyasî hayatında önemli rol oynanamamıştır. Ancak bir ilim merkezi olarak daima ehemmiyetini korumuştur. Timurlular döneminde ilim, kültür, imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Buhara'daki ünlü medreseler ve kütüphaneler İslam dünyasından bilginlerin talebelerin en çok

---

[1] Kadir Altansoy, Bursa Şairleri, (Bursa, 1998), 17.
[2] Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi,* Çev. Fuat Köprülü, (Ankara, 1977), 24.

ziyaret ettiği ve ilim irşat ettiği merkez olmuştur.[3] Buhara Orta Asya'nın en önemli tasavvufî merkezi oldu. XVI asırdan itibaren Özbek hanlıkları tarafından yönetildi. Bu zamanlar arasında özellikle II. Abdullah Han zamanında siyasî bakımdan da güçlenen Buhara Orta Asya'da bir eğitim merkezi olmuştur. XIX asra kadar dinî eğitim merkezi olma konumunu korudu.[4]

Araştırmamız Türkistan ve Anadolu arasındaki kültürel ilişkide Buhara'nın ayrıca yeri olduğunu göstermektedir. Buhara'dan on üç edip ve şair gelip, Anadolu'ya yerleşmiştir: Handân, Emir Sultan, Emir Buharî, İlahî, Saîd, Resâ, Şeydâ, Kasımzâde, Münzevî, Nazimâ, Revnâk, Hâlis, Süleyman.

2. Semerkand

Zerefşan ırmağının küzey kıyısı Hindistan ve İran'dan gelen tarihî ticarî yolların kavşağında kurulan Semerkant ticarî ve kültürel özelliği yanısıra bölgenin her devirde siyasî bir merkezi olmuştur. Timur kendi başkenti olan Semerkant'ı imara büyük bir ehemmiyet vermiş ve oraya başka memleketlerden bir takım alimleri, sanatçıları getirmiştir.[5] Timur'un fikrine göre Semerkand dünyanın en büyük şehri olacaktı. Timur çocukları zamanlarında Semerkant parlak ilim ve sanat merkezi oldu, bu devirlerde dışarıdan alim ve sanatkarlar kendi arzularıyla buraya toplanmaya başladı. Uluğ Beyin kırk yıllık idaresi Semerkand'da pek çok yadigarlar bırakmıştı. Uluğ Beyin rasadhanesi ve buradaki yapılan işlemler burada yazılan astronomi ile ilgili kitaplar ilmin teleskop icat edilinceye kadar erişmiş olduğu en son derecesidir.[6]

Semerkand ve Anadolu arasındaki ilişki özellikle XV yüzyılda göze çarpmaktadır. Bu yüzyılda Anadolu'dan bilginlerin gidip Semerkand'da bilim aldığı orada çalıştığı bilinmektedir. Semerkand'dan Anadolu'ya gelip yerleşen üç edip ve şair bulunmakta: Semerkandî, Baba Haydar, Âgâh.

---

[3] Ramazan Şeşen, "Buhara", *TDVİA*., (İstanbul, 1992), C. VI, 366.
[4] Şohrat Karimov, *Buhoro Torihi*, (Taşkent, 1965), 34.
[5] İsmail Aka, "Timurlular", *DGBİT*, (İstanbul, 1989), C.IX, 231.
[6] Vilghelm Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, Çev. İsmail Aka, (Ankara, 1997), 69.

3. Kaşgar

Kaşgar Doğu Türkistan'ın en önemli şehirlerinden biridir. XVII yüzyıla kadar Doğu Türkistan'ın başkenti idi.[7] Tarih boyunca sırasıyla Karahanlılar, Moğollar, Timurlular'ın hakimiyeti altında bulunmuştur. Kaşgar ve civarında İslamiyet Karahanlılar devrinde girmiştir. İlk Türk İslam Devletini kurmuş olan Karahanlılar devrinde (840-1212) Kaşgar siyasî bakımdan olduğu kadar, kültür merkezi olma itibariyle Türkistan'ın mühim şehri idi. Timurlular'dan sonra Kalmak ve Çin idaresi altına girmiştir.[8]

Kaşgar'dan Anadolu'ya gelen bir şairi bilmekteyiz: Abdullah Nidaî.

4. Tebriz

İran'da Doğu Azerbaycan'ın en büyük şehirlerinden olup, ticaret ve siyasî merkezlerinden biridir. İlhanlılar zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Moğollar döneminde burası sadece idare merkezi değil bir irfan ve ticaret merkezi de olmuştur.[9] Ceneviz ve Venedikler İskenderun limanından Sivas Erzincan- Erzurum yolu ile Tebriz'e ulaşan kervan yolları Cenevizlilere ayrı değer verir ve 1304 yılında Tebriz'de Cenevizliler Ticaret konsolosluğu açmıştır.[10] 1501 yılından itibaren Safevîler'in idaresine girer ve Şah İsmail Tebriz'i kendine başşehir yapar. Çaldıran savaşından sonra Tebriz Osmanlı idaresine girdi, ama Safeviler onu tekrar aldı. Sefevîler devrinde Tebriz pek fazla kültürel gelişme gösteremez. Tebriz şimdi İran sınırları içinde bulunmaktadır.

Tebriz'den Anadolu'ya gelen üç mutasavvıf bulunmaktadır: Saîb, Lütfî, Remzî.

---

[7] Baymırza Hayt, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi,* (Ankara, 1995), 135.
[8] Reşit Rahmeti Arat, "Kaşgar", *İA,* c.VI, (İstanbul, 1952), 405-412.
[9] Raymond Furon, *İran,* Çev. Galip Hamdi, (İstanbul, 1943), 25.

5. Şiraz

Şiraz, İran'ın Fars eyaletinde, İsfahan'ın güneyinde bir şehirdir.[11] İran edebiyatına güçlü şairler kazandıran bu şehir önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur.

Anadolu'ya gelen Şirazlı bir şairimiz bulunmaktadır: Elvân

6. İsfahan

İsfahan, İran'ın tarihî şehirlerinden birisidir. IX-X asırlarda İran'ın en meşhur şehirlerinden biri idi. Bu şehirden çıkan iki ünlü coğrafyacı bu şehir ve etrafı hakkında yeterli bilgi bırakmıştır.[12] 1040-1063 yılları arasında Selçuklu Tuğrul Bey tarafından zapt edilen İsfahan Selçuklu sultanlarının ikamet ettiği yer olmuştur. Alp Aslan'ın oğlu Melihşah (1082-1092) bu şehri kendisine başkent yaptı. Siyasî bakımından güçlenen İsfahan'ın bu dönemlerde kültür hayatı da canlanmıştır. Sonra sırasıyla İlhanlılar'ın (1256-1344), Timurlular'ın eline geçmiştir. Timurlular döneminde Timur'un torunu Rüstem'in başkenti oldu. 1403-1508 Akkoyunlu, 1502-1736 Safevîlerin idaresine geçmiştir. Şah Abbas I (1587-1628) devrinde başşehir olarak parlak dönem yaşamıştır.[13] İsfahan şimdi İran toprakları içinde bulunmaktadır.

İsfahan'dan Yakîn adlı bir şairimiz Anadolu'ya gelmiştir.

7. Hemedan

---

[10] *a.g.e.*, 294.
[11] Cl. Huart, "Şiraz", *İA*, c. XI, (İstanbul, 1967), 562-563.
[12] Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti ..., a.g.e.,* 45.
[13] Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *TDVİA*, c. XXII, (İstanbul, 2000), 22.; Raymond Furon, *a.g.e.*, 30.

Batı İran'da yer alan bir şehirdir. Tarih boyunca burada hakimiyetini kuran hanedanlara başşehir görevini yapmıştır ve eski ticaret merkezlerinden biri olmuştur.[14] XII yüz yılın yarısında Irak Selçuklularının başkenti oldu. İlhanlılar devrinde çok önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Geniş İlhanlı İmparatorluğunun çeşitli noktalarından gelen ve Sultaniye şehrinde birleşen beş büyük ana ticaret yolunun "şehrah-ı cenubî" adındaki birincisi Hemedan üzerinden Bağdat'a ulaşır ve buna Mekke yolu denirdi.[15] Sonra Timurluların idaresine girdi ve çok zarar gördü. Bundan sonra sırasıyla Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler'in hakimiyeti altına girdi. 1728 yılında Osmanlı topraklarına girse de İranlılar tekrar almıştır.

Hemedan'dan gelen üç edip ve şairimiz bulunmakta: Necmeddin Râzî, Sehabî, Abdülvehhâb.

8. Belh

Ceyhun hafzasının en önemli ve en eski şehridir. Belh Doğu İran'ın batı doğu, güney ve kuzey sınırlarına eşit bir mesafede yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı İslam yazarları onu şehirlerin anası (Ümmü'l Bilâd) demektedir. Belh bütün Orta Asya tek bir hükümdarın Arî hakimiyetinin altındayken ülkenin başkenti idi.[16] Abbasîler döneminde 735 yılında Horasan valiliğine tayin edilen Esed Merv'in yerine Belh'i Horasan'ın başşehri yaptı ve gelişmesini sağladı.[17] Şehir sırasıyla Samanoğulları, Gazneliler Selçuklular, Moğollar, Timurlular, Safevîler, Özbekler hakimiyeti altına girmiştir. 1841 yılında Afganlılar Özbek Han'ın elinden Belh'i almıştır ve bundan böyle sürekli olarak onların elinde kalmıştır.[18]

Belh İslam kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Belh'te hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen alimler daha sonra Bağdat ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslam kültür ve

---

[14] Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi,* (Ankara, 1987), c. II, 291
[15] *a.g.e.*, 298.
[16] Wilhelm Barthold, *Moğol İstilası Sırasında Türkistan.*, Çev. Hakkı Dursun, (İstanbul, 1981), 99
[17] Tahsin Yazıcı, "Belh", *TDVİA.*, c. V, (İstanbul, 1992), 410.
[18] *a.g.e.*, 411.

medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir "Kubbetü'l İslam" ve Darü'l Fıkıh" adıyla anılmıştır.[19] Belh'ten Anadolu'ya dört edip ve şair gelmiştir: Mevlânâ, Eser, Feyzî, Abdülkadir. Belh'in o zengin kültürünü Anadolu'ya taşıyan en önemli şahsiyet Mevlânâ'dır.

9. Herat

Horasan ülkesinin hem siyasî hem kültür açısından önde gelen şehridir. Moğol devirlerine kadar Herat tarihinin o kadar çekici bir tarafı yoktu. Kert hanedanlığı zamanında Herat (1253-1381) Merv ve Belh'in Moğollar tarafından tahrip edilmesinden dolayı Batı Asya'dan Doğu Türkistan'a ve Hindistan'dan güneydoğuya giden ticaret yolları Herat'a yöneldiği için şehrin değeri arttı.[20]

Herat'ın siyasî bakımdan da, kültürel bakımdan da yükseldiği dönem Timurluların başkenti olduğu dönemdir. Bu dönemde sanat, edebiyat, kültür alanında bir Herat ekolü gelişti ve bu Osmanlılardan Babürlüler'e kadar bütün İslam sanat merkezlerinde etkisini hissettirdi.[21] Hüseyin Baykara (1469-1506) döneminde bu gelişme doruk noktasına ulaştı. Horasan'ın gerek siyasî, gerek kültürel merkezi olan Herat refah şehri olmuştur. Bu dönemde sadece padişah değil, bütün halk özellikle zenginler ve yüksek memurlar şehirde hastane, kütüphane, eczane, aş evleri, kervansaraylar, cami, medreseler inşa ederek şehrin canlanmasına katkıda bulunmuşlardı.[22] Bu devirde yetişen ve bütün Türk dünyasını etkisi altına alan sanat adamı Ali Şir Nevai'dir. Herat Timurlulardan sonra Özbekler'in, 1510 yılında da Safevîler'in eline geçmiştir. 1747 yılından itibaren Afganistan topraklarına katıldı.

Herat Anadolu kültür tarihinde iz bırakan Horasan'ın önemli bir şehridir. Özellikle edebiyatta bir üslup yarattmıştır: Herat ekolu. Özellikle XV yüzyılda Heratlı şairler ve İstanbullu şairler sürekli temasta olmuştur ve bir birlerini takip etmiştir. Herat'tan Anadolu'ya gelen bir şairimiz bulunmaktadır: Mirim Halvetî.

---

[19] *a.g.e.*, 411.
[20] Wilhelm Barthold, Herat ve Herirüd boyu, (İstanbul, 1973), 184.
[21] *A.g.e.*, 216.

10. Hisar

Hisar şimdiki Tacikistan'ın içinde bulunan bir şehirdir. Hisar'dan XV yüzyılda gelen derviş Hazinî bir Yesevî dervişidir.

8. Horasan

Horasan bölgesi ilk çağlardan beri Türklerin anayurdu olan Türkistan'ın stratejik ve önemli parçasını oluşturmaktadır. Geniş bir alanda yayılan Horasan büyük bir bölgeye ayrılıyordu ve bu bölgelerin merkez birer şehri de bulunuyordu. Bunlar Neyşâbûr, Merv, Herat, ve belh idi. Horasan'ın diğer şehirleri de Bûşenc, Bust, Sicistan, Serahs, Nesâ, Tûs ve Ebîverd idi.[23] Horasan İran ve Orta Asya arasında sınır bölge olduğu için tarih boyunca çeşitli devletlerin idaresi altında bulunmuştur.[24]

Horasan'dan gelen üç eren bulunmaktadır: Hacı Bektaş-ı Velî, Baba İlyas, Ma'sum.

12. Acem Diyarı

Osmanlı kaynakları doğu sınırının ötesinde kalan ülkeleri genellikle Diyar-ı Acem, Acemistan şeklinde tanımlar. Şuarâ tezkirelerindeki Acem, Acem-zâde, Acem diyarından veya İranlı olarak gösterilen şairlerin memleketini tam olarak bilmek mümkün değildir. Kaynaklarda geçen Acem diyarı tabiri sadece İran'ı değil, Afganistan'ın bir bölümünü de içine alan geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu

---

[22] İsmail Aka, Timurlular, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. IX, (İstanbul, 1989), 286.
[23] Wilhelm Barthold, *Moğol İstilası..., a.g.e.,* 83.
[24] Osman Çetin, "Horasan", *TDVİA,* c. XVIII, (İstanbul, 1998), 234-240.

yüzden bu şairlerin bir kısmı İran'dan bir kısmı da daha ötelerden olabilme ihtimali vardır.[25]

Araştırmamızda Acem diyarından olduğu belirtilen dört mutasavvıf edipler ve şairler bulunmaktadır: Saff-ı Hatayî, Şahî, Sarfî, Fırakî.

Anadolu'ya gelen şairlerin büyük bir çoğunluğunun Buhara'dan geldiğini görmekteyiz. Anadolu Türkistan kültürel ilişkisinde Buhara önemli rol oynamaktadır. Mutasavvıflar Buhara'dan XV. asırdan itibaren gelmeye başlamıştır.

[25] Cemal Kurnaz, *Türkiye Orta Asya Edebî İlişkileri,* (Ankara 1999), 48.

Tablo 1

Ülke	Şehir	Sayı	Şairler ve Edipler
Özbekistan	Buhara	13	Handân, Emir Sultan, Emir Buharî, İlahî, Saîd, Resâ, Şeydâ, Kasımzâde, Münzevî, Nazimâ, Revnâk, Halis, Süleyman
	Semerkant	3	Semerkandî, Baba Haydar, Agâh
Doğu Türkistan	Kaşgar	1	Nidaî
Azerbaycan	Nahçivan	1	Nahçivanî
İran	Tebriz	3	Sâib, Lütfî, Remzî
	Şiraz	1	Elvan
	İsfahan	1	Yakîn
	Hemedan	3	Necmeddin Râzî, Sehabî, Abdülvehhâb
Horasan		2	Hacı Bektaş-ı Velî, Baba İlyas, Ma'sum
Afganistan	Belh	4	Mevlânâ, Eser, Feyzî, Abdülkadir
	Herat	1	Mirim Halvetî
Tacikistan	Hisar	1	Hazinî
Acem		4	Saff-ı Hatayi, Şahî, Sarfî, Fırakî

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

B. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN YERLEŞİM ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI

Mutasavvıf edipler ve şairler Türkistan'dan gelerek Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşmiştir. Yerleştiği şehirlerde faaliyetlerde bulunmuşlar, hayatlarının sonuna dek oralarda kalmışlardır. İçlerinde yaşadığı yöreye isimlerini verecek kadar etkili olan şahsiyetler bulunmaktadır. Aşağıda mutasavvıf edip ve şairlerin yerleştiği şehirleri yerleştiği şairlerin sayısına göre sırasıyla tanıtmaya çalışacağız.

1. İstanbul

İstanbul (Konstantinye) çok eski çağlardan beri dünyaca ünlü ticaret ve kültür merkezidir. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u Bizanslılardan aldı ve İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına kadar başkent olarak kaldı.

Fatih'in İstanbul'u İslam dünyasının merkezi yapma arzusu sonucu ve bunu takip eden başka da padişahların çabalarıyla Anadolu bilim ve kültür hayatının ağırlık noktası merkez İstanbul'a taşındı. Padişahlar İstanbul'u bilim yuvası yapmak için Anadolu ve zapt ettiği memleketlerden ilim ve sanat adamlarını İstanbul'a nakletmiştir.[26] Osmanlının yükselişiyle özellikle Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul bir "saadet kapısı" haline gelmiştir.[27] Osmanlı padişahlarının ilim adamlarını himaye etmesiyle, ilime verilen önem ve İstanbul'un refah içindeki hayatı herkesi cezbediyordu ve Anadolu'nun her köşesinden ve Anadolu dışından ilim ve sanat adamları İstanbul'a gelip yerleşiyorlardı ve bu göç sayesinde İstanbul kısa sürede ilim merkezi haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah sarayları daima hükümdarların şahsiyetleriyle değişen derecelerde sanat ve ilmin koruyucusu ve

---

[26] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. II, (Ankara 1995), 154.

teşvikçisi olmuştur. Bütün marifet sahipleri, alimler, sanatkarlar, şairler devletin mutlak hakimi olan padişah sarayının etrafına kümelenmiştir. Fatih Sultan'dan sonra devletin merkezi İstanbul olunca aydın topluluk İstanbul sarayı etrafında kümelenmeğe başlamıştır.[28] İstanbul Osmanlı Kültür Coğrafyasında ilim, sanat, kültür, edebiyat bakımından ilk sırada yer alan şehirdir.

Tablo 2-de görüldüğü gibi mutasavvıf edip ve şairlerin en yoğun şekilde yerleştiği yer de İstanbul'dur. XV. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen şahıslarımızın hemen hemen hepsi İstanbul'a yerleşmişlerdir. İstanbul'da yerleşen on sekiz şairimiz bulunmaktadır.

2. Bursa

Osmanlı kültür coğrafyasında Bursa'nın ayrıca yeri vardır. Özellikle Osmanlı devletinin temellerinin atıldığı XIV. ve XV. asırlarda bu şehir, ilim ve kültür faaliyetleriyle başta gelen bir merkez konumunda idi.[29] Şehirler siyasî gelişmeleri belli bir mesafeden takip eder. Siyasî anlamda şehir ne kadar gelişirse bir süre sonra kültürel gelişme de tabii bir sonuç olarak kendini gösterir.[30] Kültür tarihinde Bursa'nın önemli bir yere sahip olması onun Osmanlı devletinin ilk başkenti olmasıdır.

1308 yılında Osman Bey'in kuşatmasına kadar Bursa Bizans hakimiyeti altında idi. 1326 yılında şehir Orhan Bey tarafından Osmanlı Beyliği'nin merkezi yapıldı. Bu fetihten itibaren Bursa yeni bir İslam kimliğine büründü. Camiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler, kervansaraylar inşa edildi. Bursa ticarî, siyasî, kültürel faaliyetlerin yaşandığı medeniyet merkezi haline geldi. Şehirde en büyük gelişme Beyazıt Yıldırım zamanında gerçekleşmiştir. XIV asrın sonunda şehir gelişmenin doruk noktasına geldi. 1402 yılında Timur'un Bursa'ya istilası şehri bir

---

[27] Karoly Kos, *İstanbul*, Çev. Naciye Güngörmüş, (Ankara tarihsiz), 44.
[28] Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler,* (İstanbul, 1996), 12.
[29] Kadir Altansoy, Bursa Şairleri, (Bursa, 1998), 17-33.
[30] Mustafa İsen, "Osmanlı Kültür Coğrafyası", *Ötelerden Bir Ses, (*Ankara 1997), 78

hayli çöküntüye uğrattı.[31] 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u zaptetmesiyle merkez İstanbul'a taşındı. Ancak Bursa İstanbul'a yakınlığı ve coğrafî konumu bundan sonra da şehrin Anadolu'daki kültür ve ticaret merkezlerinden biri olarak kalmasını sağlamıştır.[32]

"Bursa Orhan Gazi tarafından fethedildikten sonra Belh, Horasan, Buhara tarafından şeyhler, erenler gelerek vatan edindiler" diyor Evliyâ Çelebî. [33] Bursa gerçekten de Orta Asya'dan gelen kültür dalgasını yatağında toplamıştır. Türk dünyasından gelen mutasavvıfların ilk uğradığı yer olmuştur. Kuruluş döneminde Bursa'da Anadolu'nun fethi için, İslamlaşması için, Türkleşmesi için faaliyet gösteren Türkistan kökenli mutasavvıfların adları onların isimleriyle adlandırılan sokaklarda, zaviyelerde, tekkelerde, efsanelerde yaşamaktadır. Bunlara örnek olarak Emir Sultan'ı ve onun meşhur Emir Sultan camiini gösterebiliriz. Bu yüzden Anadolu Türkistan arasındaki kültürel etkileşimi belirlemede Bursa çok önemli yere sahiptir. Bursa'ya gelip yerleşen mutasavvıf edip ve şairlerin sayısı ikidir. Bursa edebiyat tarihi açısından da çok önemli bir şehirdir. Bursa Türk edebiyatında zamanında çok şair yetiştiren şehirlerin önünde gelmektedir. [34]

3. Konya

Konya coğrafî şartları sebebiyle tarihî çağlardan beri daima önemli bir merkez olarak dikkat çekmiştir. Konya şehri Anadolu'yu batı ve doğudaki önemli merkezlerle bağlayan önemli ticarî yol şebekesi üzerinde kurulmuştur.[35]

---

[31] Halil İnalcık, "Bursa", *TDVİA,* c. VI (İstanbul, 1994), , 445.
[32] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 686.
[33] Evliyâ Çelebi, Seyahatname, Haz. Orhan Şaik Gökyay, c. II, (İstanbul, 1999), 360.
[34] Bursa ile ilgili geniş bilgi için bkz: Ömer S. Kurmuş, "Bursa Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliografyası", *TDA,* (Haziran 1986), 185-245; Mehmet Şakiroğlu, "650. Fetih Yılı Vesilesiyle Bursa Bibliografyası" *Türk Kültürü,* c. XIV, 162, (Nisan, 1976), 14.
[35] Mustafa İsen, "Osmanlı Şehzade Sancakları", *Osmanlı,* c. IX, (Ankara 1999), 128.

Konya XI asırdan itibaren Türk beylerin akınına uğramıştır. Malazgirt savaşından sonra 1077 yılında Selçuklu hanedanından Kutalmış'ın oğlu Süleymanşah tarafından zapt edilen Konya Sultan Kılıçarslan tarafından Anadolu Selçukluları'nın başkenti ilan edildi.[36] Siyasî bakımdan güçlenen Konya'da kültür hayatı da canlandı. Konya Selçuklu hükümdarı Alaeddin I. Keykubad'ın zamanında gelişmenin en yüksek mertebesine ulaştı. Selçuklular ortadan kalktıktan sonra Karamanoğulları'nın başkenti olmuştur.

1467 yılında Osmanlılar idaresi altına girdikten sonra başkent olma özelliğini yitirdi ama Karaman sancağı merkezi olarak şehzadelerin velilik ettiği merkez olarak kültürdeki üstünlüğünü her zaman muhafaza etmiştir.[37] Osmanlı döneminde Eski İpekyolu, Hac yolu üzerinde bulunması ve Mevlevî tarikatının ana dergahının burada yer alması şehre başkent olmamasına rağmen avantajlar sağlamıştır.[38]

Konya'yı önemli kılan bir isim Mevlânâ'dır. Konya daha çok Mevlânâ diyarı olarak önem kazanmıştır. Mevlâna'nın kurduğu gelenek, Mevlevîler dergâhı Konya'da oluşmuş olan fikrî, edebî hayatı beslemeye devam etmiştir. Konya bir kültür merkezi olarak hala önemini yitirmemiştir.[39]

Konya'ya gelip yerleşen dört edip ve şairimiz bulunmaktadır.

4. Diyarbakır

XI. asırdan itibaren çeşitli Türk boylarının hakimiyeti altına girmiştir. Zaman zaman Türk boylarının başkenti de olmuştur (Mervanî 884-1085, Selçuklu 1085-1095, İnaloğulları, Nisanoğulları 1142-1185, Akkoyunlu 1401-1435). XII. asra kadar siyasî bakımdan güce sahipti ve bunun sonucu olarak ilmî ve kültürel faaliyetleri de gelişmiştir. XII. asrın başlarına kadar İslam Dünyasının dördüncü ilim ve edebiyat merkezi olmuştur.[40] Osmanlılar idaresi altına 1515 yılında girmiştir. Diyarbakır Güneydoğu Anadolu'daki büyük bölgeleri bir birine bağlayan ana yollar üzerinde

---

[36] Ali Sevim-Erdoğan Mergil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, (Ankara 1995), 431.
[37] Haluk İpekten, *a.g.e.*, 166.
[38] Mustafa İsen, *a.g.m.*, 129.
[39] Konya için bkz. İbrahim Hakkı, *Konyalı, Konya Tarihi,* (Ankara, 1997).

bulunan Diyarbakır coğrafî konumu açısından çok ehemmiyetli bir bölgedir. Orta Asya ve Küçük Asya'nın orta alanında ticaret ve ulaşım yolları kavşağında kurulmuştur.[41] Bu coğrafî konumundan dolayı Osmanlı döneminde de hep dikkat çeken bir yer olmuştur. Diyarbakır Osmanlı döneminde ehemmiyetini yitirmedi. Kültür alanı canlı bir şekilde gelişti. Edebiyat tarihinde de Diyarbakır'ın mühim bir yeri vardır. Diyarbakır'ın bu potansiyelini gösteren iki tane kitap yazılmıştır. Diyarbakırlı şairleri ele alan Ali Emiri "Tezkire-i Şuara-i Amid"adlı tezkire ve Şevket Beysanoğlu tarafından yazılan 3 ciltlik "Diyarbakırlı İlim ve Sanat Adamları" adlı kitaptır.

Diyarbakır Orta Asya ile de sıkı münasebet içinde olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen göç Güneydoğu Anadolu tarafından girmiştir. Orta Asya ve Küçük Asya'nın orta alanında ulaşım yolları kavşağında olduğu için Orta Asya'da ortaya çıkmış olan kültürel birikim Anadolu'ya taşınırken Diyarbakır adeta üs görevi yapmıştır.[42]

Semerkandlı Âgâh Diyarbakır'a gelip yerleşmiştir.

5. Tokat

Tokat Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir ulaşım sisteminde bir kavşak ve ticaret merkezi olmuştur. Bu yolların doğu batı istikametinde yer alan Avrupa'dan başlayarak deniz yolu ile Antalya'ya çıkan oradan Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan, Erzurum üzerinden İran ve Doğu Türkistan 'a ulaşan kervan yolu Tokat'tan geçmektedir.[43]

---

[40] Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *TDVİA*, (İstanbul, 1994), C.IX, 466.
[41] Mustafa İsen, "Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları Üzerine", Ö*telerden ...*, *a.g.e.*, 124.
[42] *a.g.m.*, 126.
[43] Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat, Sempoziyum Bildirileri*, (2-6 Temmuz, 1986, Ankara), 72.

Tokat XVI. asra kadar Osmanlı Kültür coğrafyasında çok önemli yere sahiptir. İznik ve Isparta gibi eski kültür merkezlerinin yanına yerleşmesi de onun için bir avantajdı. Selçuklular döneminde özellikle Süleyman şah döneminde Tokat ilim merkezi haline gelmiştir.[44] Danişmendliler, Selçuklular Kadı Burhaneddin zamanında ve Osmanlı zamanında oldukça önemli merkezlerden biri olan şehir sonraki dönemlerde bu önemli konumunu kaybetmiştir.

Tokat'a gelip yerleşen şairimiz bulunmaktadır: Râzî, Sarfî.

6. Akşehir

Türklerin Anadolu'yu fethine kadar Roma İmparatorluğu zamanında Asya eyaletinin sınırları içinde yer almıştır. Fetihten sonra Anadolu Selçuklu Devleti idaresine girerek Akşehir adı ile anılmaya başladı. Bundan sonra türlü Türk beylerinin idaresinde olan Akşehir, 1468 yılında Osmanlı idaresine girdi. Osmanlı döneminde önemli ticaret yolu olan İstanbul Bağdat yolu üzerinde bulunması sebebiyle ticarî ve iktisadî hayatı çok canlandı. 1523 yılından itibaren Karaman eyaletine bağlı bir sancak oldu. Sancak statüsünü XVII. ve XVIII. yüzyılda kadar korudu. XIX. yüzyılda ortalarından itibaren Konya'nın bir kazası haline geldi. Akşehir ünlü Türk filozofu Nasreddin Hoca'nın şehri olmasıyla edebiyatta önemli yer alır. Akşehir Konya'nın ayrılmaz bir parçasıdır. [45]

Akşehir'e yerleşen bir edibimiz bulunmakta: Nahçivanî.

---

[44] Mikail Bayram, "Selçuklular Döneminde Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat,* Sempoziyum Bildirileri, (2-6 Temmuz, 1986, Ankara,), 33

[45] İlhan Şahin, "Akşehir", *TDVİA.*, c. II, (İstanbul, 1989) 298-99., İbrahim Hakkı Konyalı, *Akşehir*, (İstanbul, 1945), 91.

7. Amasya

Amasya Osmanlı zamanında önemli sancak beyliğinden birisi olmuştur. Harezmşahlar Moğollar tarafından yıkıldıktan sonra Aladdin Keykubad Amasya'yı Harezmşahlar kumandanı Kırkaç beyin idaresine vermiştir ve buraya Harezm'den gelen Türkmenler yerleşmiştir.[46] Amasya Harezm'den gelen göçe yurt olmuştur ve Horasan kültürünün yayıldığı bir bölge olmuştur.

Amasya'ya Harezmşahlar'ın yıkılmasıyla beraber gelen bir şahsımız bulunmakta: Baba İlyas Horasanî.

8. Karaman

Karaman (Eski adı Larende) Anadolu'nun tarihi başkentlerinden biridir. 1256-1487 yılına kadar Karamanoğulları Beyliği hakimiyeti altında kaldı ve başkenti oldu. Bu dönemde Karaman en parlak devrini yaşadı. 1487 yılında Osmanlı denetimi altına girdi ve eski parlaklığını yitirdi.[47]

Karaman Batı Anadolu'dan Akdeniz'e ve özellikle Çukurova'ya inen yollarında geçiş noktasında yer almaktadır. Bu nedenle Karaman ovası ilk çağlardan beri stratejik konumu sebebiyle ve bereketli topraklara sahip olma sebebiyle insanoğlunun ilgisini çeken yerleşim alanı olmuştur. Karaman Bizans döneminde önemli bir ticaret merkeziydi.[48] 1272 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey Konya'yı Moğolların elinden almış ve kendine başkent yapmıştır.

Karaman edebiyat tarihinde Yunus Emre'si ile önem kazanmıştır. Ünlü mutasavvıf şair Yunus Emre bir görüşe göre Karaman'da doğdu ve orada vefat etti. Mezarı orada bulunmaktadır. Türk dili tarihi bakımından da Karaman çok önemli muhittir. Karamanoğlu Mehmet Bey 1246-1283 1277 tarihli ünlü fermanında Türkçe'den başka bir dilin konuşulmasını yasakladı. Bu yüzden Türkçe'nin

---

[46] Aydın Taneri, "Harezmşahlar", *TDVİA*, c. VI (İstanbul, 1997), , 230.
[47] İ.K Kramers, "Karaman", *İA*, c. VI, (İstanbul,1952), 194.
[48] *Karaman Yıllığı,* Haz. Naksen Bedeli-Yakup Yaman, Dindar Dilbaz, (Konya 1997, 2 baskı), 2.

Başkenti" olarak adlandırılmıştır.[49] Harezmşahlar'ın yıkılmasından sonra Alaeddin Keykubad'ın Kırkaç'ın idaresine verdiği bölgelerin biri de Karaman'dır. Bu göç dalgasının en çok yerleştiği bölge olmuştur.

Karaman'ın Zeyniye köyüne gelip yerleşen bir edibimiz bulunmaktadır: Semerkandî.

9. Kırşehir

Kırşehir 1071 yılından itibaren akıncı ve öncü Türklerin yaylağı ve yerleşme alanı durumuna getirilmişti. Ama Bizans yönetimi altında idi. Malazgird savaşından sonra Anadolu kesin olarak Selçuklu hakimliği altına girdi. Kırşehir Konya Selçuklular'ının hakimiyeti altında kaldı.[50] Kırşehir Selçuklular döneminde çok tarihi savaşlara sahne olmuştur. Selçuklu başkenti Konya'ya yakın olduğu için Kırşehir önemli kültür ve eğitim merkezi olmuştur. Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat'ın Kırşehir'de Cacabey medresesini kurması kentin kültür ve düşünce yaşamını büyük bir oranda etkilemiştir. Bu medresede dört mezhebin ilkeleri, hikmet, astronomi okutulmuştur. Bu medresede bir çok Horasan erenleri öğretmenlik yapmıştır. Ortaçağ Anadolu Tarihinde çok önemli bir rol oynamış olan Ahi Evren Kırşehir'e yerleşmiştir. Horasan erenlerinin piri olan Hacı Bektaş-ı Veli dergahı Kırşehir'de onun adını taşıyan bir ilçede bulunmaktadır.[51]

---

[49] *a.g.e.*, 19.
[50] Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri, (*İstanbul, tarihsiz), 213.
[51] *a.g.e.*, 214.

10. Yerleşim Alanları Bilinmeyen Mutasavvıf Edipler ve Şairler

Bazı şairlerin hiçbir kaynakta nereye yerleştikleri hakkında bir bilgi yoktur. Kaynaklarda sadece Anadolu'ya gelip yerleştiğini bildirmekte. Yerleşim alanları bilinmeyen beş tane mutasavvıf edipler ve şairler bulunmaktadır: Handan, Abdülvehhab, Şahî, Elvan, Lütfî.

Tablo 2-de de görüldüğü gibi Türkistan'dan gelen mutasavvıflara en çok yataklık eden İstanbul'dur. Mutasavvıfların yaşadığı yüzyıllara baktığımızda mutasavvıflar İstanbul'a başkent olduktan sonra yani XV. asırdan sonra yerleşmeye başlamıştır. İkinci sırada Konya gelmektedir. Konya, Mevlânâ ismiyle özdeşleşen bir şehir haline gelmiştir. Türkistanlı mutasavvıflar yerleştiği alanda çok etki bırakmışlardır. Bursa denildiğinde Emir Buharî'nin, Kırşehir denildiği zaman Hacı bektaş-ı Velî'nin, Konya denildiğinde Mevlânâ'nın akla gelmesi bu etkinin doğal neticeleridir.

Tablo 2

Şehir	Sayı	Edipler ve Şairler
İstanbul	18	Emir Buharî, Hazinî, Sehâbî, Saîd, Baba Haydar, Nidaî, Yakîn, Ma'sum, Resâ, Şeydâ, Münzâvî, Eser, Nazimâ, Revnâk, Halis, Süleyman, Remzî, Abdülkadir
Bursa	3	Emir Sultan, İlahî, Kasımzâde
Konya	4	Mevlânâ, Saff-ı Hatayî, Sâib, Feyzî
Diyarbakir	1	Agâh
Tokat	2	Necmeddin Razî, Sarfî
Akşehir	1	Nahçivanî
Amasya	1	Baba İlyas
Karaman	1	Semerkandî
Kırşehir	2	Hacı Bektaş-ı Velî, Mirim Halvetî
Yerleştiği alan bilinmeyenler	5	Handân, Abdülvehhab, Şahî, Elvan, Lütfî,

C. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN YÜZYILLARA GÖRE DAĞILIMI

Mutasavvıf edipler ve şairlerin yaşadığı dönem onların yaşadığı ortam kadar önemlidir. Onların yaşadığı dönemdeki tarihi durum, siyasî durum doğal olarak onları etkileyen unsurlardan biridir. Onların Anadolu'ya göç etmelerinin tarihi arka planı vardır. Mesela XIII. asırda Moğol istilası gibi. Tarihte Anadolu ve Türkistan arasındaki kültürel ilişkilerin XVI. asra kadar çok yoğun yaşandığı ve bundan sonra kesildiği bilinmekte. Bu bölümde biz bu asırlarda mutasavvıf edipler ve şairlerin göç etmesine veya kültürel ilişkinin hızlanmasına sebep olan tarihi olayları genel olarak anlatacağız.

1. XIII. Yüzyıl

XIII. yüzyıl Türkistan'dan Anadolu'ya göçün tamamlanmadığı bir yüzyıldır. Bu asırda Anadolu'ya gelen göçün iki safhası bilinmektedir.

Bu göçe sebebiyet veren Türkistan'daki türlü savaşlar olmuştur. XIII. yüzyılın başlarında Karahıtaylar ve Harezmşahlar arasındaki mücadele sebebiyle Fergana'daki şehirlerin çoğu harap bir hale gelmiş ve ahalinin büyük bir çoğunluğu Anadolu'ya göç etmiştir.[52] Gene bu asırda İran'daki Büyük Selçuklular Harezmşahlar tarafından yıkıldı ve bu imparatorluğun idaresi altındaki Oğuzlar ve Türkmenler Anadolu'ya gelip yerleştiler.[53]

İkinci göç dalgasına sebep olan olaylardan biri Türkistan'daki Moğol istilasıdır. Bu Türkistan topraklarında tahribata sebep olan tarihi olaylardan biridir. Bu sırada ilim ve sanat hayatı da büyük zarar görmüştür. Bu olaydan sonra bir çok

---

[52] Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı,* (İstanbul, 1980), 56; Harezmşahlar için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, (Ankara, 1956); Aydın Taneri, "Harezmşahlar", *TDVİA.*, c. XVI, (İstanbul, 1997), 228-231; Nadir Devlet, "Harezmşahlar", *DGBİT*, c. IX, (İstanbul, 1989), 19-60.

[53] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, 34; Mehmed Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* c. II, (Ankara,1984), 399-466.

alim ve edipler ülkelerini terk ederek Hindistan, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.[54]

1230 yılında Harezmşahlar'ın Moğollarla savaşı mağlubiyetle bitmiştir ve Harezmşahlar devleti ortadan kalkmıştır. Bundan sonra Alaeddin Keykubad Harezmşahları kendi himayesi altına aldı ve Erzincan, Amasya, Larende ve Niğde'yi onların kumandanı Kırkaç'a verdi. İkinci göç böylece gerçekleşmiş oldu.[55]

Anadolu'ya bu asırda olan göç dalgası Anadolu'nun Türkleşmesi açısından çok önem taşımaktadır. Bu göçlerle gelenler sadece göçebe topluluklar değil çok sayıda âlim, sanatkâr ve hatta bürokrat da bu göçlerin getirdiği gruplar arasında yer almaktadır.[56] Bu şair, alim, mutasavvıfların Anadolu'ya gelip yerleşmeleri buradaki fikrî faaliyetleri çoğaltmış, Selçuk medreselerine haklı bir şöhret kazandırmıştır.[57]

Bu göçlerin asıl etkisi Anadolu topraklarının Türkleşmesi ve İslamlaşması olmuştur. Bunu coğrafi sıralamalarla gösterecek olursak Türkmenler daha çok ovalara yerleştiği için Anadolu'nun en son İslamlaşan kesimleri dağlık bölgeleri olmuştur.[58] Anadolu Selçuklularının resmî ve edebî dilinin Farsça, bilim dilinin Arapça olduğunu biliyoruz. Bu göçler Anadolu'ya beylik hayatını da getirmiştir. Bu beyliklerin başındaki beyler Arapça ve Farsça bilmediği için devlet dili Türkçe olmuştur. Bundan sonra Anadolu'da edebi eserler Türkçe yazılmaya başladı.[59]

Bu göçle gelen tasavvuf akımı Anadolu'da İslamlaşmayı da hızlandırmıştır. Dervişlerin kurduğu tekkeler ve köyler bu hareketi hızlandıran faktörler olmuştur.

---

[54] Aydın Taneri, *a.g.m.*, 229; Nadir Devlet, *a.g.m.*, 47; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, 91-101.
[55] Aydın Taneri, a.g,m., 230.
[56] Ö. Lütfî Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi,* c. II, (1974), 281.
[57] Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, (İstanbul, 1988), 65.
[58] Mehmet Şeker, Fetihlerle *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması,* (Ankara, 1985), 106.
[59] Ahmet Bican Ercilasun, "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyasının Dil ve Kültür İlişkileri", *Türk Dünyası İnceleme Dergisi,* 4, (2000), 12.

2. XV. Yüzyıl

Türkistan XV. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Timurlular dönemi olarak adlandırılan bu dönem (1405-1506) Timur'un torunlarının Türkistan'ı yönettiği dönemdir. Timurlular döneminde Türkistan iç siyaset ve dış siyasetle beraber kültür sahasında da çok başarılar elde etmiştir. Bu devirde sayısız ilim adamları, şairler, mimaride büyük şahsiyetler yetişmiştir.[60] Bu asırda Timurluların Horasan'daki başkenti Herat, Maveraünnehr'deki başkenti Semerkand İslam Dünyasının ilim ve kültür merkezi oldu.[61]

1411-1447 yılları arasında Maveraünnehr'i idare eden Uluğ Beg zamanında burası dinî ve müspet ilimlerde İslam dünyasının merkezi haline geldi. Özellikle astronomi ve matematik sahasında çok ileri faaliyetler gösterildi ve eserler verildi.[62]

Hüseyin Baykara devrinde Herat bir edebiyat merkezi olmuştur. O dönemde yetişen Ali Şir Nevaî bütün Türk Dünyasını etkisi altına alan bir şahsiyet olmuştur.

XV. yüzyılda Osmanlı devletinde de bir yeni dönem başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u fethettikten sonra burasını bir ilim merkezi haline getirmeye çalıştı.[63] Kendisi de bilgin olan padişah devrini ilim ve fikir hayatının en yüksek devri yapmayı amaçlıyordu[64] ve ilim adamlarını ülkesine toplamaya çalışıyordu.[65] Bu faaliyet Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman gibi ünlü padişahlar tarafından devam ettirilmiştir.

XV. yüzyıl Batı ve Doğu Türklerinin beraber yükseldiği bir devir olmuştur. Bu yüzyılda Anadolu Türkleri ve Türkistan Türkleri arasında ilim, din, tasavvuf, edebiyat alanlarında yoğun bir ilişki yaşanmıştır.[66] Bu yüzyılda Türkistan'da gelişen ve zengin bir ilim ve sanat ortamı vardı. Anadolu Türkistan'ı izliyordu. Padişahlar

---

[60] Baymırza Hayıt, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri* Tarihi, (Ankara, 1995), 5.
[61] Rustamov, *Uzbekskaya Poeziya v Pervoy Polovine XV Veka,* (Moskva, 1963), 15.
[62] Wilhelm Barthold, *Ulug Beg ve Zamanı,* Çev. İsmail Aka, (Ankara, 1997).
[63] İsmail Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. I, 154.
[64] Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* (İstanbul, 1981), 376.
[65] Halil İnalcık, "Mehmed", *İA*, c. VII, (İstanbul, 1957), 534; İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. I, (İstanbul, 1948), 37.
[66] Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, 380.

Türkistan'dan bilginleri ve sanat adamlarını Anadolu'ya davet ediyor ve onlara caize ödüyorlardı.

Anadolu'dan Türkistan'a, Türkistan'dan Anadolu'ya gelerek eğitim alan ve yerleşerek çalışan bilginlerimiz bu kültürel ilişkini gerçekleştiren en önemli faktörlerdir. Uluğ Beg zamanında Semerkand'da eğitim veren Kadı Burhaneddin Rumî, Kanunî zamanında Anadolu'ya gelen Ali Kuşçu, Buhara'da Nakşibendiliği öğrenip, Anadolu'da yayan Molla İlahî, bunların bir örneğidir.

Bu ilişkiden edebiyat sahası da kendi nasibini almıştır. Bir coğrafyadaki edebî faaliyet diğer coğrafyalarda da yakından takip edilmiştir.[67] XV. yüzyılın ikinci yarısında Ali Şir Nevâyî'nin Osmanlı edebiyatına etkisi inanılmazdır. Ama Nevâyî'nin Anadolu, Doğu Anadolu, Azerbaycan sahalarında bulunan Nesimî'yi okuduğunu ve ondan etkilendiğini de biliyoruz.[68] Nevâyî'den sonra Osmanlı sahası onun etkisi altına giriyor.[69] Osmanlı şairleri ona Çağatayca nazireler yazacak kadar etkilenmiştir. XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı şairlerinin Çağatay Türkçesiyle Nevâyî'ye nazire yazdığı bilinmekte.[70] Nevâyî Türk dünyasında bazı edebî türlerin kurucusu olan bir şairdir. İlk Türk tezkiresini Nevâyî yazmıştır ve XV. yüzyıldan itibaren onu örnek alan Osmanlı sahasında tezkireler yazılmaya başlamıştır.[71]

Araştırmamızda da görüldüğü gibi yedi tane mutasavvıf edip ve şairimiz bu yüzyılda gelip Anadolu'da faaliyet göstermiştir.

---

[67] Cemal Kurnaz *a.g.e.*, 2.
[68] Ahmet Bican Ercilasun, *a.g.m.*, 13.
[69] Fuat Köprülü, "Ali Şir Nevaî ve Tesirleri", *Türk Dili edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, (İstanbul, 1934), 264-266; aynı yazar, *Türk Edebiyatı Tarihi,* 379-381.
[70] Bu konuyu Osman Fikri Sertkaya aşağıdaki makalelerinde teferruatlı bir şekilde ele almıştır: "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *TDED,* 18, (Ağustos 1970), 133-138; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri-II", *TDED*, 19, (Ekim 1971), 171-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri-III ve Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar-I", *TDED,* 20, (Aralık 1972), 157-184.
[71] Sehî, *Hişt Bihişt*, Haz. Mustafa İsen, (Ankara, 1999).

3. XVI. Yüzyıl

XVI. yüzyılda Timurluların dağılmasıyla Timurlular dönemi sona ermişti[72] ve Özbeklerin hakimiyeti en kuvvetli devlet olarak ortaya çıkmıştır. Muhammed Şeybanî 1500 yılında Semerkand'ı, 1507 yılında Herat'ı alarak imparatorluğunu tesis etmiştir.[73] Bir asırlık iktidar döneminde Şeybanîler özellikle II. Abdullah Han (1557-1589) ilim ve edebiyat gelişmesini teşvik etmiş ve medreselerin yapılmasına önem vermiştir.[74] Ama bundan sonra Türkistan'da ilim ve sanat Timurlular dönemindeki gibi bir başarı elde edemediler.

XVI. yüzyılda Avrupa Çin ve Hindistan'a ulaşmak için yeni yollar bulmuş ve İpek ile Baharat yolları eski önemlerini kaybetmişlerdir. Böylece Türkistan'da büyük ekonomik sıkıntılar ve sosyal çalkantılar ortaya çıkmıştır.[75] Bu çalkantılar ilim ve sanat dünyasını da etkilemiştir. Bu dönemden itibaren Türkistan'da ilmî hayat durgunluk yaşamıştır.[76]

Türkistan topraklarında çeşitli Türk devletleri kurulmuştu. Ama bunlar arasında bir siyasî ekonomik birlik yoktu. Bu yüzden Türkistan'da iç karışıklıklar, siyasî iktidarsızlık dönemi başlamıştır.[77]

Anadolu'da XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni Fatih devrinden başlayan yükseliş XVI. yüzyılın sonunda medenî ve siyasî gelişmenin en yüksek derecesine vardı.[78] İlim ve sanata olan ilgi Fatihten sonraki padişahlar tarafından da devam ettirilmiş ve XVI. yüzyılda Anadolu bir bilim ve sanat yuvası haline gelmiştir. Osmanlı padişahların ilim ve sanata önem vermesi ve buradaki refah içinde yaşanan hayat şartları Anadolu'ya dış ülkelerden bir beyin göçünün gerçekleşmesine sebep oluyor. Türkistan'daki ilmî hayatın durgunluğu yüzünden bu dönemde Anadolu'ya hem ilim adamları, hem şairler gelmiştir.[79]

---

[72] İsmail Aka, "Timurlular" *DGBİT,* 268.
[73] Baymırza Hayıt, *a.g.e.*, 18.
[74] *a.g.e.*, 10.
[75] Yunus Emre Tansu, "XVI Yüzyılda Türk Dünyasının Siyasî Durumuna Bir Bakış", *Türk Kültürü Dergisi,* 414, 594.
[76] Zeki Velidî Togan, *a.g.e.*, 189.
[77] Yunus Emre Tansu, *a.g.m.*, 601.
[78] Ahmet Bican Ercilasun, *a.g.m.*, 14
[79] *a.g.m.*, 14

Bununla beraber Osmanlı padişahları zaptettiği yerlerden alim ve sanat adamlarını Anadolu'ya getirmeğe devam etmiştir. Yavuz Sultan selim 1535 yılındaki İran seferi sonunda bu ülkeden bazı sanatkarları, ilim adamlarını İstanbul'a getirmiştir.[80]

Kanunî Sultan Süleyman da Irak seferinde[81] bir sürü sanat adamlarını özel davetle İstanbul'a getirmiştir.

XVI. yüzyılda Anadolu'ya gelen göçün büyük bir sebebi Safevî devletinin ortaya çıkışı ve Sünnîlere yaptığı kısım olmuştur. Safevî devleti 1501 yılında Şah İsmail'in tahta çıkmasıyla kurulmuştur.[82] Şah İsmail tahta çıktığında özellikle Ehl-i Şia'nın on iki imam akidesine inananlar koluna bağlı olarak Şiiliği kabul ettiğini ilan etmiştir. Bu resmî bildiriden sonra bugüne kadar İran bu akide ve mezhebe bağlı kalmıştır.

Şah İsmail bölgesindeki Sünnî kısma Şiiliği kabul ettirme amacıyla türlü baskılarda bulundu. Bu devirde ilim dünyasında sadece Şiî fıkhıyla uğraşan âlimler teşvik edildi ve diğer ilimlerle uğraşan alimlere pek rağbet gösterilmedi. Bu yüzden oradaki özellikle Sünnî kısımdan gelen alimler ve sanatçılar Osmanlı devletine ve Mısır'a sığınmışlardır.[83]

XVI. yüzyılda Anadolu'ya gelen on bir mutasavvıf edip ve şairler bulunmaktadır. En çok mutasavvıf edipler ve şairler bu asra aittir. Bunların arasında özel davetle gelen Sehabî, Şiî baskısından dolayı gelen Abdülvehhab adlı şairler bulunmaktadır.

---

[80] Ertan Gökmen, "Yavuz Sultan Selim'in İran'dan ve Mısır'dan Getirdiği Sanatkarlar" *Türk Kültürü*, 407 (Mart 1997), 143; Şinasi Altundağ, "Selim I" *İA*., c. X, (İstanbul, 1967), 427. İsmail Hami Danişment, *a.g.e.*, c. II, 15.

[81] İsmail Uzunçarşılı, *a.g.e.*,

[82] Fahamettin Başar, "Safeviler", *DGBİT,* 540.

[83] Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA.,* c. X, (İstanbul, 1967), 54.

4. XVII. Yüzyıl

XVII. yüzyıl İslam medeniyeti çağlarındaki Türk tarihinde umumî bir talihsizliğin başladığı bir devirdir. Şeybanîler'in ortadan kalkmasından sonra Türkistan topraklarında Timurlular gibi merkezî bir devlet teşekkül etmemiştir. Türk boyları ayrı ayrı hanlıklar şeklinde yaşamlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Bu küçük hanlıklar, Astrahan hanedanı (1597-1753), Hive Hanlığı (1598-1766), Kazak Hanlığı (1467) hem bir birleriyle sürekli savaş içindeydiler, hem dıştan gelen düşmanlara karşı koymak zorunda idiler. XVI. asrın sonunda başlayıp XVIII. yüzyıla kadar süren Kalmuklar saldırısı XVII. asrın en önemli tarihi olaylarından biri idi. Kalmuklar Türkistan'ı çok tahribata uğratmıştı.[84] Batıdan gelen ve Horasan bölgesinde İngiliz sömürücüleri, kuzeyden Rus işgali, doğudan Çin felaketi bu asırda Türkistan'ın mücadele etmek zorunda kaldığı dış düşmanları idi. Bununla birlikte Avrupalılar tarafından Hindistan'a giden deniz yolunun açılması ve ticaret sahasında kuzey Rusya yollarının kullanılması Türk topraklarında ticaret imkanlarını daraltıyordu ve böylece iktisadî hayat büyük bir çöküşe uğramıştı. Bu tabii olarak kültürel hayatı da etkilemişti.[85]

5. XVIII-XIX. Yüzyıllar

XVIII. yüzyılda Türkler'in devlet hayatı Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde toplanmıştı. Kazak Hanlıkları, Hive,[86] Hokand,[87] Buhara ve Doğu Türkistan olmak üzere küçük Hanlıklardan teşekkül eden Türkistan devletleri dıştan gelen siyasî ve askerî güçlere direnmeye çalışıyordu.

---

[84] Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, 134.
[85] Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* , (İstanbul, 1971), C.II, 641.
[86] Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII, (İstanbul, 1998), 167-170.
[87] Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *TDVİA, a.g.e.*, 215-216.

Kazak Hanlığı bir taraftan 1643 yılından beri devam eden Kalmuk savaşıyla meşgulken, bunu hazırlayan Rus işgalciler Kazak topraklarında nüfuzunu arttırıyordu. 1731 yılında küçük cüz Rus himayesini kabul etti.[88]

Harezm Hanlığı Türkistan'ın en güçlü devleti oldu ama o da içteki saltanat kavgasından kendini kurtaramadı. Bu saltanat kavgası ya kardeşler arasında, ya Mangıt, Kıpçak, Kongırat gibi boylar arasında sürüp gitti. 1740 yılındaki İranlı Nadir Şah'ın saldırısı da onları uğraştırdı. [89]

Buhara emirliği 1753 yılında saltanatı elde eden Mangıt Hanedanı iç huzur ve dış huzuru elde edemedi. Bu alimlerin arasında da hoşnutsuzluk yarattı. 1785-1800 yıllar arasında Buhara Emirliğini ele alan Şah Murad dönemi Buhara Emirliği için başarılı bir dönem oldu. Murad medreseler yaptırarak, ilmi teşvik etti ve bir siyasî iktidar sağladı.

Hokand Hanlığı XVIII. asırda Kalmuklarla ve Çinlilerle çarpışmak zorunda kaldı.[90]

Bu arada bu Türk hanlıkları kendi aralarında toprak için çekişmekte idi.

XVIII. yüzyılda Doğu Türkistanlılar Çinlerle kanlı savaş içindeydiler. 1765 yılında Doğu Türkistan kısmen Çin hakimiyeti altına girmişti.[91]

XVI. yüzyılda başlayan Rus istilası önce Kazan ve Astrahan'ı, sonra Batı Türkistan'ı ele geçirmişlerdir. Çin de kademeli olarak ilerlemiş ve nihayet 1878 yılında Doğu Türkistan'ı tamamıyla ele geçirmiştir.

XVIII. yüzyılda görülen bu siyasi karışıklık ilim ve sanat dünyasında da gerileme yarattı. Türkistan'da eğitim faaliyetleri devam etmiştir ama bir türlü çöküş önlenememiştir. Mangıt Hanedanı Şah Murat (1785-1800) İlmin teşvikçisi olmuştur. Oğlu Emir Said Haydar alim bir hükümdar olup(1801-1826) kendisi İslam ilimleri üzerine dersler vermiştir.[92]

XIX. yüzyılda Türkistan'da bir çok yeni medrese inşa ettirilmiştir ve bunların yanında eski medreseler de faaliyet göstermekte idi.[93]

---

[88] Baymırza Hayıt, *a.g.e.*, 27
[89] *a.g.e.*, 29.
[90] *a.g.e.*, 35.
[91] *a.g.e.*, 137.
[92] *a.g.e.*, 30.
[93] Elizabeth Bacon, *Esir Orta Asya,* Ter. Tansu Say, (İstanbul, tarihsiz), 96.

Bu yüzyıllarda Osmanlı ve Türkistan arasındaki münasebet daha siyasî bir boyutta gelişmiştir. Türk devletleri Osmanlılardan askerî bilgi isteyen belgeleri Osmanlı arşivlerinde kayıtlı bulunmakta.[94]

Tablo 3

Yüzyıl	Sayı	Edipler ve Şairler
XIII	4	Mevlânâ, Necmeddin Râzî,Baba İlyas, Hacı Bektaş-ı Velî
XV	7	Halvetî, Handan, Emir Sultan, Emir Buharî, Semerkandî, İlahî, Elvan
XVI	11	Nahçivânî, Saffî, Şahî, Baba Haydar, Hazinî, Sehabî, Abdülvehhab, Ma'sum, Resâ, Sarfî, Fırâkî
XVII	5	Sâib, Saida, Lütfî, Nidaî, Yakîn
XVIII	7	Şeydâ, Eser, Kasımzâde, Münzevî, Agâh, Nazimâ, Feyzî,
XIX	5	Revnâk, Halis, Süleyman, Remzî Abdülkadir

[94] Mehmet Saray, *Osmanlı Devleti ve Türk Hanlıkları arasında Siyasî Münasebetler (1775-1879),* (İstanbul,1984), 46-47.

D. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN TARİKATLARINA GÖRE DAĞILIMI

Anadolu'da tasavvuf hayatını etkileyen coğrafya, Belh, Buhara, Semerkand gibi Türkistan şehirleri olmuştur. Anadolu Tasavvuf tarihinde özellikle Horasan'ın önemli yeri vardır. Bu bölgelerde kurulan tarikatların çoğu Anadolu'ya girmiştir. Ama Anadolu'da bunlar aynen taklit edilmemiş, yeni sentezler olmuştur. Türkistan'dan Anadolu'ya Yesevîlik, Nakşbendîlik, Kübrevîlik, Halvetîlik gibi tarikatlar gelmiştir. Bunlardan bazıları Anadolu'nun geniş bir alanında yayılma göstermiştir, bazıları da pek yaygınlık kazanamamışlardır. Tüm bunlardan başka Mevlevîlik, Bektaşîlik, Semerkandîlik gibi Anadolu'da doğan tarikatlar da vardır. Ama kurucularını göz önüne bulundurduğumuzda bunların mayasını da Horasan kültürü oluşturduğunu görürüz.

1. Nakşbendîlik

Nakşbendîlik kökünü Türk İslam kültüründen alan, Türk topraklarında ortaya çıkıp gelişen bir tarikattır. Türkistan'dan Hindistan, Hicaz, Süriye, Anadolu olmak üzere bütün İslam dünyasına yayılmıştır.

Nakşbendîlik Osmanlı topraklarına Fatih Sultan Mehmet zamanında Nakşbendîliğin büyük şeyhi Übeydullah Ahrar'ın halifelerinden Simavlı Molla İlahî vasıtasıyla girmiştir.[95] Sonradan Türkistan'dan gelen Nakşî şeyhlerinin faaliyetleriyle gelişip Anadolu'da istikrar sağlamıştır.

Nakşbendîlik Anadolu'da çok rağbet gören tarikattır. Bunun en önemli bu yolun sünnî olması ve vahdet-i vücut felsefesine dayalı olmasıdır. Selim ve Kanunî zamanında Şah İsmail'in Anadolu'daki şiî propagandasına, İran'dan gelen batinî inançlara karşı Nakşbendîlik rağbet görmüştür.[96] Padişahların tasavvufa olan ilgisi de

---

[95] Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* (İstanbul, 1994), 372
[96] Azmî Bilgin , "Abdullah Nidaî", *TDED,* 27, (1997), 62.

Nakşbendîliğin Anadolu topraklarında yerleşmesinde sebep olmuştur.[97] En büyük etken de Nakşbendiliğin Anadolu halkının ruh yapısına, adet ve örflerine uygun olduğu olsa gerek.

Nakşbendîliğin Anadolu'ya gelişini takip ettiğimiz zaman Anadolu ve Türkistan arasındaki kültürel ilişkiyi çok iyi görebiliriz. Anadolu'da Nakşbendîliği getiren Molla İlahî Simav'dan kalkıp Buhara'ya gidip tahsil görmüş ve Übeydullah Ahrar'a intisap ederek tahsilini tamamlamıştır. Orada Ahmet Buharî Molla İlahî'ye bağlanıp Anadolu'ya gelmiştir. Ahmet Buharî Nakşbendîliği İstanbul'da teşkilatlandıran bir zattır. Ahmet Buharî İstanbul'da dönemin padişahı Beyazıt'ın desteğiyle irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. İstanbul halkına Nakşîliği öğreterek hayatının sonuna kadar faaliyet göstermiştir. Burada bir çok mürit yetiştirmiştir. Molla İlahî'nin tahsil için Türkistan'a gitmesi, Ahmet Buharî'nin İstanbul'da kalıp faaliyet göstermesi dikkat çekicidir.

Nakşibendî tekkeleri irşat ehlinin yanında bir çok yazar ve şairler de yetiştirmiştir. Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Nakşî şeyhlerinin çoğu devrin büyük alimlerinden olmuştur.[98]

Türkistan'dan Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan onu Nakşbendî şeyhidir. Bunlardan beşi Buhara'dan gelmiştir. Bunların çoğu divan sahibi şair ve âlim zatlar olmuştur. Türkistan'dan gelen şeyhler tekkeler kurmuşlar ve halkı eğitmişler. Bu tekkeler sadece irşat yapılan yerler değil, âlimlerin, şairlerin ve halkın geldiği, sohbetler ettiği, bir kültür merkezi de olmuşlardır.

---

[97] Kasım Kurfalı, "Abdullah İlahî ve Kendisinden Sonra Nakşbendî Muhiti", *İLAM*, c. I, 1, (Ocak -Haziran), 130.
[98] Azmî Bilgin, *a.g.m.*, 62.

2. Yesevîlik

Ulu Türk düşünürü Ahmet Yesevî tarafından kurulan Yesevîlik XII. asrda ortaya çıkmıştır. Türk İslam şuurunun oluşmasında en büyük etki bırakan kurum Yesevîliktir. Türkistan sufiliğinin temelini atan Ahmet Yesevî ve Yesevîliğin Türk toplumunun İslam'ı kabulünde çok önemli yeri vardır. Yesevî ve müritleri Türklere İslamiyet'i ve tasavvufî anlayışı onların dili ile anlatarak, benimsetmiştir ve İslam dininin ahlaki prensiplerini Türk kültürü içerisinde eriterek veren Türk Müslümanlığının ilk temsilcileri olmuştur.[99] Türk topraklarında meydana gelen bu kültür geniş bir alanda yayılma göstermiştir. Ahmet Yesevî ve Yesevîlik kültürünün üç ana coğrafi bölgede yayıldığını görebiliriz: 1. Bugünkü Kazakistan, Özbekistan, kısmen Türkmenistan, Tacikistan ve Volga boylarının içine alan Orta Asya ağırlıklı saha, 2. Hindistan sahası, 3. Anadolu sahası. Anadolu tarihinde Ahmet Yesevî'nin tartışılmaz etkisi vardır. Tarihte Yesevî dervişlerinin Anadolu sahasına Moğolların istilasıyla beraber girdiği bilinmekte. Anadolu'nun İlamlaşmasında ve Türkleşmesinde manevî misyon yüklenen Yesevî dervişlerinin, alp erenlerinin hizmeti tartışılmazdır. Anadolu sufiliğinin içinde Yesevî dervişleri hakkında kesintisiz fazla bilgi bulunmazsa da onlar hakkında halk şuurunda yerleşen menkıbeler bizi geçmişte kalan tarihi bir gerçeğe götürmektedir.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Sarı Saltuk, Hacı Bektaş-ı Velî rolünü göz önünde bulundurursak Ahmet Yesevî Anadolu sufiliğini de etkilemiştir. Yesevî dervişleri halka İslamı Türk diliyle ve en güzel anlatım şekli olan şiirleriyle aktarmıştır. Yesevî kültürü edebiyatımıza hikmet adlı bir şiir türü kazandırmıştır.[100]

Yesevîliğin XIII. asırda hangi şeyhler tarafından temsil edildiği, Anadolu'nun nerelerinde faaliyet gösterdikleri, tekke ve zaviyeleri, Yesevîliği nasıl bir muhteva ile sundukları, yazılı bir edebiyat getirip getirmedikleri hakkında kesin bilgi mevcut değildir.[101] Araştırmalarında XVI. asırda yaşayan Yesevî ve Yesevîlik hakkında çok

---

[99] Ayhan Pala, "Yesevîlikten Bektaşîliğe Türk Müslümanlığı", *Yesevîlik Bilgisi*, Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, (Ankara, 1998), 237.

[100] Kemal Eraslan, "Hikmet Geleneği", *Yesevîlik Bilgisi, a.g.e.*, 143-156; Abdürrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı,* (Ankara, tarihsiz), 47.

[101] Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Sufiliğinde Yesevî ve Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi, a.g.e.*, 327.

bilgi içeren "Cevahirü'l Ebrar min Emvaci'l Bihâr" adlı kitabın yazarı Hazinî isminde bir Yesevî dervişine rastlamaktayız.

3. Bektaşîlik

Bektaşîlik,Hacı bektaş-ı Velî'nin Anadolu'da kurduğu bir erkândır. Kurucusu Bektaşîlik silsile ve düşünce itibariyle Yesevîliğin bir devamı sayılmaktadır. Merkez tekkesi Hacı Bektaş'tadır.

Bektaşîlik, Anadolu ve Rumeli'nde çok yaygındır. Bektaşîlik bir çok akım ve kültürü sinesinde barındırmıştır. Halk ve tasavvuf edebiyatında Bektaşîliğin etkisi çoktur. Bektaşîlik tasavvuf edebiyatında çok şair yetiştiren bir ekol olmuştur. Saadettin Nüshet Bektaşî şairlerini içeren üç ciltli "Bektaşî şairleri" adlı bir antoloji hazırlamıştır.[102] Yakın zamanda da İsmail Özmen tarafından "Alevî Bektaşî Şiirleri Antolojisi" adlı beş ciltlik kitap hazırlanmıştır.[103]

4. Kübrevîlik

Kübreviliğin kurucusu Harezmli Necmüddin Kübra'dır.[104] Kübrevîlik Orta Asya, İran, Rusya bölgelerinde yaygın olup Anadolu'da pek yaygınlık kazanamamıştır. Ama bazı Mevlevilik, Nakşbendîlik, gibi tarikatleri etkilemiştir.[105]

Kübrevîlik Anadolu'ya Moğol istilası sırasında Harezm'den gelen Necmüddin Kübra'nın müritlerinden olan Necmüddin Râzî Anadolu'da bir süre konaklamıştır ve "Mirsadü'l-İbad" adlı eserini yazmıştır ve Anadolu'da tasavvuf edebiyatının temelini atmıştır. Emir Sultan da bir Kübrevî şeyhidir.

---

[102] Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, III cilt, (İstanbul, tarihsiz).
[103] İsmail Özmen, *Alevî Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, V cilt, (Ankara, 1995).
[104] Ali Şir Nevaî, *Nesâimü'l Mahabbe min Şemâyîmi'l Fütüvve,* Haz.Kemal Eraslan, (İstanbul, 1979), 263-268; Wilhelm Barthold, "Necmüddin Kübra", İA, c. IX, (İstanbul, 1966), 263-264.
[105] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* (İstanbul, 1999), 291.

5. Nurbahşîlik

Nurbahşîlik de Horasan kökenli bir tarikattir. Kübrevîliğin bir koludur. Tarikatın kurucusu Muhammed Nurbahş'tır (1393-1465). Hemedanlı Sehabî bu tarikata bağlıdır.

6. Mevlevîlik

Mevlevîlik İslam dünyasının en önemli ve yaygın tarikatlarından biridir.[106] Kurucusu Horasan'da doğup büyüyen 17 yaşında babasıyla Anadolu'ya gelen Mevlânâ Celâleddin Rumî'dir. Tarikatın merkezi Konya'dadır. Mevlevîlik Anadolu'daki en yaygın tarikatlardan biridir. Diğer şehir ve ülkelerdeki Mevlevîhaneler Konya'dan yönetilmiştir. Hiç kolu bulunmamaktadır.

Mevlevîliğin edebiyata olan ilgisi edebiyat tarihi açısından mühimdir. Kendisi de şair olan Mevlânâ edebiyat tarihinde Mevlevî edebiyatı adlı bir edebiyatın ortaya çıkaracak kadar etkili olmuştur. Sırf Mevlevî şairlerini içeren iki tane tezkire yazılmıştır. Güzel sanatlar alanında çok ilgisi olan Mevlevîlik Anadolu kültür tarihinde iz bırakan bir tarikat olmuştur. 1925 yılında bütün tekkeler kapatılsa da Mevlânâ tekkesi 1926 yılında müze olarak tekrar açılmıştır. Tarikatın semâ ayini her yıl aralık ayında Konya'da anma merasimlerinde tekrar edilmektedir.

Mevlevîlik Orta Asya'da da etkili olmuştur. Mevlevîliği öğrenmek için gelen şairler bulunmaktadır. Feyzî Mevlevîliği öğrenmek için gelmiş ve Anadolu'da yerleşmiştir. Üç şairimiz gelip Mevlevîliği kabul etmiş ve Anadolu'da kalmıştır, bu tarikatın Türkistan ve Anadolu arasında kültür alış verişinde oynadığı rolün güçlü olduğunu göstermektedir.[107]

7. Halvetîlik

---

[106] Mustafa Kara, *a.g.e.*, 293.

Kurucusu Ekmalüddin Halvetî el-Lahicî'dir. Tarikatin ikinci piri Yahyâ-yı Şirvanî'dir. Halvetîlğin yaygınlık kazanması Şirvanî ve müridi dede Ömer Ruşenî'den sonra olmuştur.

Anadolu'da ve Rumelinde en çok tekkesi bulunan tarikatlardan biri hatta birincisidir.[108] Halvetîliğin şeyhlerinden bir çoğu Anadolu'da metfundur. Anadolu'da yaygın olduğu da bu tarikatın kültür taşıyıcı özelliğini ortaya koyar. Halvetîliğin Anadolu'daki temsilcilerinden biri Mirim Halvetî'dir.

8. Semerkandîlik

Bu yol Ali Semerkandî tarafından meydana getirilmiştir. Tarikatin piri olarak Ali Semerkandî'yi kabul etmek gerekiyor. Silselesi Halvetîliğin ikinci piri olan Ali Semerkandi'nin babası Seyyid Yahya Şirvanî'ye dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Semerkandîlik Halvetîliğin bir kolu olarak kabul edilir.[109]

---

[107] Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlevî ve Mevlevîlik*, (İstanbul, 1953).
[108] Mustafa Kara, *Tasavvuf..*, a.g.e., 288.
[109] Osman Yılmaz, 1998, Bursa'da Semerkandiye Kültürü ve Menakıb-ı Ali Semerkandi, Bursa, U.Ü. SBE. (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), 10-11.

Ali Semerkandî Semerkand'dan gelip Anadolu'da faaliyet gösteren bir bilgindir. Burada kendi fikirlerini yaymış ve talebeler yetiştirmiştir. Kurmuş olduğu tarikat Anadolu'nun Balıkesir, Bursa, Karaman bölgelerinde etkili olmuştur.[110]

10. Zeyniyye

Zeyniyye, kurucusu Bağdat'lı Ebu Hafss Ömer Suhreverdî olan Suhreverdiyye tarikatının bir koludur. İran, Afganistan, Hindistan ve Pakistan'da çok yaygın olan tarikat Anadolu'da pek yaygın değildir.[111] Acem Fırâkî bu yola mensuptur.

11. Mısriyye

Kurucusu Malatyalı Niyaz-ı Mısrî'dir (d. 1617). Bu tarikat Anadolu kökenli bir tarikattır.[112] Kasımzâde Mısrî'nin müritlerinden olmuştur.

---

[110] Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, (Bursa, 1993), C.II, 73.
[111] *a.g.e.*, 298.
[112] *a.g.e.*, 175.

Tablo 4

Tarikatlar	Sayı	Edipler ve Şairler
Nakşibendîlik	11	Buharî, İlahî, Baba Haydar, Nahçivanî, Saîd, Resâ, Nidaî, Şeydâ, Âgâh, Nazimâ, Süleymân
Yesevîlik	1	Hazinî,
Bektaşîlik	1	Hacı Bektaş, Şahî
Kübrevîlik	1	Necmeddin Razî, Emir Sultan
Nurbahşîlik	2	Sehabî
Hamzavîlik	1	Abdülkadir
Mevlevîlik	5	Mevlânâ, Saff-ı Hatayî, Abdülvehhab, Feyzî, Sâib
Halvetîlik	1	Mirim Halveti
Semerkandîlik	1	Semerkandî
Vefâîlik	1	Baba İlyas Horasanî
Mısriyye	1	Kasımzâde
Zeyniyye	1	Fırâkî
Tarikati bilinmeyenler	11	Handân, Elvan, Münzâvî, Ma'sum, Lütfî, Yakîn, Eser, Revnâk, Halis, Remzî Sarfî

E. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN GELİŞ SEBEPLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Türkistanlı mutasavvıf edipler ve şairler çeşitli nedenlerle Anadolu'ya gelmişlerdir. Bazıları tarihî olaylardan dolayı, bazıları ilim öğrenmek için, bazıları seyahat arzusuyla gelmişlerdir. Bazılarının gelişi ise kutsal bir mahiyet taşımaktadır. Bunlar manevî işaret üzerine Anadolu'ya gelen mutasavvıflarımızdır.

1. Manevi işaret üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Araştırmamızda beş mutasavvıf şair ve edibimizin manevi işaret üzerine Anadolu'ya geldiğini görürüz. Bu manevi işaret rüyada Hz. Peygamber tarafından, gayıptan bir ses tarafından veya büyük pirler tarafından verilmektedir. Bu motif adına müstakil menâkıbname yazılan Türkistanlı mutasavvıfların hemen hemen hepsinde benzer bir şekilde tekrarlanmaktadır. Söz konusu bu motifin hangi menkıbelerde, ne şekilde geçtiğini aşağıda sırasıyla anlatacağız.

Emir Buharî menâkıbnamesinden:

"Bir müddetten sonra Ravza-i Münîre taraf-ı karînü'ş-şerefinden Hazret-i Emir diyâr-ı Rûm-ı cennet-rüsûma teveccüh ve 'azîmet ve cânib-ı gaybdan zuhûr iden kandl-i pür-nûra mütâba'ât etmek içün fermân ve işâret buyrulmağla mezbûr dahi birkaç kimesne ile Rûm tarafına nehzat idecek ol kandl-i zâhir u hüveydâ ve delîl ü reh-nümâ oldu".[113]

Semerkandî menâkıbnamesinden:

"Ravza-i Seyyidi'l-mürselîn 'aleyhi'selâmdan envâr-ı muhtelife zuhûr idüp hatiften bir nidâ geldi kim:

Ey vilâyet serveri nûr-ı basar
Var Karaman iline ey hoş basar
Anları davet idüp Hak'dan bana

[113] Ravzâ, 73.

Sana uyanlar olsun mu'teber

Ey benim oğlum saadet kanısı
Seni sevmek 'arife olur hüner
Ümmetim olan sana tâbi' olur
Sana tabii olmayan bulur zarar
Bu işaret üzerine Anadolu'ya gelir."[114]

Görüldüğü gibi bu iki zat rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Peygamber onlara Rum diyarına yönelmesini işaret eder. Onlara Rum'u Müslümanlaştırma gibi bir manevî misyon yüklenir. Semerkandî menâkıbnamesinde Peygamberi'mizin kabrini ziyaret sırasında bir ses duyulur ve ona Rum'a gitmesini emreder.

Pirininin vasiyeti üzerine Anadolu'da Yesevîliği yaymak için gelen Hazinî kendi eserinde geliş sebebini şöyle anlatmaktadır:

"Göç anında dedi ki (şeyhi Seyyid Mansur): yedi yıl sonra Hisar'dan ailesiyle gelecek biri var ki, bu bizim yolumuzu halk onunla bilecek, o hırkasının altından halkı Hakk'a çağıracak, bu silsilenin gerçek bağlıları; bizden sonra tarikat onunla doğru çizgide devam edecek."[115]

Baba İlyas Horasan menâkıbnamesinde piri dede Garkîn tarafından Anadolu'ya gönderildiği rivayet edilmekte:

"Dede Garkîn buyurdı iy hulefâ
Bu kişi ked ura sala halka
.....
İmdi destûr varuñuz Rûmı
Da'vet idüñ cemâ'atı şûmı
Hakuñ anda murâdı var gizlü
Gören okur gören göñül gözü
Çün vasiyyet kemâline yitdi

---

[114] Osman Yılmaz, a.g.t., 32.
[115] Hazinî, *Cevâhirü'l Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr,* Haz. Cihan okuyucu, (Kayseri, 1995), 190.

Dede destûrı-la bular gitdi"[116]

Horasan erenlerinden Hacı Bektaş-ı Velî menâkıbnamelerinde de onların piri olan Ahmet Yesevî onlara Rum'a gitmesini ve oradakilere İslam'ı öğretmesini emreder. Hacı Bektaş-ı Velî menâkıbnamesinden:

"Hacı Bektaş o emanetleri Ahmed-i Yesevî'ye sundu. Hâce, erkâna uygun olarak Hünkâr'ı teraş etti, emanetleri verdi, icazetini teslim etti, ya Bektaş dedi, tam olarak nasibini aldın. Müjde olsun ki kutb-al-aktâblık, senindir, kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz, bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, ahirete gideriz. Var seni Rum'a saldık, Sulucakaraköyük'ü sana yurt verdik, Rum Abdallarına seni baş yaptık. Rum'da gerçekler, budalalar, serhoşlar çoktur, artık hiçbir yerde eğlenme, hemen yürü."[117]

Buraya kadar anlatılanları özetlersek hepsinde bu zatları Anadolu'ya yönlendiren birileri vardır. Bunlar Hz. Peygamber, gayıptan bir ses, ve şeyhlerdir. Bunların hepsi onlara Anadolu'ya gitmesini söylemekte ve Anadolu'da İslam'ı yaymak gibi bir manevi misyon yüklemektedir. Fuad Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde Ahmed Yesevî'nin halifelerini anlatırken Yesevî tarafından Anadolu'ya gönderilen mutasavvıflardan bilgi vermektedir. Bunlar Sarı Saltuk, Emir Çin Osman, Şeyh Nusret, Gajgaj Dede gibi Horasan Erenleridir.[118] Horasan'dan Osmancık'a gelip yerleşen Koyunlu Baba da menâkıbnâmesinde Hz. Peygamber'in tafsiyesi üzerine Anadolu'ya gelmiştir.[119] Bu motif aynı şekilde bir Horasan ereni olan Seyyid Harun'un menâkıbnâmesinde de geçmektedir.

Menâkıbnamelerde geçen bu motifler Anadolu ve Rumeli'nin Müslümanlaşmasında ve Türkleşmesinde Türkistan ve oradan gelen erlerin rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu Türkistan ve Anadolu arasındaki bağı ve Türkistan erenlerinin Anadolu erenlerine olan desteği ve yardımı göstermektedir.

---

[116] Elvan Çelebî, *Menâkıbu'l Kudsiyye fî Menâsıbi'l Ünsiyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi,* Haz. İsmail Erünsal- Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara, 1992), 17-18.

[117] *Vilayet-nâme*, Haz. Abdulbaki Gölpınarlı, (İstanbul, 1958), 16.

[118] Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, (Ankara, 1976), 46.

[119] Yılmaz, "Bilinmeyen Bir Koyunbaba Menâkıbnâmesi", *Hacı Bektaş Veli, Araştırma Dergisi*, 11, (1999), 21-53.

2. Seyahat üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Türkistan'dan Anadolu'ya gelen şairlerin çoğu seyahat etmek üzere memleketlerinden ayrılmıştır ve yolculuğunun sonunda Anadolu'ya gelip yerleşmiştir. Bu mutasavvıf şair ve ediplerin seyahat arzusu tasavvuftan kaynaklanmaktadır. Tasavvufta seyahat çok önemli bir unsurdur. Seyahat tasavvufu ve tasavvufî ilmi elde etmenin yollarından biridir. Sufîlerin bir adlarından biri de "seyyahun"dur.[120] Tasavvufta iki türlü seyahat vardır.

1. Vücudun seyahatı, maddi seyahat, hicret
2. Kalbin seyahatı, manevî yolculuk, seyr-i sülük[121]

Vücudun seyahatı ilk önce mürşit bulmak için başlar seyahatın bir ameli de ilim öğrenmektir. Gezip görüp ibret almak ve tasavvuf ehillerinden istifade etmek, büyük zatların kabirlerini ziyaret etmek yolculuk sırasında yapılan faaliyetlerdir. Tasavvufta devamlı bir yerde kalmak iyi bir şey değildir, saflığı, sadeliği giderebilir. Bu yüzden kemale erene kadar gezmek makul sayılır.

Seyahat bazen mürşitlerin emri ve tavsiyesi üzerine de yapılır. Kaşgarlı Abdullah Nidaî şeyhinin tavsiyesi üzerine seyahata çıkar ve Kaşgar, Semerkand, Buhara, Belh, Herat, Hocend, İsfahan, Bağdat, Kerkük, Musul, Halep, Şam gibi, Kudüs, Hicaz gibi ilim merkezlerini gezmiştir. Seyahat sırasında büyük mutasavvıf şeyhlerle görüşmüş bazılarının hizmetinde bulunmuştur.

Mutasavvıf şair ve ediplerin Mekke, Medine, Bağdat, Belh, Buhara, Semerkand, Herat, Kaşgar İstanbul gibi İslam ilim merkezlerine seyahat etmiştir ve buralarda ilim tahsil etmiştir. Seyahat ederek ilim tahsil etmek sadece sufîlere ait bir adet değildir. Başka alimler de aynı şekilde İslam merkezlerini dolaşarak kendilerini geliştirmiştir. "İlim Çin'de de olsa isteyiniz, arayınız, tahsil ediniz" diyen meşhur hadis buna öncülük etmiştir.

Türkistan'dan seyahat arzusuyla çıkan mutasavvıf şair ve ediplerin çoğunun yolu İstanbul'a gelip direlmiştir. Bunun sebebi İstanbul'un zamanında İslam merkezlerinin en meşhurlarından olmasıdır.

---

[120] Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, *a.g.e.*, 216.

3. Tarikatı öğrenmek için gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Türkistan ve Anadolu arasındaki kültürel ilişkilerinde tasavvuf hareketlerinin önemli rolü olmuştur. Mutasavvıflar her zaman fikir alış veriş içerisinde olmuştur. Horasan mektepli tasavvufun Anadolu'da yayılması gibi, kökü Anadolu'da bulunan tarikatlar Türkistan'da da faaliyet göstermekte idi. İslam ülkelerinin bir çoğunda yayılan Mevlevîlik[122] Türkistan'da da rağbet eden bir kurum olmuştur. Mevlevîliğin merkezi Konya olduğu için Feyzî adlı şairimiz Belh'ten Mevlevîliği öğrenmek için Anadolu'ya gelmiştir ve burada yerleşip kalmıştır. Mevlevîlik Türkistan'dan gelen bir çok şahsiyetlerin kabul ettiği bir tarikat olmuştur. Saff-ı Hatayi, Abdülvehhab, Sâib adlı mutasavvıf şair ve edipler Anadolu'ya geldikten sonra Mevlevîliği kabul etmişlerdir.

4. Anadolulu bir mürşide bağlanıp gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk Dünyası arasındaki kültürel alış veriş iki taraflı olmuştur. XV asra kadar Türkistan bir ilim merkezi olduğu için bir çok Anadolulu bilginler Türkistan'da tahsil görmüştür veya başka nedenlerle oralara gidip gelmiştir.[123] Orada herhangi bir yabancılık çekmeden hemfikirlerini, ortamlarını bulabilmiştir. Anadolu'dan giden bir şeyhe bağlanıp onunla beraber Anadolu'ya gelen iki şahısımız bulunmaktadır.

Emir Buharî tahsil için Buhara'ya giden Molla İlahi'ye bağlanmış ve onunla beraber Anadolu'ya gelmiştir. Aynı zamanda Molla İlahî'nin şeyhi de Türkistan'da Nakşibendiliğin piri sayılan büyük şeyh Übeydullah Ahrar'dır. İkinci bir şahsımız Saff-ı Hatayî Mevlânâ'nın divanını almaya giden Mevlevî şeyhi Şemsî Mehmet

---

[121] *a.g.e.*, 217.
[122] Mustafa Kara, *Tasavvuf, a.g.e.*, 293.
[123] Cemal Kurnaz, *a.g.e.* 2-12 Ahmet Bican Ercilasun *a.g.m.* 12.

Çelebî ile tanışıp ona bağlanmış ve onunla beraber Anadolu'ya gelmiştir. Ömrünün sonuna kadar Konya'da kalmıştır.

5. Özel davet üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra İstanbul'u bir bilim yuvası yapma çabası ondan sonraki padişahlar tarafından da devam ettirilmiştir. Bu sebeple Anadolu'nun başka şehirlerinden, zapt ettikleri bölgelerden ilim ve sanat adamlarını İstanbul'a nakletmiştir.[124] Özellikle Orta Asyalı alimler çok itibar görmüştür. Padişahlar Orta Asya'dan bilim adamları ve sanatçıları davet etmişlerdir. Mesela ünlü astronom Ali Kuşçu'nun davet edilmesi bunun bir örneğidir. Bu faaliyet bütün padişahlar tarafından yapılmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman 1534 senesindeki İrak'a yaptığı seferinde[125] onun yanında giden şair Kadrî Efendi Sehabî'le tanışmış ve sohbet etmiş onu beğenmiştir.

---

[124] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. I, 154.
[125] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. II, 55.

Onu İstanbul'a davet etmiştir. Sehabî onun davetini reddetmeyerek gelip İstanbul'a yerleşmiştir.

6. Moğol istilası üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler

XIII. asırda Türkistan'dan Anadolu'ya akın eden göç Moğol istilasının sırasında gerçekleşmiştir. Moğolların kültür merkezlerini harap etmesi, yaptığı zulmetler tabi ki o zamanki ilim dünyasını da etkilemiştir. Maveraünnehr'den başlayan istila Horasan'a da yayılarak oralardaki bilim yuvaları olan şehirleri harap etmiştir. Bu sebepten dolayı oradaki halk yer değiştirme zorunda kalmışlardır. Bu göçe yataklık eden coğrafî bölgelerden biri Anadolu'dur.[126] En büyük göç Harezmşahlar'ın Moğollar tarafından yıkılması sebebiyle gerçekleşmiştir. Harezmşahlar Moğollar tarafından yıkıldıktan sonra Alaeddîn Keykubad Harezmşahlar'ı kendi himayesi altına aldı ve Erzincan, Amasya, Larende bölgelerini onların kumandanı Kırkaç'a verdi. Böylece bir büyük göç dalgası gerçekleşmiş oldu.[127]

Moğol istilası yüzünden gelen iki mutasavvıfımız bilinmekte. Bunlardan birisi Babaî Moğolların Harezm'i yıkmasından sonra Türkmen göçüyle gelmiştir. Biri de Hemedanlı Necmeddin Razî'dir. O kitabında Moğol tahribatını şöyle anlatmaktadır:

"Fitne, fesat, haksız yere adam öldürmek ve şehirlerin harap edilmesiyle âlem doldu. Şüphesiz savaşa kudret etmezse göç etme Peygamber'lerin sünnetlerindendir. Gereğince bulunduğum şehir olan Hemedan'dan gece bazı dervişler ve bazı büyük kişilerle beraber 618 H. Erbil yolundan Anadolu'ya yöneldim."[128]

---

[126] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, 57.
[127] Aydın Taneri, *a.g.m.*, 230.
[128] *Nefehat*, 499.

7. Şiî baskısından dolayı gelen mutasavvıf edipler ve şairler

1501 yılında Şah İsmail tarafından kurulan Safevî devleti şiî mezhepli bir devlettir. Safevî devleti iktidarda olduğu süre içinde sünnîlere karşı olmuştur. Şah İsmail tahta çıktığı andan itibaren idaresi altındakilere şiîliği kabul ettirmeye çalışmıştır. İstila ettiği yerlerde sünnî ulemaları kılıçtan geçirerek, bir çok mühim şahsiyetlerin türbelerini tahrip etmiştir.[129] Safevîlerin bu tutumu ilmî hayatı da etkilemiştir. İlim ve sanat hakim olan siyasî dinî kudret yalnız Sünnîliği değil sufî hareketleri de takip ederek her türlü hür düşüncelerin akışını önlemiştir. Devletin sadece Şiî fıkhıyla uğraşanlara önem vermesi diğer ilimlerle uğraşanların dış ülkelere göç etmelerine yol açmıştır.[130]

Ülkesini Şah Tahmasıb'ın (ö. 1576) istilası nedeniyle ortaya çıkan şiî baskısına dayanamayıp Anadolu'ya gelen Hemedanlı Abdülvehhab adlı şairimiz bulunmakta.

8. Siyasî karışıklık üzerine gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Memleketinde olan siyasî karışıklık yüzünden gelen bir tane şairimiz bilinmektedir. Abdülkadir XIX. asırda Belh'ten gelmiştir. Belh XVIII. yüzyılda Afganistan topraklarına girmiştir. Şimdiki Afganistan eski Horasan bölgesinin tasavvufun merkezi olan Herat, Belh, Gazne gibi önemli şehirlerini içine almaktadır.[131] Horasan erenlerinin çoğu bu topraklardan gelmişlerdir.

Afganistan XIX. asırda hala kuvvetli bir birliğe sahip değildi. İçte kabileler arasında çekişmeler, kardeşlerin saltanat kavgası, Rusların kışkırtmasıyla saldıran İran, sömürücü İngilizler Afganistan'ın XIX. asırdaki durumunun nasıl olduğunu gösteriyor.

Memleketteki bu siyasî karışıklık orada yaşayanları da etkilemiştir. Abdülkadir'in ailesi de bu yüzden kalkıp Anadolu'ya gelip yerleşmiştir.

---

[129] Fahamettin Başar, *a.g.m.*, 541.
[130] *a.g.m.*, 551.
[131] İlhan Bilgü, "Afganistan", *TDVİA*, c. I, (İstanbul, 1988), 401-411.

9. Devlet hizmetiyle gelen mutasavvıf edipler ve şairler

Türkistan'dan gelen mutasavvıf şairlerin arasında devlet görevlileri de bulunmaktaydı. Buharalı Nazimâ XVIII. asırda elçi olarak gelmiş ve burada yerleşerek kalmıştır.

10. Geliş sebebi bilinmeyen mutasavvıf edipler ve şairler

Dokuz şairimizin geliş sebepleri hiçbir kaynakta verilmemektedir.

Tablo 5

Geliş Sebepleri	Sayı	Edipler ve Şairler
Manevî işaret üzerine gelenler	5	Hacı Bektaş, Emir Sultan, Semerkandî, Hazinî, Nahçivânî
Seyahat	11	Handân, Ma'sum, Saîd, Resâ, Şeydâ, Yakîn, Eser, Agâh, Nidaî, Sâib, Remzî
Tarikatı öğrenmek için gelen	1	Feyzî
Anadolulu bir müride bağlanıp gelenler	2	Emir Buharî, Saff-ı Hatâyî
Özel davet	1	Sehabî
Moğol istilası yüzünden	3	Mevlânâ, Necmeddin Râzî, Baba İlyas
Şiî baskısı	1	Abdülvehhab,
Siyasî karışıklıktan dolayı ailesiyle beraber gelen	1	Abdülkadir
Devlet hizmetiyle gelen	1	Nazimâ
Geliş sebebi bilinmeyen	12	Baba Haydar, Halvetî, İlahî, Kasımzâde, Revnak, Halis, Süleyman, Elvan, Lütfî, Şahî, Sarfî, Fırâkî

F. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN FAALİYETLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Türkistanlı mutasavvıf edipler ve şairler Anadolu'da her türlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Girişte de belirttiğimiz gibi hayatlarını çalışarak kazanmak tasavvuf terbiyesinin icapları arasında idi. Mutasavvıflar tekkelerde şeyhlik yaparak halkı eğitmişler ve türlü devlet işlerinde çalışmışlardır.

1. Tekke kuran mutasavvıf edipler ve şairler

Medeniyetimizin detayı şehirlerdir, müesseseler de şehirlerimizin detayıdır. Şehirlerdeki mühim müesseselerden biri de tekkelerdir. Bu müesseseye değişik zaman ve zeminlerde asitane, zaviye, dergah tabirleri kullanılmıştır. Bunlar arasında önemsiz mimarî biçim ve teşkilat ayrılıklarının dışında bir fark yoktur.[132] Tekke tarikata girmiş toplandığı ve ayin yaptığı yerdir.[133] Tekkeler her şeyden önce dinî tasavvufî terbiye yeridir. Var olmalarının asıl sebebi de budur. Ama bunlar içine kapanık bir inziva yeri değildir. Asıl faaliyetleri yanında civar halklarla iç içe yaşamıştır. Tekkeler o asırlarda din, ahlak, edebiyat, musikî, folklor, zihniyet gibi konularda önemli katkılarda bulunmuşlardır.[134] Medreselerin belli bir aydın tabakaya hitap eden skolastik eğitim ve öğretim anlayışının halk tabakalarına istenen ölçüde giremeyişi yanında bir boşluk yaratıyordu. Bu boşluk tekkeler tarafından dolduruluyordu, tekkeler bir eğitim merkezi idi.[135] Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli yer alan tekkeler ve zaviyeler hayatın her sahasında hizmet vermişlerdir ve hayatı tekke ve zaviye çevresinde kurmuşlardır. [136]

---

[132] A. Yaşar Ocak, Farukî, "Zaviye" *İA*, c. XI, (İstanbul, 1984), 474.
[133] Nevzat Gözaydın, "Tekke", *TA.*, c. XXXI, (Ankara 1982), 48.
[134] Mustafa Kara, *Bursa'da*, *a.g.e.*, 2
[135] Ahmet Yaşar Ocak, Faruki, *a.g.m.*, 473.
[136] Tekke ve Zaviyeler için bkz. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul, 1990).

Anadolu'ya gelen mutasavvıf edipler ve şairler tekke kurarak ilim irşat etmişlerdir. Bu tekkelerde ilmî sohbetler, edebi tartışmalar da olmuştur. Bu zatların tekkeleri Türkistanlı ve Anadolulu bilginleri birleştiren bir yer olmuştur. Anadolu'ya gelip tekke kuran altı şairimiz bilinmekte. Bu zatlar sadece halkın değil devlet adamlarının da saygısını kazanmıştır, üç şeyhe Anadolulu şahıslar tarafından tekke yapılmıştır.

2. Eğitim veren mutasavvıf edipler ve şairler

Türkistan XV. yüzyıla kadar ilim merkezi olduğu için oralardan gelen sanatçılar ve ilim adamları, mutasavvıflar Anadolu'da özel bir ilgi olmuştur. Bazı mutasavvıf edipler ve şairler halkı eğitmekle uğraşmışlar. Kaynaklar İlahî Bursa'da seyr-i sülükunu tamamladıktan sonra halkı eğitmekle meşgul olduğunu bildirmekte. Baba Nimetullah da Akşehir'de bir çok talebe yetiştiren ustadlardandır. Mevlânâ medresede fıkıh dersleri verir. Âgâh Diyarbakır'da edebiyat dersleri vermiştir. Altmış sene muallimlik yapmış, XVII. asrda o yörede ytişen bir çok şair ondan ders almıştır. Bu mektebe ünlü şair Nabî'in de katıldığı bilinmekte.

3. Devlet işlerinde çalışan mutasavvıf edipler ve şairler

Gelen şair ve ediplerin arasında görüldüğü gibi devlet işlerinde görevde bulunanlar da bulunmaktadır. Dört tane şahısımız tercümen, müfettiş, tezkireci ve başka da görevler yapmıştır.

Tablo 6

Faaliyeti		**Edipler ve şairler**	**Faaliyet gösterdiği yer**
Tekke kuran ve tekkelerde şeyhlik yapanlar	12	Emir Buharî	Nurbahşi tekkesi, Bursa
		Baba Haydar	Nakşbendî tekkesi, İstanbul
		Resâ	Nakşbendî tekkesi İstanbul
		Murat Münzevî	Murat Munzavî tekkesi, İstanbul
		Ahmed Buharî	Nakşbendî tekkesi, İstanbul
		Süleyman	Nakşbendî tekkesi, İstanbul
		Semerkandî	Semerkandî tekkesi, Zeyniye köyü Karaman
		Mirim Halveti	Halvetî tekkesi, Kırşehir
		Babaî	Vefaî tekkesi, Çat köyü
		Revnâk	Sultantepe'de Hacıhoca tekkesi, İstanbul
		Nidaî	Kalenderhane tekkesi (1743-46)
			Kaşgarî tekkesi, İstanbul
		Abdülkadir	Murad-ı Buharî tekkesi, İstanbul
Eğitim verenler	6	Mevlânâ	Medresede fıkıh dersleri, Konya
		İlahî	Bursa
		Nahçivanî	Akşehir
		Yakîn	İstanbul
		Âgâh	Diyarbakır
		Fırakî	Kütahya
Devlet işlerinde çalışanlar	4	Abdülvehhab	Yazı faaliyetlerinde bulunmuştur
		Süleyman	Encümen-i Teftiş üyesi
		Sehabî	Tercümen, Müfettiş,tezkireci,
		Masum	Yenişehir-i Fener mollası

G. MUTASAVVIF EDİPLER VE ŞAİRLERİN ESERLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Mutasavvıf edipler ve şairlerin eserlerine göre dağılımına baktığımızda onların tasavvuf edebiyatında göz ardı edilemeyecek hizmet verdiklerini görebiliriz. Edipler ve şairler tasavvufî konularda eserler yazarak bir yazılı edebiyat meydana getirmişlerdir.

Mutasavvıflar kendi hallerini aktarmak için, tarikatını yaymak için en güzel anlatım dili olan şiirleri kullanmıştır. Böylece edebiyatta bir tasavvufî şiir meydana gelmiştir. İlk olarak Arap edebiyatında Hallâc Mansûr, Mısırlı şair Ömer bin Fâriz'in şiirleriyle tasavvufî şiir gelişmeye başladı. Acem edebiyatında da bu tarz şiir büyük bir suratle gelişti ve birkaç asır içinde bütün edebiyatı kapladı. Acem sûfî şiirinin kurucusu sayılan Şeyh Ebû Sa'id b. Ebü'l Hayr (357-440) "Melâmetiyye" zümresine mensup olan Horasan sûfîlerindendir.[137] Türk edebiyatında ilk tasavvufî şiirler Yesevî'nin hikmetleriyle başlıyor ve Yunus Emre ile şaheserlerini vermiştir.[138] XIII yüzyılda tasavvufî edebiyat Anadolu sahasında büyük bir gelişme göstererek Mevlânâ Celâleddîn Rumî gibi derin ve vecidli bir üstadın elinde en olgun şeklini almıştır. Mevlânâ Anadolu'da tasavvuf edebiyatının temelini sağlam bir şekilde atmıştır.

Şairlerin arasında on şairimizin divanı bulunmakta. Bunların dışında on sekiz kadar şairimiz şiir yazmıştır ve şiirleri türlü kaynaklarda bulunmaktadır.

Sehabî ve Fırakî adlı mutasavvıflar mesnevî yazmıştır.

Yabancı ünlü mutasavvıfların eserlerini tercüme eden, şerh eden mutsavvıflar da bulunmaktadır.

Tasavvuf edebiyatında tasavvufun esaslarını anlatmak ve yaymak için vücuda getirilmiş, bir sanat mahiyeti olmayan öğretici eserler de vardır.[139] Bu sûfîlerin eserleri halka ahlak ve tasavvuf âdâbını anlatan öğretici mâhiyette mahsûllerdir.

---

[137] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* (İstanbul, 1981), 125.
[138] Kemal Eraslan, "Hikmet Geleneği", *Yesevlik Bilgisi,* 143.
[139] Fuad Köprülü, *a.g.e.*, 127.

Mutasavvıf ediplerin arasında ilmî eserler verenler de bulunmaktadır. Tefsir kitabı yazan üç tane edibimiz bulunmaktadır.

Tablo 7

Eser türü	**Edipler ve Şairler**	**Eserin adı**
Divan	Mevlânâ, Emir Buharî, İlahî, Sehabî, Sâib, Saîd Nidaî, Kasimzâde, Âgâh, Abdülkadir	
Tasavvufî şiir	Handân, Emir Buharî, Baba Haydar, Hatayî, Fırâkî, Şâhî, Ma'sûm, Yakîn, Resâ, Şeydâ, Nazîmâ, Revnâk, Eser, Feyzî, Halvetî, Hâlis, Süleyman, Lütfî,	
Tefsir	Ali Semerkandî Nimetullah Nahçivanî Murat Münzâvî	Bahru'l Ulum 4 cilttir Fevâtihu'l İlaiyye vel Mefâtihu'l Gaybiyye El Müfredât'il-Kurâniyye
Haşiye	Alî Semerkandî Nimetullah Nahçvanî	Hâşiye âla Şerhu'ş-Şemsiyye, Hâşiye âla şerhi'l Mevakıf Beydavî tefsirine yazılan haşiyesi, Muhiyiddin-i Arabî'nin Füsü'l Hikem'ine yazdığı haşiyesi. Gülşen-i Raz'a yazdığı haşiye
Risale	İlahî Nimetullah Nahçvanî Nidaî Murat Münzâvî	Risâle-i Hızriyye Risaletü'l Vücud, Hidayetü'l İhvan. Risâle-i Hakkîyye. Risâle fît-Tasavvuf

Tercüme	Elvân Sehâbî	Gülşen-i Râz tercümesi. Kimyâ-ı Saadet
Şerh	İlahî Abdülvehhab Hacı Bektaş	Şerh Alâ Miftâhi'l Gayb Şerh-i Muammeyât-Mîr Hüseyn Şerh-i Besmelle
Menâkıbname	Abdülvehhab	Menakıb-ı Hazret-i Molla Hudavendigâr
Antolojji (mütehabât mecmuası)	Sâib	Beyaz
Tarikat adabı ile ilgili eserler	İlyas Horasanî Ali Semerkandî Hazinî Murat Munzevî	Halvetnâme Adab-ı Tarikat Cevâhirü'l Ebrar min Emvâc-ı Bihâr Silsiletü'z-Zeheb fi's Sülukî vel Edeb Mektubat ve Melfuzât
Şiir mecmuası	Remzî	Mecmua-i Eş'ar, Ayîne-i İbret
Mesnevî	Sâib Fırâkî	Mahmud u Ayaz
Dinî tasavvufî konuları içeren eserler	Semerkandî Hacı Bektaş Abdülvehhab Necmeddîn Râzî	Makâlât-ı Şeyh Ali Semerkandî Makalat Nevâ-yı Horûs, Sırât-ı Mustakim Mirsâdü'l İbâd

— SONUÇ —

Türkistan ve Anadolu arasındaki kültürel ilişkiler yüzyıllarca türlü boyutlarda durmaksızın süregelmiştir. Bu çalışmada bu ilişkinin edebî boyutu, özellikle tasavvuf edebiyatı açısından ele alınmıştır. Yaptığımız araştırma sadece bir ön tespitten ibarettir ve bu konuda uzun süren çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu ön tespitlerden sonra bu çalışmada yapılabilenler şöyle özetlenebilir: edebiyat tarihinin önemli kaynakları olan şairler tezkireleri başta olmak üzere türlü eski eserler ve günümüzde yayınlanan kaynakların taranması neticesinde Türkistan'dan Anadolu'ya gelen otuz dokuz mutasavvıf edip ve şairler tespit edilmiştir. Bu sayı kaynaklar tarandıkça doğal olarak artacaktır. Kültür tarihinde Anadolu ve Türkistan arasındaki edebî ilişkinin XIII. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam ettiği, ondan sonraki asırlarda azaldığı bilinmektedir. Şairlerin yüzyıllara göre dağılımına baktığımız zaman XVI. asır mutasavvıf edip ve şairlerin en çok geldiği yüzyıl sırasına girmektedir. Bu asırdan sonra şairlerin sayısında pek azalma görülmemektedir. XVII. yüzyılda beş, XVIII. yüzyılda yedi, XIX. yüzyılda da beş tane şair ve edip gelerek Anadolu'da faaliyette bulunmuşlardır.

Coğrafyaya baktığımız zaman edip ve şairlerin en çok geldiği şehir Buhara'dır. On üç şairimiz Buharalı'dır. Anadolu'da şairler tarafından en çok rağbet edilen yerleşim alanı İstanbul'dur. Türk Dünyasının Kültür coğrafyasında bu iki şehrin eskiden beri sürüp gelen bir ağırlığı vardır. İkisi de birer kültür merkezi olan bu şehirler alim ve sanatçıların çok yetiştiği ve aynı zamanda zengin kültürüyle, ilmî potansiyeli ile dışarıdaki alim ve sanatçıları cezbeden bir ilim yuvası olmuştur. Bu iki dev şehir arasında kültürel ilişkinin yoğun olması doğaldır.

Türkistan ve Anadolu arasındaki tasavvufî ilişkide Nakşbendîliğin ayrıca yeri olduğu araştırmacılarımız tarafından tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda da Nakşbendîlik en çok mutasavvıfın mensup olduğu kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Türkistan kökenli bir tasavvufî cereyan olan Nakşbendîliğin Anadolu'da yayılışını izlediğimiz zaman iki ülke arasındaki kültür alış verişini çok iyi görebiliriz.

Nakşbendîliği Anadolu'ya getiren Sivaslı Molla İlahî Buhara'da tahsil görmüştür, Buharalı Emir Buharî ona intisap ederek Anadolu'ya gelmiştir. Molla İlahî Buharî'yi yetiştirir, Buharî İstanbul'da tekke açarak bir çok mürit yetiştirir. O Anadolu edebiyatında bir ekol oluşturan Lamî Çelebî'yin mürşidi olmuştur. Anadolu'da Türkistanlı mutasavvıflar tarafından kurulan en çok tekke Nakşbendî tekkesidir, Anadolu halkının en çok benimsediği tarikat Nakşbendî tarikatıdır. Nakşbendî kültürünü yaymada mutasavvıf edipler ve şairler tekkelerinde halkla sohbet ederek, eserler, şiirler meydana getirerek bu Türkistan kökenli kültürün yayılışında katkılarda bulunmuşlardır.

Mutasavvıflar arasında Anadolu tasavvuf ekolunu kuranlar da bulunmaktadır. Mevlevîliğin kurucusu olan Mevlânâ, Bektaşîliğin kurucusu olan Hacı Bektaş, Semerkandîliğin kurucusu olan Ali Semerkandî kendi fikirleri etrafında halkı toplayabilmiştir. Bu yollar Anadolu'da kurulsa da, temelini oluşturan ana fikir mutasavvıflarla beraber Horasan'dan gelmiştir.

Edip ve şairlerin geliş sebeplerine baktığımızda tasavvufun önemli bir unsuru olan seyahat büyük bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Tasavvufta seyahat ilim elde etmenin yollarından biridir. Edipler türlü İslam ilmî merkezlerini dolaşarak kendilerini geliştirmiştir. Anadolu da bu şahısların ilim öğrenmek için geldiği bir ülke olmuştur ve çoğu burada yerleşerek kalmıştır.

İkinci bir dikkate değer geliş sebebi manevi işarettir. Bu özellikle ilk dönem mutasavvıflarında görülmektedir. Burada belirtmek gerekir ki, ilk dönem mutasavvıflarımız eserler meydana getirerek edebiyata katkıda bulunmakla beraber. dinî tasavvufî edebiyatta önemli bir tür olan menâkıbnâmelerin kahramanı da olmuşlardır. Hacı Bektaş, Emir Sultan, Emir Buharî, Ali Semerkandî, İlyas Horasanî gibi mutasavvıflarımız adına menâkıbnâme yazılan evliya olmuşlardır. Bu mutasavvıflar menâkıbnâmelerinde Anadolu'ya bir manevi işaret üzerine geliyorlar. Onları ya Hz. Peygamber, ya Türkistan pirleri, ya da gayıptan duyulan bir ses Anadolu'da İslam'ı yaymak için yönlendiriyor. Bu aslında ilk dönem mutasavvıflarının İslam'ı yayma misyonunu ortaya koymaktadır. Bunlar Anadolu'ya Türkistan'dan akan kültürün adeta sembolü gibidir.

Türkistan'dan gelen mutasavvıf edip ve şairlerin çoğu Anadolu'da türlü alanlarda faaliyet göstermiştir. Tekke kurmuşlar, halkı eğitmişler, edebiyat dersleri

vermişler, ilk dönemlerde Anadolu'nun fethine katılmışlardır. Bir çok şairler devlet işlerinde çalışmışlardır.

En önemlisi bu mutasavvıf edipler ve şairlerin tasavvuf edebiyatına bulunduğu katkılarıdır. Bu mutasavvıflar arasında Mevlânâ gibi tasavvufta klasik bir dönem açan güçlü şairler, Ali Semerkandî gibi tasavvuf ilimlerinde eserler veren edipler bulunmaktadır. Mevlânâ Anadolu klasik tasavvuf edebiyatının temelini atan mühim bir şahsiyettir. Mevlânâ sadece edebiyat tarihinde değil kültür tarihinde de engin fikirleriyle, mükemmel şiirleriyle Anadolu'nu etkisi altına alan kültür adamıdır.

Şairler şiirlerini Farsça'nın yanında Anadolu'ya geldikten bir müddet sonra Anadolu Türkçe'si ile yazmaya başlamıştır. Bunu tezkireciler de hayretle "acem olduklarına inanmak zor" diyerek belirtmişlerdir.

Mutasavvıf edipler ve şairlerin bir çoğunun eserleri incelenmiştir. Büyük bir çoğunluğunun eserleri ve şiirleri araştırılmayı beklemektedir. En büyük arzumuz bu eserlerin incelenmesi ve Anadolu kültüründe Türkistan kültürünün etkisi ve bu iki coğrafya arasındaki kültürel bağın daha da açıklık kazanmasıdır.

KAYNAKÇA

AKA, İsmail

1989 "Timurlular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* İstanbul:Çağ. IX, 181-289.

ALTANSOY, Kadir

1998 *Bursa Şairleri,* Bursa: Asa.

ARAT, Reşit Rahmeti

1952 "Kaşgar", *İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: MEB yayınları. VI, 405-412.

ARİF HİKMET

Tezkiretü'ş Şuara, Ankara. Milli Kütüphane, M.F.A.1271.

ATÂYİ, Nev'îzâde

1989 *Hadâikü'l Fî* Tekmiati'ş *Şakâyık,* Haz. ÖZCAN A., İstanbul.

AYVASARÂYÎ

1985 *Mecmûa-i Tevârih,* Haz. DERİN F., ÇABUK V., İstanbul.

BACON, Elizabeth

Esir Orta Asya, Çev. SAY T., İstanbul: Tercümen.

BALDIRILIZADE, Mehmet

2000 *Ravza-ı Evliya,* Haz. M.HIZLI, M.YURTSEVER, Bursa: Uludağ.

BANARLI, Nihad Sami

1971 *Resimli Türk Edebiyat Tarihi,* İstanbul, MEB.Yayınları. I-II.

BARKAN, Ömer Lütfi

1942 "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi,* Ankara, II.

BARTHOLD, Wilhelm

1973 *Herat ve Herirüd Boyu,* İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

1977 *İslam Medeniyeti Tarihi,* Çev. F. KÖPRÜLÜ, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

1981 *Moğol İstilası Sırasında Türkistan,* Çev. H. DURSUN, İstanbul: Kervan.

1997 *Uluğ Bey ve Zamanı,* Çev. İ. AKA, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

1998 "Türkistan", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XII, 141-142

BAYRAM, Mikail

1986 "Selçuklular Döneminde Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat, Sempoziyum Bildirileri,* Ankara, 33-40

1991 *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu,* Konya.

BEDELİ, Naksen-YAMAN, Yakup-DİLBAZ, Dindar

1997 *Karaman Yıllığı,* Konya.

BELİĞ, İsmail

1985 *Nuhbetü'l Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l Eş'ar,* Haz. A.ABDULKADİROĞLU, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi BaşkanlığıYayınları.

BİLGİN, Azmi

1997 "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *TDED,* İstanbul, XXVII: 61-71.

CAMİ, Molla

1995 *Nefehatü'l-Üns-Evliya Menkıbeleri Tercüme ve Şerh, Lamî Çelebi,* Haz. S. ULUDAĞ, M. KARA, İstanbul.

CAN, Şefik

1995 *Mevlânâ Celâleddin Rumî,* İstanbul.

ÇAĞATAY, Neşet

1974 *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* Ankara.

ÇELEBİ, Elvan

1992 *Menakıbu'l Kudsiyye fi-Menâsıbi'l Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi,* Haz. İ. ERÜNSAL, A.Y. OCAK, Ankara.

ÇELEBİ, Evliya

1999 *Seyahatname,* Haz. GÖKYAY O.Ş., İstanbul, II.

ÇELEBİ, Katip

1947 *Keşfu'z-Zunûn,* İstanbul, I: 225.

ÇELEBİOĞLU, Amil

1994 Kanun Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İstanbul.

ÇORUH, H. Şinasi

1973 *Emir Sultan,* İstanbul.

DANİŞMENT, İsmail Hami

1948 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* İstanbul, I.

DEDE, Esrar

1998 *Tezkire-i Şuara-i Mevleviyye,* Haz. GENÇ İ., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

DEVLET, Nadir

1989 "Harezmşahlar", DGBİT, İstanbul, IX: 19-60.

DİRİÖZ, Müşerret

1997-1978 "Sâib'in Türkçe Şiirleri", *Türk Kültürü Araştırmaları,* Ankara, XVI,1-2, 277-301

EKİNCİ, Yusuf

1989 *Ahilik ve Meslek Eğitimi,* İstanbul.

EMİRÎ, Kasım

1328 *Tezkere-i Şuarâ Amid,* İstanbul.

ENVER, Ali

1309 *Semâhâne-i Edeb,* İstanbul.

ERASLAN, Kemal

1997 "Baba İlyas-ı Horasanî'ye Ait Halvetle İlgili Manzum Bir Risâle", *Türkiyat Mecmuası,* İstanbul, XX, 131-194

1998 "Hikmet Geleneği", *Yesevîlik Bilgisi,* Haz. İSEN M., KURNAZ C., TATÇI M., Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı yayınları. 143-156.

ERAYDIN, Selçuk

1994 *Tasavvuf ve Tarikatlar,* İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet Bican

2000 "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası Dil ve Kültür İlişkileri", *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, İzmir, 4,10-16.

ERDEM, Sadık

1994 *Ramiz ve Adab-ı Zürafâsı,* Ankara.

ERGİNLİ, Zafer

1995 *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar,* Bursa: Uludağ Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERGUN, S. Nüzhet

1935 *Türk Şairleri,* İstanbul, I.

1955 *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri,* İstanbul, I-III.

FAHREDDİN, Mehmet

Gülzâr-ı İrfân.

FİRUZANFER, Bediuzzaman

1986 *Mevlânâ Celâlettin,* İstanbul.

FURON, Raymond

1943 *İran,* Çev. HAMDİ G., İstanbul.

GİBB, Wilkinson

1998 *Osmanlı Şiir Tarihi,* Ankara: Akçağ.

GÖKMEN, Ertan

1997 "Yavuz Sultan Selim'in İran'dan ve Mısır'dan Getirdiği Sanatkarlar", *Türk Kültürü,* 407: 15-23

GÖLPINARLI, Abdülbaki

1953 *Mevlevî ve Mevlevîler,* İstanbul.

1958 *Vilayet-nâme,* İstanbul: Anka.

GÖYÜNÇ, Nejat

1993 "Diyarbakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, IX: 466.

GÖZAYDIN, Nevzat

1982 "Tekke", *TA,* Ankara, XXXI: 74.

GÜNALTAY, Şemseddin

1981 *İran Tarihi*, Ankara, II.

GÜNDÜZ, İrfan

1989 *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri,* İstanbul.

GÜZEL, Abdurrahman

Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara: Akçağ.

HAKKI, İbrahim

1997 *Konya Tarihi,* Ankara.

HAYT, Baymırza

1987 "Türkistan Terimi Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, 1: 23.

1995 *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

HAZİNÎ

1995 *Cevâhirü'l Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr,* Haz. OKUYUCU C., Kayseri.

İNAL, Mahmut Kemal

1971 *Son Asır Türk Şairleri,* I-III.İstanbul: MEB. Yayınları.

İPEKTEN, Haluk

1996 *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler,* İstanbul.

İPEKTEN, Haluk ve bşk.

1988 Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı, İsimler Sözlüğü, Ankara.

İSEN, Mustafa

1997 *Ötelerden Bir Ses,* Ankara: Akçağ.

1999 "Osmanlı Şehzade Sancakları", *Osmanlı,* Ankara, IX: 128.

KAFESOĞLU, İbrahim

1981 *Harezmşahlar*, İstanbul.

KARA, Mustafa

1990 *Tekkeler ve Zaviyeler,* İstanbul: Dergah.

1997 *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah.

1993 *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler,* Bursa: Uludağ

KARİMOV, Şohrat

1965 *Buhoro Torihi,* Toşkent.

KONYALI, İbrahim

1945 *Akşehir,* İstanbul.

KOS, Karoly

İstanbul, Çev. GÜNGÖRMÜŞ N., Ankara.

KÖPRÜLÜ, Fuad

1934 "Ali Şir Nevaî ve Tesirleri", *Türk Dili Edebiyatı Hakkında Araştırmalar,* İstanbul.

1981 *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul:Yüksel.

1974 *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.

1984 *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÖYMEN, Mehmed Altay

1984 *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara:Türk Tarih Kurumu.

KURFALI, Kasım

"Abdullah İlahî ve Kendisinden Sonra Nakşbendi Muhiti", *İLAM,* 1:130.

KURNAZ Cemal ve M. TATÇI

1999 *Emir Buharî,* Ankara: Akçağ.

KURNAZ, Cemal

1999 *Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri,* Ankara: Akçağ.

1996 "Ahmed İlahî'nin Türkçe Şiirleri", *İLAM Araştırma Dergisi,* I: 1,153-176.

LATİFÎ

1999 *Tezkire-i Şuara,* Haz. İSEN M., Ankara: Akçağ.

MECDÎ, Mehmed

1989 *Hadâikü'ş-Şakâik,* Haz. ÖZCAN A., İstanbul.

MUCİB

1997 *Tezkire-i Mucib,* Haz. ALTUN K., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayını.

NEVAÎ, Ali Şir

1979 *Nesâimü'l Mahabbe min Şemâyîmi'l Fütüvve,* Haz. ERASLAN, K., İstanbul: Türk Dil Kurumu.

NİCKOLSON, Reynold

Mevlânâ Celalettin, Çev. LERMİOĞLU A., İstanbul: Tercüman.

OCAK, Ahmet Yaşar

1980 *Babaîler İsyanı,* İstanbul: Dergah

1991 "Anadolu", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, III: 110.

ÖZMEN, İsmail

1995 *Alevî Bektaşî Şiirleri Antolojisi,* Ankara. V.

ÖZTÜRK, Nafiz

1985 "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat, Sempoziyum Bildirileri,* Ankara.

PALA, Ayhan

1998 "Yesevîlikten Bektaşîliğe Türk Müslümanlığı", *Yesevîlik Bilgisi,* Haz. İSEN M., KURNAZ C., TATÇI M., Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.

RIZA

1316 *Tezkire-i Rıza,* İstanbul.

RUSTAMOV

1963 *Uzbekskaya Poeziya v Pervoy Polovine XV Veka,* Moskva.

SAFAYÎ Mustafa Efendi

Tezkiretü'ş- Şuara, Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, F.B.414-413.

SÂLİM, Mirzazade Mehmed Emin

Tezkire-i Sâlim, Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, F.B. 2558.

SARAY, Mehmet

1984 *Osmanlı Devleti ve Türk Hanlıkları Arasında Siyasî Münasebetler*, İstanbul.

SEHÎ

1998 *Heşt-Behişt,* Haz. İSEN M., Ankara: Akçağ.

SERTKAYA, Osman Fikri

1970 "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *TDED,* 18: 133-138.

1971 "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri-II", *TDED,* 19: 171-184.

1972 "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri-III ve Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar-I", *TDED,* 20: 157-184.

SEVİM, Ali ve MERGİL, Erdoğan

1995 *Selçuklu Devletler Tarihi,* Ankara, Türk Tarih Kurumu.

SÖNMEZ, Süleyman

1996 *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı,* Ankara: Gazi Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

SÜREYYA, Mehmet

1996 *Sicil-i Osmaniye,* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, I-VI.

ŞAKİROĞLU, Mehmet

1976 "650. Fetih Yılı Vesilesiyle Bursa Bibliogarfyası", *Türk Kültürü,* XIV.

ŞEKER, Mehmet

1985 *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması,* Ankara.

ŞEMSEDDİN, Mehmed

1997 *Bursa Dergâhları,* Haz. KARA M., ALTANSOY K., Bursa: Uludağ.

ŞEYHİ, Mehmet

1989 *Vekâyi'-i Fuzalâ,* Haz. ÖZCAN A., İstanbul, III.

TAHİR, Mehmed

Osmanlı Müellifleri, Haz. F. YAVUZ, İ. ÖZEN, İstanbul.

TANERİ, Aydın

1997 "Harezmşahlar", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, XVI: 228-231.

TANSU, Yunus Emre

"XVI Yüzylda Türk Dünyasının Siyasi Durumuna Bir Bakış", *Türk Kültürü Dergisi,* 414, 594-599.

TEKİN, Şinasi

1993 "Türk Dünyasında Gazâ ve Cihâd Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum Dergisi,* 110, 9-18.

TİMURTAŞ, Faruk

1981 *Eski Türkiye Türkçesi XV Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük,* İstanbul.

TOGAN, Zeki Veli

1981 *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TUĞLACI, Pars

Osmanlı Şehirleri, İstanbul.

TUMAN, Nail

Tuhfe-i Nailî.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

1995 *Osmanlı Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

VASSAF, Hüseyin

1990 *Sefine-i Evliya,* Haz. AKKUŞ M., YILMAZ A., İstanbul: Seha.

YILMAZ, Osman

1998 *Bursa'da Semarkandiyye Kültürü ve Menâkıb-ı Ali Semarkandi,* Bursa: Uludağ Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

1999 "Bilinmeyen Bir Koyunbaba Menâkıbnâmesi", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* Ankara. 11, 21-53.

ÖZET

Bu çalışmada XIII. ve XIX. yüzyıllar arasında Türkistan'dan Anadolu'ya gelerek, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşen, faaliyetlerde bulunan ve eserler veren mutasavvıf edipler ve şairler araştırılmıştır. Çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Girişte, Türkistan ve Anadolu arasındaki kültürel ilişki, bu ilişkide tasavvufun yeri ve tasavvuf edebiyatı genel olarak anlatılmıştır.

Birinci bölümde, tespit edilen otuz dokuz mutasavvıf edipler ve şairlerin kısaca hayat hikayeleri ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır.

İkinci bölümde, mutasavvıf edipler ve şairler, memleketlerine, Anadolu'da yerleştiği bölgelere, yüzyıllara, tarikatlarına, geliş sebeplerine, faaliyetlerine ve eserlerine göre değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonunda sonuç ve araştırma sırasında kullanılan kaynaklar yer almaktadır.

SUMMARY

In this study were researched theosophistical writers and poets which had came from Turkistan and settled in the various regions of Anatoly and . This study consists of introduction and two chapters.

In the introduction was given the common view of the cultural relations between Turkistan and Anatoly, of theosophistical literature and its place within this relationship.

First chapter includes brief biographies of thirty eight theosophistical writer and poet and samples of their poetry.

In the second chapter theosophistical writers and poets were evaluated on their motherlands, settlement places in Anatoly, centuries, sects, arrival reasons, studies and works.

Study finishes with conclusion and bibliography used in this research.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ